

Β' Επαγγελματικού Λυκείου

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Αρτέμιδος Φ. Εμμανουήλ Ph.D.

ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
Α.Β.Σ. ΠΕΙΡΑΙΩΣ

1954

**ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ
ΧΡΥΣΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

Ο Ευγένιος Ευγενίδης, ο ιδρυτής και χαρηγός του « Ιδρύματος Ευγενίδου», πολύ νωρίς πρόβλεψε και σχημάτισε την πεποίθηση ότι η άρτια κατάρτιση των τεχνικών μας, σε συνδυασμό με την εθνική αγωγή, θα ήταν αναγκαίος και αποφασιστικός παράγοντας της προόδου του Έθνους μας.

Την πεποίθησή του αυτή ο Ευγενίδης εκδήλωσε με τη γενναιόφρονα πράξη ευεργεσίας, να κληροδοτήσει σεβαστό ποσό για τη σύσταση Ιδρύματος που θα είχε σκοπό να συμβάλλει στην τεχνική εκπαίδευση των νέων της Ελλάδας.

Έτσι το Φεβρουάριο του 1956 συστήθηκε το « Ίδρυμα Ευγενίδου », του οποίου την διοίκηση ανέλαβε η αδελφή του κυρία Μαριάνθη Σίμου, σύμφωνα με την επι- υμία του διαθέτη.

Από το 1956 μέχρι σήμερα η συμβολή του Ιδρύματος στην τεχνική εκπαίδευση πραγματοποιείται με διάφορες δραστηριότητες. Όμως απ' αυτές η σημαντικότερη, που κρίθηκε από την αρχή ως πρώτης ανάγκης, είναι η έκδοση βιβλίων για τους μαθητές των τεχνικών σχολών.

Μέχρι σήμερα εκδόθηκαν 150 τόμοι βιβλίων, που έχουν διατεθεί σε πολλά εκατομμύρια τεύχη, και καλύπτουν ανάγκες των Κατώτερων και Μέσων Τεχνικών Σχολών του Υπ. Παιδείας, των Σχολών του Οργανισμού Απασχολήσεως Εργαπικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) και των Δημοσίων Σχολών Εμπορικού Ναυτικού.

Μοναδική φροντίδα του Ιδρύματος σ' αυτή την εκδοτική του προσπάθεια ήταν και είναι η ποιότητα των βιβλίων, από άποψη όχι μόνον επιστημονική, παιδαγωγική και γλωσσική, αλλά και από άποψη εμφανίσεως, ώστε το βιβλίο να αγαπηθεί από τους νέους.

Για την επιστημονική και παιδαγωγική ποιότητα των βιβλίων, τα κείμενα υποβάλλονται σε πολλές επεξεργασίες και βελτιώνονται πριν από κάθε έκδοση.

Ιδιαίτερη σημασία απέδωσε το Ίδρυμα από την αρχή στην ποιότητα των βιβλίων από γλωσσική άποψη, γιατί πιστεύει ότι και τα τεχνικά βιβλία, όταν είναι γραμμένα σε γλώσσα άρτια και ομοιόμορφη αλλά και κατάλληλη για τη στάθμη των μαθητών, μπορούν να συμβάλλουν στην γλωσσική διαπαιδαγώγηση των μαθητών.

Έτσι με απόφαση που πάρθηκε ήδη από το 1956 όλα τα βιβλία της Βιβλιοθήκης του Τεχνίτη, δηλαδή τα βιβλία για τις Κατώτερες Τεχνικές Σχολές, όπως αργοτέρα και για τις Σχολές του ΟΑΕΔ, είναι γραμμένα σε γλώσσα δημοτική με βάση την γραμματική του Τριανταφυλλίδη, ενώ όλα τα άλλα βιβλία είναι γραμμένα στην ιππλή καθαρεύουσα. Η γλωσσική επεξεργασία των βιβλίων γίνεται από φιλολόγους του Ιδρύματος και έτσι εξασφαλίζεται η ενιαία σύνταξη και ορολογία κάθε κατηγορίας βιβλίων.

Η ποιότητα του χαρτιού, το είδος των τυπογραφικών στοιχείων, τα σωστά σχήματα και η καλαίσθητη σελιδοποίηση, το εξώφυλλο και το μέγεθος του βιβλίου περιλαμβάνονται και αυτά στις φροντίδες του Ίδρυματος.

Το Ίδρυμα θεώρησε ότι είναι υποχρέωσή του, σύμφωνα με το πνεύμα του ίδρυτή του, να θέσει στην διάθεση του Κράτους όλη αυτή την πείρα του των 20 ετών, αναλαμβάνοντας την έκδοση των βιβλίων και για τις νέες Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές και τα νέα Τεχνικά και Επαγγελματικά Λύκεια, σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα του Κ.Ε.Μ.Ε.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

Αλέξανδρος Ι. Παππάς, Ομ. Καθηγητής ΕΜΠ, Πρόεδρος.

Χρυσόστομος Φ. Καβουνίδης, Διπλ.-Μηχ.- Ηλ. ΕΜΠ, Επίτιμος Διοικητής ΟΤΕ, Αντιπρόεδρος.

Μιχαήλ Γ. Αγγελόπουλος, Τακτικός Καθηγητής ΕΜΠ, τ. Διοικητής ΔΕΗ.

Θεοδόσιος Παπαθεοδοσίου, Δρ. Μηχανολόγος Μηχανικός, Δ/ντής Εφ. Προγρ. και Μελετών Τεχν. και Επαγγ. Εκπ. Υπ. Παιδείας.

Επιστημ. Σύμβουλος, Γ. Ρουσσος, Χημ.-Μηχ. ΕΜΠ.

Σύμβουλος επί των εκδόσεων του Ίδρυματος **Κ. Α. Μανάφης, Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών.**

Γραμματεύς, Δ. Π. Μεγαρίτης.

Διαπελέσαντα μέλη ή σύμβουλοι της Επιτροπής

Γεώργιος Κακριδής † (1955 - 1959) Καθηγητής ΕΜΠ, Άγγελος Καλογερος † (1957 - 1970) Καθηγητής ΕΜΠ, Δημήτριος Νιάνιας (1957 - 1966) Καθηγητής ΕΜΠ, Μιχαήλ Σπετσιέρης (1958 - 1959), Νικόλαος Βασιώπης (1960 - 1967), Θεόδωρος Κουζέλης (1968 - 1976) Μηχ.- Ηλ. ΕΜΠ, Παναγιώτης Χατζηιωάννου (1977 - 1982) Μηχ. Ηλ. ΕΜΠ.

Β' ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ Φ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ph. D.
ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΑΘΗΝΑ
1983

1958

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό προορίζεται για τους Μαθητές της Β' Τάξεως των Τεχνικών και επαγγελματικών Λυκείων και, φυσικά, και για τους μαθητές άλλων Σχολείων Μέστης Εκπαίδευσεως, που θα ήθελαν να έχουν μία πρώτη όσο και έγκυρη γνωριμία με την Κοινωνιολογία – με τους στόχους της επιστήμης αυτής, με την ιστορία της, με τα φαινόμενα και προβλήματα που εξετάζει, με τη μεθοδολογία της.

Το περιεχόμενο διαρθρώνεται σύμφωνα με το πρόγραμμα του Μαθήματος Κοινωνιολογίας, που έχει καταρτισθεί με πολλή προσοχή από ειδικούς επιστήμονες και αρμόδιους εκπαιδευτικούς του Υπουργείου Παιδείας. Ειδικότερα, η ύλη διατάσσεται και αναπτύσσεται έτσι, ώστε οι μαθητές, να σχηματίσουν πρώτα μια γενική ιδέα για τις επιδιώξεις της επιστήμης αυτής και για τις σχέσεις της με τις άλλες επιστήμες και, έπειτα, να δουν σε γενικές γραμμές, την εξέλιξή της. Επίσης, αποσκοπείται η οικείωση των μαθητών με τις δομές και τις λειτουργίες βασικών κοινωνικών θεσμών και, κυρίως, των θεσμών της οικογένειας, της οικονομίας και της πολιτείας. Στα τελευταία κεφάλαια εξετάζονται τρία άλλα μεγάλα κοινωνιολογικά προβλήματα – το πρόβλημα της προσωπικότητας στις σχέσεις της με την κοινωνίκη ομάδα, το πρόβλημα του πολιτισμού και το πρόβλημα της συλλογικής συμπεριφοράς.

Προφανώς, η συγγραφή κοινωνιολογικού έργου για μαθητές Σχολείων Μέστης Εκπαίδευσεως δεν είναι εύκολο εγχείρημα, ακόμη και για ειδικούς κοινωνικούς επιστήμονες ή, ακριβέστερα, δεν είναι τόσο εύκολο γι' αυτούς όσο είναι η συγγραφή βοηθημάτων για σπουδαστές Πανεπιστημίων. Το Μάθημα της Κοινωνιολογίας εισάγεται για πρώτη φορά στα προγράμματα σπουδών της εκπαιδευτικής αυτής βαθμίδας στη χώρα μας. Έτσι, μια που δεν υπάρχει προηγούμενη πέρα, έπρεπε να δοθεί πολλή προσοχή στην επιλογή της ύλης, στη διάταξή της, στην ανάπτυξη, στη διατύπωση. Άλλα, οι δυσκολίες, νομίζω, ξεπεράσθηκαν με επιτυχία. Και τούτο, χάρη στη βοήθεια από αρκετούς ειδικούς – από τους βοηθούς της Έδρας μου Λ. Κόντο, Ελένη Νίνα - Παζαρζή και Μαρία Μηλιαράκη - Μαρκοπούλου, από τη σχολική ψυχολόγο Μαρία Παναγιώτου, αλλά και από δύο Μαθητές Λυκείου που, με τις στοχαστικές παρατηρήσεις τους, μου έδωσαν την αφορμή για αναγκαίες αποσαφηνίσεις και προσαρμογές. Αναφέρω επίσης εδώ την πολύτιμη συνεργασία του Καθηγητού Φιλίππου Εμμανουήλ. Βέβαια, ίδιαίτερα θετική υπήρξε η συνδρομή στη φροντίδα μου να δώσω την τελική μορφή στην εργασία αυτή από μέρους του Ιδρύματος Ευγενίδου – από τους επιστήμονες και τους ειδικούς που υπηρετούν τόσο έμπειρα τη γενικότερα αναγνωριζόμενη παιδευτική και κοινωνική αποστολή του.

Θέλω να πιστεύω, ότι οι μαθητές, μελετώντας την ύλη που περιέχεται στο βοήθημά τους αυτό και συζητώντας μεθοδικά τα ποικίλα κοινωνιολογικά θέματα με βάση τις προσωπικές τους εμπειρίες, τις έγκυρες παρατηρήσεις των Καθηγητών

τους και τις γνώσεις τους από άλλα κοινωνιολογικά μελετήματα θα μπορέσουν να αντιληφθούν και να εκτιμήσουν σωστά τη σημασία του νέου αυτού μαθήματος για τη γενική παιδεία τους. Δηλαδή, θα συνειδητοποιήσουν τα δεδομένα ότι το κοινωνικό περιβάλλον γύρω τους μεταβάλλεται αδιάλειπτα και ότι, δύσο πο αντικειμενικά μελετούν τις δυνάμεις που επιφέρουν τη μεταλλαγή αυτή, τόσο πο πολύ θα μεγαλώνει το ενδιαφέρον τους για τα κοινωνικά πράγματα και τόσο λειτουργικότερες θα αποβαίνουν οι εμπειρίες τους για τη συμμετοχή σε συλλογικά μελετήματα και σε προσπάθειες για τή δημιουργία ενός διο και καλύτερου μέλλοντος, για τους ίδιους, για τους γύρω τους, για το κοινωνικό σύνολο.

**Άρτεμις Εμμανούηλ, Ph. D.
Τακτική Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της
Ανωτ. Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς
Μέλος του Συμβουλίου Ερευνών
της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας**

**Δεκέμβριος 1978
Π. Ψυχικό**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1.1 Επιστήμη.

1.1.1 Η επιστήμη της κοινωνιολογίας.

Η επιστήμη της κοινωνιολογίας ανήκει στον κύκλο των κοινωνικών επιστημών. Άλλα, πρώτα, τι είναι επιστήμη; Όσο καλύτερα κατανοούμε τα όσα υποδηλώνονται με την έννοια αυτή, τόσο θετικότερη είναι η αντίληψη, που σχηματίζουμε για την κοινωνιολογία — για την ιστορία της, για τους στόχους της, για τις σχέσεις της με τις άλλες επιστήμες, για τα φαινόμενα και τα προβλήματα που εξετάζει, για τη μέθοδο που χρησιμοποιεί στις έρευνές της, για τήν ακρίβεια και τη λειτουργικότητα των ευρημάτων των κοινωνιολογικών έρευνών, για τη σημασία της σπουδής της...

1.1.2 Επιστήμη.

Επιστήμη δεν είναι οι πρώτες εντυπώσεις και εμπειρίες, που σχηματίζουμε γύρω από τα φυσικά φαινόμενα (π. χ. τη βροχή, τη διαδοχή των εποχών, τους σεισμούς, τη βλάστηση) ή οι απόψεις μας και οι ιδέες μας γύρω από κάποιο κοινωνικό φαινόμενο (π. χ. την οργάνωση ομάδων το σχηματισμό οικισμών, την αστυφύλια, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στους ανθρώπους, την ακμή ή παρακμή των πολιτισμών). Επιστήμη είναι κάτι πέρα από τις απλές εμπειρίες. Είναι η συστηματική αναζήτηση και επισήμανση των αιτίων, πίσω από τα φυσικά και τα κοινωνικά φαινόμενα, η διάκριση των σταθερών γραμμών, που τα φαινόμενα αυτά ακολουθούν στο σχηματισμό τους, των αλληλεπιδράσεων ανάμεσά τους και, ακόμα, η πρόβλεψη των συνεπειών τους στην ατομική και τη συλλογική ζωή μας, καθώς και η πειθάρχησή τους, όσο τούτο είναι δυνατό, στις ανθρώπινες ανάγκες. Από την άποψη μάλιστα αυτή, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η επιστήμη δεν είναι κάτι το αφηρημένο. Τα ευρήματά της έχουν άμεση, αποφασιστική σημασία για την πρόδοδο των κοινωνιών. Η κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη, η βελτίωση των όρων της ζωής μας δεν είναι πάρα το αποτέλεσμα της επιστημονικής γνώσεως και των πρακτικών εφαρμογών της.

1.1.3 Επιστήμονες.

Επιστήμονες είναι τα μέλη εκείνα της κοινωνίας, που έχουν εκπαιδευθεί σε ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, γνωστά ως πανεπιστήμια και που έχουν αποκλειστικό έργο τους να παρακολουθούν συνεχώς τις εξελίξεις στο επιστημονικό πεδίο τους, και να μετέχουν στις αδιάλειπτες προσπάθειες για νέες επιστημονικές γνώσεις.

Οι εργαζόμενοι στον τόσο απαιτητικό χώρο της επιστήμης δεν διακρίνονται από τους άλλους εργαζόμενους με κριτήρια κοινωνικά. Για το κοινωνικό σύνολο, χρήσιμοι είναι όλοι οι εργαζόμενοι, τόσο εκείνοι που μετέχουν στις διαδικασίες παραγωγής υλικών αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών όσο και εκείνοι που άσκουν επιστημονικά επαγγέλματα και που «παράγουν» νέες γνώσεις. Αν υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στους επιστήμονες και στους άλλους εργαζόμενους, είναι ότι οι πρώτοι έχουν ορισμένες σαφείς αντιλήψεις σχετικά με την ιδιοτυπία του έργου τους. Οι αντιλήψεις αυτές, το «πιστεύω» του επιστήμονα είναι, ότι:

— Πρώτο, οι επιστημονικές θέσεις θεμελιώνονται αποκλειστικά στα δεδομένα που ξεπηδούν από τη μεθοδική όσο και την αντικειμενική πάντοτε παρατήρηση απαλλαγμένη από προσωπικά συναισθήματα, από προκαταλήψεις. Ο υποκειμενισμός είναι κάτι το απόλυτα ξένο από την επιστήμη.

— Δεύτερο, η επιστήμη δεν θεωρεί τα ευρήματά της ως «αληθινά» για πάντα. Κάποιο στοιχείο σκεπτικισμού ευνπάρχει πάντοτε στον επιστημονικό στοχασμό. Και είναι ο σκεπτικισμός αυτός που γίνεται κίνητρο για νέες επιστημονικές έρευνες, από τις οποίες προκύπτουν συμπληρώσεις προηγούμενων ευρημάτων και επανορθώσεις ή επαληθεύσεις.

— Τρίτο, η επιστήμη, ξέκινώντας από τα όσα η ίδια ανακαλύπτει με την έρευνα σε μερικότερα φαινόμενα και προβλήματα, προχωρεί στην εξέταση και άλλων συγγενικών φαινομένων και προβλημάτων. Έτσι, μπορεί να επισημαίνει ορισμένους **νόμους**, που φαίνεται να κυβερνούν κύκλους φαινομένων και προβλημάτων όλο και ευρύτερους. Με βάση τους νόμους αυτούς, φυσικούς ή κοινωνικούς, η επιστήμη δομεί **θεωρίες** γύρω από τα συμβαίνοντα στο φυσικό κόσμο ή στην κοινωνική ζωή. Οι θεωρίες αυτές (που με την πάροδο του χρόνου και χάρη σε νέες έρευνες, αποδεικνύονται πότε περισσότερο και πότε λιγότερο λειτουργικές, πότε ελλειπείς και πότε λανθασμένες) χρησιμεύουν ως το απαραίτητο όργανο, για τη διεύρυνση του επιστημονικού έργου και για την απόκτηση όλο και περισσότερων επιστημονικών γνώσεων.

— Τέταρτο, η επιστήμη έχει μία μακραίωνη **«προϊστορία»** και μία **«ιστορία»** σχετικά νέα. Η προϊστορία της έχει την αφετηρία της στις πρώτες δειλές, σκληρές και συχνά δραματικές προσπάθειες του ανθρώπου να πειθαρχήσει το φυσικό του περιβάλλον στις ανάγκες του για περισσότερη τροφή, για ασφαλέστερη στέγη, για καλύτερη άμυνα. Η ιστορία της, που καλύπτει τις καλύτερες σελίδες της γενικής ιστορίας των εμπειριών της ανθρωπότητάς, είναι μία ιστορία μόλις τριών αιώνων. Η αρχή της βρίσκεται στις στιγμές, που οι φόβοι του ανθρώπου και οι προκαταλήψεις του άρχισαν να υποχωρούν και να αφήνουν κάποια ανοίγματα για περιέργεια και δημιουργική φαντασία, για αναζήτηση γονίμων στοιχείων στα περασμένα, για περισσότερη τόλμη και, πάνω από όλα, για αντικειμενική παρατήρηση και σκόπιμους πειραματισμούς.

— Πέμπτο, η επιστήμη προοδεύει όχι μόνο χάρη στα ενδιαφέροντα και τις επιδόσεις των ειδικών. Στην πρόοδό της συντελούν έμμεσα, αλλά αποφασιστικά, οι εμπειρίες που σωρεύονται από την εργασία και όλων των άλλων μελών της κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, οι εμπειρίες των καλλιεργητών της γης, των οικοδόμων, των τεχνητών, των θαλασσινών και γενικά όλων εκείνων, που υπηρετούν, είτε ως άτομα, είτε ως ομάδες, τις ανάγκες της κοινωνίας και συντελούν στην αποδοτική λειτουργία των ποικίλων θεσμών της, αποτελούν πολυσήμαντο υλικό για επιστημονική ανάλυση και για νέα επιστημονικά ευρήματα, ή νέες εφαρμογές.

— Έκτο, η επιστήμη αποτελεί στην εποχή μας προσπάθεια πιο πολύ ομαδική παρά ατομική. Τα επιστημονικά ευρήματα ζεπτηδούν τώρα από τα επιστημονικά εργαστήρια, που δεν είναι παρά μικρά ή μεγάλα εργοτάξια, καθώς και από επιστήμονες που συνεργάζονται στενά μεταξύ τους.

— Έβδομο, η επιστήμη δεν έχει μυστικά. Τα ευρήματά της ανακοινώνονται έγκαιρα σε όλους και, το πιο σημαντικό, αποτελούν κτήμα όχι των ολίγων και των ισχυρών της ημέρας, αλλά όλης της κοινωνίας ή, από μια γενικότερη άποψη, όλης της ανθρωπότητας. Η χρήση της αποσκοπεί στο αδιάκοπο ανέβασμα της ποιότητας της ζωής κάθε ανθρώπου, ανεξάρτητα από το φύλο, την καταγωγή, την κοινωνική και οικονομική θέση, τη θρησκεία, το χρώμα του. Και είναι τα δεδομένα αυτά που δημιουργούν στους εργάζομενους στα επιστημονικά πεδία την θητική ευθύνη να αντιδρούν επίμονα, όταν τυχαίνει άλλοι παράγοντες της κοινωνίας, με ελαττωμένο ίσως το αίσθημα της ευθύνης ή με περιορισμένη τη γνώση, να χρησιμοποιούν την επιστημονική και την τεχνολογική πρόσθιδο ή για ιδιοτελείς σκοπούς ή κατά τρόπο που να δημιουργούνται απειλές για καταστροφές. Φυσικά, οι επιστήμονες δεν αγνοούν ότι, εξ αιτίας των ατελειών στην οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών, η σύγχρονη επιστήμη και το πανίσχυρο τέκνο της η **τεχνολογία**, αν και αποτελούν την πιο θετική επίδιδα για την αδιάκοπη βελτίωση της μοίρας του ανθρώπου μπορεί, αν γυμνωθούν από τα μεγάλα ιδανικά και τις αξίες της κοινωνικής πρόσδοτος, της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης, να γίνουν πηγή θανάσιμων κινδύνων. Και είναι ο λόγος αυτός για τον οποίο οι επιστήμονες και οι τεχνολόγοι ακολουθούν στις επιστημονικές και επαγγελματικές ενασχολήσεις τους ένα «ητηκό κώδικα συμπεριφοράς» πιο αυστηρό από τον κώδικα των άλλων εργαζομένων και ιδιαίτερα εκείνων που έχουν περιορισμένες δυνάμεις για αντικειμενικές θεωρήσεις και προβλέψεις, πάνω στα όσα συμβαίνουν ή μπορεί να συμβούν στις σύγχρονες κοινωνίες.

1.2 Επιστημονικά πεδία

Στα περασμένα χρόνια, που είναι γνωστά ως «προεπιστημονική περίοδος» της ιστορίας της αν-

θρωπότητας, μεγάλες διάνοιες, όπως, π. χ. ο Αριστοτέλης, καθώς και άλλοι μεγάλοι στοχαστές ως το 18ο αιώνα, έκαναν κτήμα τους όλες τις εμπειρίες της κοινωνίας της εποχής τους. Το πιο χαρακτήριστικό είναι ότι προσπαθούσαν να διευρύνουν και να βαθύνουν ακόμα πιο πολύ τις εμπειρίες αυτές. Έτσι, γνώριζαν τα «πάντα», και διαμόρφωναν γενικές θεωρίες για τη φύση, για τον άνθρωπο, για την κοινωνία. Φυσικά με την είσοδο του ανθρώπου στην «επιστημονική περίοδο» της ιστορίας του, οι θεωρίες αυτές αποδείχθηκαν θεωρίες όχι θετικές και λειτουργικές, αν και έκλειναν ορισμένα πολύ γόνιμα στοιχεία. Αργότερα τα πράγματα άλλαξαν. Η γνώση πλήθαινε. Έτσι, ήταν αδύνατο να γίνει κτήμα ενός απόμου ή να καλλιεργείται και να προάγεται σε όλους τους τομείς από ένα επιστήμονα, όσο προκισμένος κι αν ήταν. Το δεδομένο αυτό οδήγησε στον καταμερισμό του ενιαίου στο παρελθόν χώρου της γνώσεως σε μερικότερα επιστημονικά πεδία, τα οποία, με τη σειρά τους, χωρίσθηκαν σε ακόμα πιο ειδικούς τομείς, που είναι γνωστοί ως *ειδικοί επιστημονικοί* κλάδοι. Έτσι, άλλωστε, εξηγείται και η δημιουργία νέων επαγγελμάτων.

Στο πρόσφατο παρελθόν, οι επιστήμες χωρίζονταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες — στις θετικές επιστήμες και τις θεωρητικές επιστήμες. Επειδή όμως όλες γενικά οι επιστήμες έχουν και θετικές και θεωρητικές θεμελιώσεις, η διάκρισή τους σήμερα γίνεται πιο πολύ με κριτήριο το αντικείμενο της έρευνας. Έτσι, μιλούμε για τέσσερα μεγάλα επιστημονικά πεδία, που, όπως είναι αυτονόητο, υποδιαιρούνται σε όλο και μικροτέρους τομείς — κλάδους.

Δημόκριτος (460 – 370 π.Χ.). Ο μεγάλος πρόδρομος του επιστημονικού στοχασμού.

1.2.1 Φυσικές επιστήμες.

Φυσικές επιστήμες είναι η Φυσική, η Ανόργανη Χημεία, η Αστρονομία κ.ά. Μελετούν την ύλη, την κίνηση, την ενέργεια, τους νόμους που διέπουν τα φυσικά πράγματα κ.ο.κ. Προσθέτομε εδώ ότι

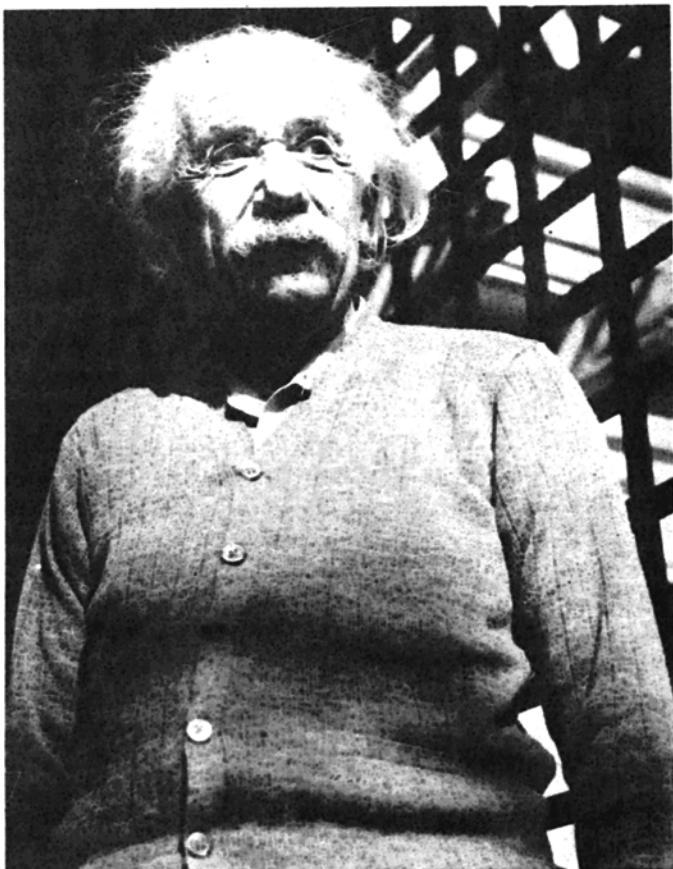
τα μαθηματικά δεν είναι μια ξεχωριστή επιστήμη, αλλά ένα όργανο για τη μέλέτη όλων των επιστημών και όχι μόνο των φυσικών επιστημών.

1.2.2 Βιοεπιστήμες.

Βιοεπιστήμες είναι η Βιολογία, η Βιοχημεία, η Μικροβιολογία, η Φυσιολογία, η Ζωολογία, η Ανατομία, ακόμα και η Ιατρική. Μελετούν το φαινόμενο της ζωής από την άποψη των πρώτων αρχών, της αδιάλειπτης εξελίξεώς της, των ποικίλων δομών και μορφών της, της παθολογίας των μεθόδων και των μέσων για βελτιώσεις κ. ο. κ.

1.2.3 Κοινωνικές επιστήμες.

Κοινωνικές επιστήμες είναι η Κοινωνιολογία, η Εθνολογία, η Ψυχολογία, η Πολιτική επιστήμη, η Οικονομική επιστήμη, η πολιτική και οικονομική Γεωγραφία, η Νομική επιστήμη, η Ιστορία κ. ά. Μελετούν η καθημιά διπό τη δική της πλευρά, τη διαγωγή του ανθρώπου στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους μέσα στις κοινωνικές ομάδες, τις ποικίλες ανάγκες, καθώς και τους τρόπους και τα μέσα για την ικανοποίησή τους. Εξετάζουν τους θεσμούς, την παραγωγή αγαθών και την κατανομή τους. Ερευνούν ακόμα το παρελθόν αυτής ή της άλλης κοινωνίας, τους διάφορους πολιτισμούς στην εξέλιξή τους κ. ά.

Albert Einstein (1879 – 1955). Ένας από τους γίγαντες της επιστήμης.

1.2.4 Ανθρωπιστικές σπουδές.

Ανθρωπιστικές σπουδές είναι η Φιλοσοφία, η Ηθική, η Αισθητική, η Θεολογία, η Παιδεία κ. α. Μελετούν την ιστορία των ιδεών, τους ηθικούς κανόνες που διέπουν την ατομική και τη συλλογική ζωή, την τέχνη από την άποψη των ποικίλων μορφών της, της ιστορίας της και της αξίας της για το άτομο και για την κοινωνία, τη θρησκεία, τη μετάδοση των εμπειριών από τη μία γενιά στην επόμενη κ. α. Παραπρούμε εδώ ότι οι σπουδές αυτές, επειδότι δεν μπορούν να χρησιμοποιούν στη μελέτη και την έρευνα την καθαρά αντικειμενική παρατήρηση (την επιστημονική μέθοδο), είναι περισσότερο γνωστές όχι ως ανθρωπιστικές επιστήμες αλλά ως **ανθρωπιστικές σπουδές**. Οι σπουδές αυτές είναι τόσο σημαντικές όσο και όλες μαζί οι άλλες επιστήμες. Πιο συγκεκριμένα, καλλιεργούν τις μεγάλες αξίες της ζωής, όπως π. χ. είναι η αξία του ηθικού, του δικαίου, του ωραίου, του αληθινού και γενικά, της ανθρωπιάς. Χωρίς τις αξίες αυτές, οι άλλες επιδόσεις του ανθρώπου δεν θα ακολουθούσαν δρόμους σωστούς και προσαγωγικούς. Από μια άλλη άποψη, αυτό που ονομάζουμε επιούπτη ατομικής και κοινωνικής ζωής» ή, με άλλα λόγια, «**πνευματικό πολιτισμό**», είναι η τάση του ανθρώπου να μορφώνει ιδανικά, να σχηματίζει ιδέες και πρότυπα για μια όλο και καλύτερη ζωή, να αντλεί χαρές όχι μόνο από την ικανοποίηση των βασικών αναγκών του με υλικά αγαθά, αλλά και από την Τέχνη του ωραίου, από πηγές που δεν έχουν άμεση πρακτική σημασία, από τα ταξίδια της φαντασίας του σε ένα κόσμο πέρα από τα εφήμερα και τα αφελιμιστικά κ. ο. κ.

Τα πιο πάνω τέσσερα πεδία, καθώς και οι μερικότεροι τομείς δεν έχουν ακριβή σύνορα ανάμεσά τους. Η πρόδος σε ένα από τα πεδία αυτά ή τους μερικότερους επιστημονικούς κλάδους οδηγεί στην πρόδος και των άλλων πεδίων και κλάδων. Αν π. χ. αναπτύσσεται η φυσιολογία και η ανατομία του ανθρώπου, αναπτύσσεται συγχρόνως και η επιστήμη της ψυχολογίας. Αν έχομε νέες ανακαλύψεις στη μελέτη του κλίματος, οι ανακαλύψεις αυτές οδηγούν στην ανάπτυξη των επιστημών, που μελετούν τις καλλιέργειες της γης. Τα παραδείγματα είναι απέιρα. Συνοπτικά, οι επιστήμες, πάρα τις σχετικές διαφορές μεταξύ τους, από την άποψη των φαινομένων και προβλημάτων που μελετούν, αναπτύσσονται με τον ίδιο σχεδόν ρυθμό εξ αιτίας της αναπόφευκτης δύση και δημιουργικής αλληλοβοήθειάς τους.

1.3 Μέθοδος επιστημονικής έρευνας.

Η επιστήμη χρησιμοποιεί στην έρευνα για την ανακάλυψη νέων γνώσεων και νέων εφαρμογών τη δική της μέθοδο. Τη μέθοδο της **επιστημονικής έρευνας**. Οι γνώσεις μας, που δεν έχουν ξεποήδησε από την επιστημονική έρευνα, είναι, απλώς, γνώμες, ιδέες, αντιλήψεις, ιδεαλογίες, που σχηματίζομε από καθαρά προσωπικές εμπειρίες ή από τις άμεσες επιδράσεις, που δεχόμαστε από τους γύρω μας, από το κοινωνικό περιβάλλον μας, από τις παραδόσεις μας. Η μέθοδος επιστημονικής έρευνας, το πολυσήμαντο αυτό όργανο στα χέρια κάθε αληθινού επιστήμονα, είναι μία ιδιότυπη διαδικασία, που θεμελιώνεται, σε όλα τα στάδια της, στην ακριβή, την αντικειμενική παρατήρηση. Τα βασικά στάδια της μεθόδου αυτής είναι τα ακόλουθα:

— Πρώτο, ο καθορισμός του **αντικειμένου** (φαινόμενο, πρόβλημα) της έρευνας. Η επιλογή του αντικειμένου της έρευνας εξαρτάται από το επιστημονικό ενδιαφέρον του κάθε επιστήμονα. Π. χ. ο μικροβιολόγος προσπαθεί να επισημάνει ένα μικρόβιο που δεν είναι ακόμα απόλυτα γνωστό στη μικροβιολογία. Ο γεωπόνος ερευνά την αιτία, πίσω από τη ξαφνική ξήρανση ενάς φυτού. Ο φυσικός, ο χημικός, ο βιολόγος κ. ο. κ. κάνουν κάτι ανάλογο. Ο κοινωνικός ψυχολόγος προσπαθεί π. χ. να αντιληφθεί τι είναι εκείνο, που μετατρέπει συχνά μια ειρηνική συγκέντρωση σε μια βίαιη διαδήλωση. Και πάλι, ο επιστήμονας απομονώνει το αντικείμενο της έρευνάς του όχι από τα όσα είναι κιόλας γνωστά και επιστημονικά επαληθευμένα, αλλά από όσα δεν έχουν ακόμα αποκαλύψει όλα τα μυστικά τους ή μερικά έστω από τα μυστικά τους.

— Δεύτερο, η **συστηματική συλλογή στοιχείων (data)**, που φαίνεται να σχετίζονται άμεσα ή και έμμεσα με το αντικείμενο της έρευνας. Π. χ. ο εγκληματολόγος γνωρίζει καλά ότι σε μία γειτονιά της μεγαλοπόλεως σημειώνονται πολλές κοινωνικές παρεκτροπές ή εγκλήματα. Τούτο είναι το δεδομένο, που επιχειρεί να ερευνήσει σε βάθος. Γιατί στη γειτονιά αυτή και όχι σε άλλη; Για να φθάσει στη θετική σπάντηση, συγκεντρώνει μόνος του, ή με τη βοήθεια και άλλων ειδικών, σχετικό πληροφοριακό υλικό. Πόσα εγκλήματα μέσα στο χρόνο; Τι είδος εγκλήματα; Ποιοι τα διαπράτουν; Ποια η οικονομική κατάσταση τών κατοίκων; Ποια η καταγωγή τους και ποιες οι ασχολίες τους; Άτομα ποιας ηλικίας βαρύνονται με τα περισσότερα παραπτώματα; Ποια η σύνθεση της οικογένειας και ποιες οι σχέσεις

Επιστημονική έρευνα. Επιστήμονας στο εργαστήριό του.

ανάμεσα στα μέλη της: Ποιες οι κοινωνικές φροντίδες, ποια η κρατική πρόνοια για την κοινωνία αυτή; Λάθη στη συλλογή των πληροφοριών δεν επιτρέπονται, όπως δεν επιτρέπεται η βιαστική, η πρόωρη ερμηνεία. Και κυρίως, αυτό, που θα ζημίωνε τη σχετική έρευνα, είναι η προκατάληψη, η «εχθρότητα» του ερευνητή απέναντι στη συνοικία και στους κατοίκους της.

— Τρίτο, η **διατύπωση μιας υποθέσεως**. Η υπόθεση αυτή δεν διατυπώνεται στην τύχη. Διατυπώνεται με βάση τα όσα είναι ήδη γνωστά γύρω από το αντικείμενο της έρευνας και με οδηγό τα αναπάντητα ακόμα ερωτήματα. Π. χ. οι ειδικοί επιδημιολόγοι γιατροί μελετούν ένα είδος γρίππης, που δεν μοιάζει με τα γνωστά είδη γρίππης. Για να επισημανθεί η αιτία της νέας μορφής γρίππης, διατυπώνονται διάφορες υποθέσεις. Υστέρα από μία λογική ανάλυση των υποθέσεων αυτών οι ειδικοί σταματούν σε μία υπόθεση, που φαίνεται ως η πιο θετική. Παρατηρούν, ας πούμε, ότι η αιτία δεν είναι ένας από τους γνωστούς ιούς, αλλά κάποιος άγνωστος ως τώρα μικροοργανισμός. Έτσι, τίθενται τα ερωτήματα για ποιο είδος μικροοργανισμού πρόκειται και πώς μπορεί, πρώτα να απομονωθεί και να μελετηθεί, και στη συνέχεια, με ποιο τρόπο και με ποια μέσα μπορεί να εξουδετερωθεί; Στα ερωτήματα αυτά, που σχετίζονται με τη διατυπωμένη υπόθεση, πρέπει να δοθεί απάντηση. Πρέπει, δηλαδή, να αποδειχθεί ότι η υπόθεση ήταν η πιο σωστή ανάμεσα στις άλλες, που διατυπώθηκαν ή που ήταν δυνατό να διατυπωθούν.

— Τέταρτο, η **απόδειξη της υποθέσεως**. Όπως υπογραμμίζεται πιο πάνω, δεν αρκεί να διατυπωθεί μία υπόθεση σχετικά με το «ζητούμενο». Πρέπει η υπόθεση αυτή να δοκιμασθεί, για να αποδειχθεί

Επιστημονική μέτρηση των αντιδράσεων του ατόμου.

αν οδηγεί ή όχι στην ανακάλυψη, ας πούμε, του άγνωστου μικροβίου. Έτσι, αρχίζουν ειδικά πειράματα — αναλύσεις, συγκρίσεις, νέες υποθέσεις, συζητήσεις ανάμεσα στα έμπειρα μέλη της ομάδας ερευνητών, νέες αναλύσεις κ. τ. λ., ώσπου τελικά να βρεθεί ο «άγνωστος». Αν δεν γίνει τούτο, τότε οι ειδικοί συμπεραίνουν, ότι η υπόθεσή τους δεν ήταν η σωστή και επιλέγουν μία νέα υπόθεση, την οποία θέτουν και πάλι στην ίδια ή σε παραπλήσια δοκιμασία.

— Πέμπτο, η **επαλήθευση** στην πράξη. Αν υποθέσομε (μεταχειρίζόμαστε το ίδιο παράδειγμα) ότι οι ειδικοί ανακάλυψαν τον ίο που προκαλεί τη νέα αυτή μορφή γρίπης, τότε προχωρούν σε μία συμπληρωματική διαδικασία, που σκοπεύει στην πιο πειστική απόδειξη. Η απόδειξη αυτή διασφαλίζεται μόνο με την πράξη. Αν ο ίος, που απομονώθηκε, είναι πράγματι η αιτία, τότε όσοι προσβάλλονται από αυτόν έχουν τα ίδια συμπτώματα. Στο σημείο τούτο είναι ανάγκη να παρατηρήσουμε ότι οι δοκιμές, τα **πειράματα** γίνονται συνήθως σε πειραματόζωα, μια που ο άνθρωπος δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο πειραματισμού.

Συνοπτικά, οι επιστήμονες — ερευνητές εμπλουτίζουν την επιστημονική γνώση γύρω από το ένα ή το άλλο φαινόμενο ή πρόβλημα με τη χρήση της επιστημονικής μεθόδου — **επιλέγουν** το αντικείμενο

της έρευνας, συλλέγουν όλα τα γνωστά στοιχεία γύρω από το αντικείμενο αυτό, διατυπώνουν υποθέσεις, προκρίνουν μια από τις υποθέσεις αυτές ως την πιο βάσιμη, τη δοκιμάζουν με την όλο και πιο αντικειμενική παρατήρηση και τη λογική επεξεργασία ή και με σχετικά πειράματα, την επαληθεύουν στην πράξη. Όταν πα φθάσουν στην επαλήθευση, τότε είναι βέβαιο ότι στο σωρό των επιστημονικών (Λειτουργικών) γνώσεων έχει προστεθεί και μία ακόμα νέα γνώση. Φυσικά η διαδικασία αυτή δεν είναι τόσο σχηματική και τόσο απλή. Το καθένα από τα στάδια της είναι μια διαδικασία το ίδιο δύσκολη και το ίδιο πολύπλοκη.

Δεν θα επιμείνουμε σε λεπτομέρειες γύρω από το πρόβλημα της μεθόδου της επιστημονικής έρευνας. Τις μόνες παρατηρήσεις, που διατυπώνομε στο σημείο αυτό είναι, πρώτα, ότι η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται στα διάφορα επιστημονικά πεδία με κάποιες σχετικά μικρές παραλλαγές, που οφείλονται στην ιδιοτυπία του αναζητουμένου «αγνώστου» και, δεύτερο, ότι η επιστημονική έρευνα χρησιμοποιείται με μεγαλύτερη επιτυχία στις φυσικές επιστήμες και στις βιοεπιστήμες και με κάπως λιγότερη επιτυχία στις κοινωνικές επιστήμες. Στις ανθρωπιστικές σπουδές η εφαρμογή της είναι εξαιρετικά δύσκολη, αν όχι ολότελα αδύνατη. Το αντικείμενο των σπουδών αυτών, π. χ. μία φιλοσοφική θεωρία, μία τεχνοτροπία, ένα σύστημα ηθικών κανόνων, ένα θεολογικό θέμα, δεν υπόκειται σε απόλυτα αντικειμενική παρατήρηση και σε επιστημονική ανάλυση. Υπόκειται μόνο σε **ερμηνείες**, που δεν είναι απαλλαγμένες από υποκειμενικά στοιχεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

2.1 Η επιστήμη της κοινωνιολογίας.

2.1.1 Σκοπός.

Γενικός σκοπός όλων των επιστημών είναι η προαγωγή της επιστημονικής γνώσεως, γύρω από όλα όσα ενδιαφέρουν τον άνθρωπο, στην ασύγαστη φροντίδα του να δημιουργήσει συνθήκες μιας ζωής όλο και καλύτερης. Επίσης, ο καθένας από τους επιστημονικούς κλάδους (τους μερικότερους τομείς των μεγάλων επιστημονικών πεδίων), που διαρκώς αυξάνουν, έχει ως ειδικό σκοπό τη συστηματική σπουδή, σε βάθος, ορισμένων μόνο από τα φαινόμενα και τα προβλήματα, που απασχολούν τη συνολική επιστήμη.

Η κοινωνιολογία επιδιώκει να μελετήσει, από τη δική της σκοπιά, τα φαινόμενα που χαρακτηρίζουν την κοινωνική διαβίωση του ανθρώπου, δηλαδή τις ανάγκες και τα προβλήματα, που ανακύπτουν από τη διαβίωση αυτή, τους κοινωνικούς μηχανισμούς και τους θεσμούς, που υπηρετούν την κοινωνική συνοχή και πρόοδο, και, ειδικότερα, το φαινόμενο της κοινωνικής αλλαγής. Οι κοινωνίες, όπως μας διδάσκει η ιστορία, αλλάζουν. Οι τρόποι της ζωής των μελών της μεταβάλλονται. Οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και απλώνονται και διαφοροποιούνται διαρκώς. Ολόκληρη η κοινωνική πραγματικότητα κινείται προς νέες δομές και προς νέες μορφές. Ποιες είναι οι αιτίες, πίσω από την ασύγαστη αυτή μεταβολή; Η κοινωνιολογία προσπαθεί να δίνει στο δύσκολο αυτό ερώτημα όσο το δυνατό πιο θετικές απαντήσεις. Αυτό είναι το κύριο έργο της. Έργο της είναι, ακόμη, να διαπιστώνει τις γενικές γραμμές που ακολουθεί ή που μπορεί να ακολουθεί η εξέλιξη της ζωής των κοινωνιών, δηλαδή, να προχωρεί σε μερικές θετικές προβλέψεις, αλλά και να προσπαθεί να μελετά τα μέσα εκείνα και τις μεθόδους, που θα βοηθούσαν στη δημιουργία ενός όλο και καλύτερου μέλλοντος των κοινωνιών του ανθρώπου.

2.1.2 Διάκριση της κοινωνιολογίας.

Όταν η κοινωνιολογία μελετά μεγάλα κοινωνικά φαινόμενα, έτσι όπως εξελίσσονται με την πάροδο μακρών χρονικών περιόδων και σε πολλές μαζί κοινωνίες, π.χ. το φαινόμενο της δημιουργίας και της αναπτύξεως του πολιτισμού, τις αιτίες της διαμορφώσεως κοινωνικών τάξεων, τις δυνάμεις, που οδηγούν σε κοινωνικά κινήματα, τις μετακινήσεις λαών, κ.ά., είναι γνωστή ως **μακροκοινωνιολογία**. Όταν εξετάζει μερικότερα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα, όπως π.χ. τις σχέσεις,

Auguste Comte. Ο θεμελιωτής της επιστήμης της κοινωνιολογίας.

που υπάρχουν ανάμεσα στην ανέχεια και στην περιορισμένη παιδεία, τις διαφορές ανάμεσα στους όρους ζωής σε ένα χωριό και σε μια πόλη, την επίδραση, που έχουν τα μέσα μαζικής ενημερώσεως ή προπαγάνδας (ο τύπος, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση) στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης σε μια κοινωνία κ.ά., είναι γνωστή ως **μικροκοινωνιολογία**. Είναι φανερό ότι η μικροκοινωνιολογία βοηθά αμεσάτατα τη μικροκοινωνιολογία στις επιδόσεις της. Επίσης και η μικροκοινωνιολογία, μελετώντας μερικότερα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα, προσφέρει στη μικροκοινωνιολογία πολύτιμο υλικό για τη μελέτη των μεγάλων και πολύπλοκων κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων — για μικροκοινωνιολογικές θεωρήσεις. Τούτο είναι αυτονόητο. Δεν μπορούμε π.χ. να καταλάβομε, γιατί εκατομμύρια άνθρωποι αφήνουν την πατρίδα τους και μεταναστεύουν σε άλλες μεγάλες καί πιο αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες (μικροκοινωνιολογική έρευνα), αν δεν καταλάβομε σωστά, γιατί π.χ. οι κάτοικοι μιας ορισμένης περιφέρειας αφήνουν το χωριό, για να εγκατασταθούν στη γειτονική πόλη ή σε μεγαλύτερες πόλεις (μικροκοινωνιολογική μελέτη).

Από μία άλλη άποψη, όταν η κοινωνιολογία ασχολείται με τη μελέτη π.χ. των

κοινωνικών ιδεών, που επεκράτησαν κατά καιρούς, ή των γενικών νόμων, που διέπουν τα φαινόμενα της κοινωνικής αλλαγής, ιδανικά πρότυπα κοινωνικού βίου κ.ά., είναι γνωστή ως **θεωρητική κοινωνιολογία**. Όταν μελετά προβλήματα πιο συγκεκριμένα και πιο πρακτικά, όπως π.χ. το πρόβλημα της κοινωνικής πρόνοιας για τους απόρους, τους ασθενείς και τους γέροντες, ή το πρόβλημα της προστασίας της μητρότητας και του παιδιού, ή της εκπαίδευσεως των εφήβων κ.ά., είναι γνωστή ως **εφαρμοσμένη κοινωνιολογία**. Και πάλι, η ανάγκη για αλληλοβιοήθεια, ανάμεσα στη θεωρητική και στην εφαρμοσμένη κοινωνιολογία, είναι απαραίτητη.

2.1.3 Η σημασία της σπουδής της κοινωνιολογίας

Γιατί μελετούμε κοινωνιολογία; Μια γενική απάντηση στο ερώτημα αυτό έχει ήδη δοθεί με τα όσα αναφέρονται πιο πάνω. Αναλυτικότερα, η σπουδή της κοινωνιολογίας είναι αναγκαία για τη σωστή κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων, που αντιμετοπίζομε καθημερινά και, επομένως, για την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση τους στην πράξη – τη σωστή επίλυσή τους. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι δεν είμαστε, απλώς, άτομα. Είμαστε άτομα – μέλη ποικίλων ομάδων, όπως π.χ. της οικογένειάς μας, του σχολείου μας, της συντροφιάς των φίλων μας, του αθλητικού συλλόγου, της επαγγελματικής ενώσεως και, πιο πέρα, του χωριού, της πόλεως, της ευρύτερης κοινωνίας, του έθνους μας, ολόκληρης της ανθρωπότητας. Οι δύο αυτές ιδιότητες, που δεν νοούνται και δεν λειτουργούν ξέχωρα, μας δένουν διαδοχικά και όλο πιο στενά με τους άλλους ανθρώπους. Οι σχέσεις μας αυτές, κάπως πιο απλές και πιο εύκολες στα πλαίσια της οικογένειάς μας, γίνονται όλο και πιο πολύπλοκες και πιο δυσχερείς, όταν αποβαίνουμε μέλη (π.χ. μαθητές, αθλητές, στρατιώτες, πολίτες, εργάτες, επαγγελματίες κ.ά.) άλλων μεγαλυτέρων και πιο απαιτητικών ομάδων. Είναι φανερό ότι, αν γνωρίζουμε κοινωνιολογία, αν, με άλλα λόγια, γνωρίζουμε πώς οργανώνονται, πώς λειτουργούν και αναπτύσσονται, καθώς και ποιο σκοπό έχουν οι σχέσεις του ατόμου με την ομάδα και της ομάδας με το άτομο - μέλος, τότε προσαρμόζουμε δημιουργικά την προσωπική μας συμπεριφορά στην ομάδα. Μετέχομε στην ομαδική ζωή. Κερδίζουμε το περισσότερο από τη συλλογική εμπειρία, αλλά και δίνουμε το καλύτερο από τον εαυτό μας για τον εμπλουτισμό της εμπειρίας αυτής.

Από μία άλλη άποψη, η γνώση των κανόνων της λειτουργίας της κοινωνικής ομάδας, καθώς και των κοινωνικών στόχων της και των προγραμμάτων της για την επίτευξη των στόχων αυτών, αποτρέπει τις παρερμηνείες, τις αρνητικές στάσεις, τις διαμάχες ή καλύτερα, τη διατάραξη των σχέσεών μας με τους άλλους ανθρώπους (τα άλλα μέλη), που οδηγούν σε αποτελέσματα ανεπιθύμητα για την κοινωνία. Στη θέση της αρνήσεως και της υπονομεύσεως της κοινωνικά χρήσιμης ομάδας, εισέρχεται, χάρη στην έγκυρη κοινωνιολογική θεώρηση και σύναλυση της ομαδικής ζωής, το ενδιαφέρον για την αδιάλειπτη προαγωγή της. Συνοπτικά, όταν σπουδάζουμε κοινωνιολογία: και, φυσικά, όταν χρησιμοποιούμε ως οδηγό της συμπεριφοράς μας τις αρχές και τα διδάγματά της, αποβαίνουμε άτομα - μέλη περισσότερο χαρούμενα και περισσότερο δημιουργικά. Θα προσθέταμε ακόμα έδω, ότι η κοινωνιολογική γνώση καλλιεργεί μέσα μας την πίστη στην ομαδική εργασία, ως την κύρια μορφή εργασίας, για την παραγωγή όλο και περισσότερων και καλυτέ-

ρων υλικών και πνευματικών αγαθών, καθώς και το θαυμασμό και το σεβασμό στην κοινή κληρονομιά, στα όσα δημιούργησαν συλλογικά οι πρόγονοι μας, οι άνθρωποι όλων των καιρών και όλων των τόπων — το θαυμασμό και το σεβασμό μας για τον εθνικό μας πολιτισμό και, ευρύτερα, για τον πανανθρώπινο πολιτισμό.

2.2 Οι σχέσεις της κοινωνιολογίας με τις άλλες επιστήμες.

Όπως υπογραμμίσαμε και σε άλλο σημείο, όλες οι επιστήμες σχετίζονται ανάμεσά τους και αλληλοεπηρεάζονται στις αναζητήσεις τους και στην ανάπτυξή τους. Η κοινωνιολογία, ιδιαίτερα, σχετίζεται πιο άμεσα με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, αλλά και με τις ανθρωπιστικές σπουδές, με τις βιοεπιστήμες και, ακόμα, με τις θετικές επιστήμες. Από μια ευρύτερη μάλιστα σκοπιά, η κοινωνιολογία, ενώ δανείζεται πολλά από όσα καλλιεργούνται και παράγονται στον όλο επιστημονικό χώρο, αποβαίνει, με τη σειρά της, ένα είδος οδηγού και ελεγκτής συνάμα του έργου, που εκτελείται στο χώρο αυτό και, ειδικότερα, στο κάθενα από τα μερικότερα πεδία του. Πιο συγκεκριμένα:

— Η κοινωνιολογία βοηθεί τις **ανθρωπιστικές σπουδές** (τη φιλοσοφία, την ηθική, την αισθητική, την τέχνη κ.λ.π.) να αναζητούν τις ρίζες τους, την εξέλιξή τους και την κοινωνική τους σημασία στην κοινωνική πραγματικότητα. Αναλυτικότερα, η κοινωνιολογία, ως η επιστήμη, που θεωρεί ευρύτερα και βαθύτερα το «κοινωνικό γίγνεσθαι», δείχνει το δρόμο στις σπουδές αυτές να εμπνέονται και να επιλέγουν τα θέματά τους από την ίδια τη ζωή, έτσι όπως είναι και όπως θα μπορούσε να είναι. Για την κοινωνιολογία, π.χ. η σπουδή της ηθικής (των ηθικών αρχών και κανόνων, των αξιών) δεν μπορεί να συντελεσθεί παρά με κύριο γνώμονα το βαθμό της κοινωνικής λειτουργικότητάς της. Βοηθούν θετικά οι αξίες αυτές και οι κανόνες τον άνθρωπο και την κοινωνία του, να προοδεύουν αδέσμευτα ή κλείνουν μέσα τους ανασταλτικά ή και αρνητικά στοιχεία; Άλλο παράδειγμα, η τέχνη. Για την κοινωνιολογία, η τέχνη, σε όλες τις εποχές και σε όλες τις μορφές της, τότε μόνο είναι λειτουργική, όταν δεν είναι μία αποκλειστικά ατομική υπόθεση του καλλιτέχνη, αλλά όταν καθίσταται, έστω και έμμεσα, κίνητρο για την ανάπτυξη αισθητικής συγκινήσεως και για καλλιτεχνική δημιουργία ή, με άλλα λόγια, όταν πάιρνει το χαρακτήρα και τη σημασία ενός μέσου προαγωγικής επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους. Είναι αυτονόητο ότι οι ίδιες κοινωνιολογικές αντίληψεις ισχύουν και για τους λοιπούς κλάδους των ανθρωπιστικών σπουδών. Προσθέτομε εδώ, ότι οι σπουδές αυτές αποτελούν, με τη σειρά τους, μία από τις κύριες πηγές για κοινωνιολογικές θεωρήσεις. Αν η κοινωνιολογία προσπαθεί π.χ. να σχηματίσει μία όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένη εικόνα, για την κοινωνική κατάσταση σε μία κοινωνία σε κάποια περίοδο της ιστορίας της, αναλύει με κοινωνιολογικά κριτήρια τη φιλοσοφία, την ποίηση, το θέατρο, τα ήθη και έθιμα, τις αξίες ατομικού και κοινωνικού βίου κ.ά. της κοινωνίας αυτής. Λέγεται πολλές φορές ότι ειδικά η τέχνη είναι μία εντελώς ιδιότυπη ανθρώπινη επίδοση. Η κοινωνιολογία, αν και δεν αρνείται ότι ο καλλιτέχνης, τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα, τα αισθητικά κριτήρια διατηρούν μία ιδιότυπη υφή, δύναται επιμένει στην αντίληψή της ότι κάθε έμπνευση, κάθε εκφραστικό μέσο, κάθε ανθρώπινο δημιούργημα, αντικαθρεφτίζουν, σε τελευταία ανάλυση,

κοινωνικές εμπειρίες και, έτσι, ή προάγουν τις εμπειρίες αυτές ή επιδρούν ανασταλτικά και αρνητικά.

— Η κοινωνιολογία βοηθεί τις άλλες **κοινωνικές εποπτήμες** να θεμελιώνονται στα δεδομένα της κοινωνικής πραγματικότητας και να προσανατολίζουν τις επιδόσεις σε στόχους κοινωνικά δημιουργικούς. Η επιστήμη αυτή υποκινεί π.χ. τη νομική επιστήμη να ερμηνεύσει τους γραπτούς και τους άγραφους νόμους (ήθη, έθιμα – εθιμικό δίκαιο, νομοσχέδια, νομοθεσίες) ως ρυθμιστικούς κοινωνικούς θεσμούς (της πολιτείας, της δικαιοσύνης κ.ά.). Ανάλογη βοήθεια προσφέρει η κοινωνιολογία και στις οικονομικές εποπτήμες. Όταν οι εποπτήμες αυτές μελετούν προβλήματα σχετικά π.χ. με την οικονομική ανάπτυξη, καθοδηγούνται από την κοινωνιολογία να ακολουθούν στο έργο τους αυτό, την αρχή ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μία προϋπόθεση, ένα μέσο για ένα γενικότερο σκοπό – την κοινωνική και την πολιτιστική ανάπτυξη, το ανέβασμα του επιπέδου της ζωής όλων των μελών της κοινωνίας.

— Η κοινωνιολογία βοηθεί τις **βιοεποπτήμες** να εντείνουν τις έρευνές τους για τη βελτίωση των όρων της ζωής του ανθρώπου – της υγείας, της οικονομίας και, ευρύτερα, του πολιτισμού. Π.χ. στη βιολογία του ανθρώπου και, ειδικότερα, στη **γενετική**, η πρόσδος σημειώνεται, στις μέρες μας, με τόσο γοργό ρυθμό, που τα ευρήματά της (όπως π.χ. η γνώση του κώδικα της κληρονομικότητας) να έχουν τεράστια πια σημασία για το μέλλον του ανθρώπου και της κοινωνίας του. Πιο συγκεκριμένα, η επιστήμη αυτή μπορεί να επιτύχει γονιμοποίηση σε δοκιμαστικό σωλήνα και, ίσως, να μπορέσει σύντομα να καθαρίζει το φύλο, τα άλλα φυσικά, ή και τα ψυχολογικά ακόμα χαρακτηριστικά του νέου ατόμου. Ποιος όμως θα αποφαίνεται τι είναι το σωστό και το επιθυμητό για το κοινωνικό σύνολο; Την αντικειμενικότερη δυνατή απάντηση στο έρώτημα αυτό τη δίνει και θα τη δίνει η κοινωνιολογία. Η ψυχολογία επίσης, μελετώντας όλο και θετικότερα τους μηχανισμούς, που καθορίζουν την ατομική και την ομαδική διαγωγή, προσπαθεί να ρυθμίζει τους μηχανισμούς αυτούς έτσι, που να επιτυγχάνεται η επιθυμητή διαγωγή. Πότε όμως η «επιθυμητή» διαγωγή είναι η διαγωγή εκείνη, που προάγει και το άτομο και το σύνολο; Ας θυμηθούμε εδώ τους στόχους της παιδείας ή τους στόχους της προπαγάνδας. Τόσο η παιδεία όσο και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, επιδιώκουν να διαμορφώσουν τη διαγωγή του ανθρώπου με βάση ορισμένα «πρότυπα». Με ποια κριτήρια όμως μπορούμε να πεισθούμε ότι τα «πρότυπα» είναι σύμφωνα με το γενικότερο συμφέρον της ευρύτερης κοινωνίας μας; Πώς μπορούμε να αποφεύγομε τους φανατισμούς, τις άλλες αρνητικές αντιλήψεις και στάσεις μας, μπροστά σε ένα κοινωνικό πρόβλημα; Και πάλι, οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα ήσαν περισσότερο θετικές, αν ξεκινούσαν από τις αρχές και τα διδάγματα της κοινωνιολογίας.

— Η κοινωνιολογία βοηθεί τις **θετικές εποπτήμες** να συνειδητοποιούν τα δεδομένα ότι η έρευνα στο επιστημονικό εργαστήριο γίνεται με τη συμπαράσταση και για λογαριασμό της κοινωνίας και ότι τα ευρήματα της έρευνας και, ιδιαίτερα, οι εφαρμογές των ευρημάτων αυτών (η τεχνολογία), πρέπει να χρησιμοποιούνται όχι

για καταστροφές, αλλά μόνο για το γενικό καλό — για τη γενική πρόοδο, για την ειρήνη, για το αδιάλειπτο ανέβασμα της ποιότητας της ζωής. Όπως είναι γνωστό, π.χ. η πυρηνική ενέργεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την καταστροφή του ανθρωπίνου γένους και του πολιτισμού του, καθώς και για την ανεπανόρθωτη διατάραξη των νόμων που διέπουν το φυσικό περιβάλλον, αλλά και για την παραγωγή ενέργειας ικανής να κινεί εργοστάσια, να θερμαίνει, να ανοίγει κανάλια — να ελευθερώνει από το μόχθο εκατομμύρια ανθρώπους. Στόχος της κοινωνιολογίας και στην περίπτωση αυτή, είναι να φωτίζει τις θετικές επιστήμες. Να τις προσανατολίζει στην έρευνα και την παραγωγή αγαθών με έκδηλη την κοινωνική τους αξία.

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε, ότι η κοινωνιολογία οφείλει την καθημερινά επιταχυνόμενη πρόοδο της στην πρόδοδο, που σημειώνουν όλες μαζί οι επιστήμες. Επίσης ότι, ως επιστήμη που μελετά συστηματικά τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα και που μπορεί συνάμα να αξιολογεί με κοινωνικά κριτήρια τις ατομικές και συλλογικές επιδόσεις, ή κοινωνιολογία υψώνεται σε ένα είδος πολύτιμου οδηγού για τις επιστήμες αυτές. Και είναι ακριβώς αυτός ο λόγος, για τον οποίο, στις κοινωνικά προηγμένες κοινωνίες, ο επιστήμονας, ανεξάρτητα από το πεδίο στο οποίο εργάζεται, μελετά όλο και πιο πολύ, ακόμα από τα φοιτητικά του χρόνια, κοινωνιολογία.

2.3 Κλάδοι της κοινωνιολογίας.

Η κοινωνιολογία έχει, όπως και όλες οι άλλες επιστήμες, πολλούς κλάδους. Τούτο είναι ευεξήγητο. Όσο πιο πολύ αναπτύσσονται οικονομικά και πολιτιστικά οι κοινωνίες, τόσο πιο πολύπλοκα αποβαίνουν τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα. Μία κοινωνία μικρή και στατική (που μένει στάσιμη για μια μεγάλη χρονική περίοδο) είναι ένας σχετικά απλός κοινωνικός οργανισμός. Σε μία αναπτυγμένη και δυναμική κοινωνία (που αλλάζει με γοργό ρυθμό) οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της — οικονομικές σχέσεις, νομικές σχέσεις, ευρύτερες και ταχύτατες επικοινωνίες — επίσης μεταβάλλονται ταχύτατα. Τα δεδομένα αυτά απαιτούν μελέτες και έρευνες εκτενέστερες και βαθύτερες. Και είναι αυτός ο λόγος, που εξηγεί τη δημιουργία νέων κλάδων της κοινωνιολογικής επιστήμης.

Σήμερα, οι κλάδοι αυτοί είναι πολλοί και, όπως φαίνεται, καθώς η κοινωνική πραγματικότητα μετασχηματίζεται διαρκώς, η ανάγκη για τη μεθοδική και την έγκυρη σπουδή της θα οδηγεί στη δημιουργία νέων κλάδων κοινωνιολογικής θεωρήσεως. Από τους σημερινούς κλάδους, οι μεγαλύτεροι και σημαντικότεροι είναι:

— **Ιστορία της κοινωνιολογίας:** Είναι ο κλάδος, ο οποίος ασχολείται με τη μελέτη των παρατηρήσεων και των γνωμών που διετύπωσαν από τα πανάρχαια χρόνια διάφοροι κοινωνικοί στοχαστές γύρω από την οργάνωση, τους στόχους, την ανάπτυξη των ανθρωπίνων κοινωνιών, καθώς και για το τι έπρεπε να γίνει ή να γίνεται, για να αποβαίνει η συλλογική ζωή όλο και πιο ανθρώπινη. Η σπουδή της ιστορίας της κοινωνιολογίας είναι απαραίτητη. Όπως γνωρίζομε, τίποτε από τα όσα συμβαίνουν σήμερα δεν είναι ολότελα νέο. Όλα τα σημερινά κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα, αν και είναι το μεγάλα, πιο πιεστικά, πιο απαιτητικά σε λύσεις σωστές, έχουν τη ρίζα τους στους χρόνους που κύλησαν. Από την άποψη αυτή, δ-

ταν μελετούμε τις θεωρίες, που διαμορφώθηκαν στο παρελθόν, επάνω στα φαινόμενα αυτά, τα κατανοούμε καλύτερα και τα αντιμετωπίζομε αποτελεσματικότερα. Γενικά, η ιστορική μελέτη είναι η κύρια προϋπόθεση για τη δόκιμη κατανόηση των κοινωνικών και πολιτιστικών πραγμάτων. Όπως χαρακτηριστικά λέγεται, τό σημερινό είναι τέκνο του χθεσινού και πατέρας του αυριανού (παρελθόν, παρόν, μέλλον συνέχονται ανάμεσά τους οργανικά).

— Κοινωνική φιλοσοφία: Είναι ο πιο θεωρητικός κλάδος της επιστήμης αυτής. Σκοπός του είναι να εξετάζει σε βάθος τους λόγους, που οδήγησαν τους ανθρώπους να συγκροτούν κοινωνικές ομάδες, τους κύριους νόμους, που διέπουν την εξέλιξη των ομάδων αυτών, από την πρωτόγονη φάση τους ως την παρουσία στις ημέρες μας εξαιρετικά αναπτυγμένων κοινωνιών. Σκοπός του επίσης είναι να διαμορφώνει θεωρητικά «πρότυπα» (μοντέλα) κοινωνικού βίου και να τα προβάλλει ως στόχους και ώς οδηγό για τη δημιουργία και στην πράξη «προτύπων κοινωνιών». Είναι φανερό, ότι η κοινωνική φιλοσοφία είναι κλάδος πολύ χρήσιμος, διότι φωτίζει το όλο έργο της επιστήμης της κοινωνιολογίας.

— Κοινωνιολογία της κοινωνικής αλλαγής: Είναι ο κλάδος που εξετάζει τους παράγοντες εκείνους που μετατρέπουν μία στατική (παραδοσιακή κοινωνία) σε δυναμική· ή, με άλλα λόγια, εξετάζει τις δυνάμεις, που είναι πίσω από κάθε κοινωνική αλλαγή, όπως π.χ. είναι η δημιουργία μεγάλων πόλεων, η δημιουργία νέων επαγγελμάτων, η αύξηση των πιέσεων για την καθολίκευση της παιδείας κ.ά.

— Κοινωνιολογία των κοινωνικών θεσμών: Είναι ο κλάδος, που εξετάζει συστηματικά τους κοινωνικούς θεσμούς, οι οποίοι ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, όπως π.χ. είναι ο θεσμός της οικογένειας, της παιδείας, της θρησκείας, της οικονομίας, της πολιτείας κ.ά.

Οι κλάδοι αυτοί (μεγάλα πεδία κοινωνιολογικής έρευνας) υποδιαιρούνται σε άλλους, μερικότερους κλάδους. Στην κοινωνιολογία της κοινωνικής αλλαγής, π.χ. υπάγονται άμεσα ή έμμεσα: **Η κοινωνιολογία της κοινωνικής αναπτύξεως**, που ασχολείται με τη μελέτη των μέσων και των μεθόδων για την επιτάχυνση του ρυθμού της αναπτύξεως μιας κοινωνίας, σύμφωνα με ορισμένους πραγματικούς στόχους (πρότυπο) και σε μία ορισμένη χρονική περίοδο (βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα αναπτυξιακά προγράμματα). **Η κοινωνιολογία της ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα** (αστική κοινωνιολογία ή και κοινωνιολογία των πόλεων), που μελετά το πρόβλημα της δημιουργίας των πόλεων (αστυφιλία), τις συνθήκες ζωής στην πόλη, τα μέσα και τις μεθόδους για τη βελτίωση των συνθηκών αυτών κ.ά. **Η κοινωνιολογία της επιστήμης** (ή της γνώσεως), που εξετάζει πολύπλευρα τους παράγοντες πίσω από την πρόοδο της επιστήμης (τη συνεχή επαύξηση των θετικών και λειτουργικών γνώσεων), τις σχέσεις ανάμεσα στην επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο και στις κοινωνικές αλλαγές, τη σημασία του επιστημονικού στοχασμού για την άμβλυνση της άγονης παραδόσεως και, ευρύτερα, για το ανέβασμα της ποιότητας ζωής κ.ά. Παρατηρούμε εδώ ότι, τόσο από το μεγαλύτερο κλάδο της κοινωνιολογίας της κοινωνικής αλλαγής όσο και από τους μερικούς κλάδους, που αναφέρονται πιο πάνω, ξεπηδούν και άλλοι ακόμα πιο ειδικοί κλάδοι κοινωνιολογικής έρευνας.

Στη μελέτη των κοινωνικών θεσμών έχουν την αφετηρία τους οι μερικότεροι κλάδοι: Η **κοινωνιολογία της οικογένειας**, που εξετάζει τη βιολογική και την κοινωνική αποστολή του θεσμού της οικογένειας, τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της, τις αλλαγές στις σχέσεις αυτές με την πάροδο του χρόνου και κάτω από την επίδραση των νέων όρων ζωής, ιδιαίτερα μάλιστα στην πόλη κ.ά. Η **κοινωνιολογία της Θρησκείας**, που εξετάζει τις κοινωνικές και ψυχολογικές ανάγκες, που οδήγησαν στη δημιουργία των ποικίλων θρησκειών, την κοινωνική αποστολή των θεσμοποιημένων θρησκευτικών δογμάτων (εκκλησιών), τις σχέσεις τους με τη σύγχρονη επιστήμη, το μέλλον τους μέσα στο σύγχρονο κόσμο κ.ά. Η **κοινωνιολογία της παιδείας**, που εξετάζει τις ανάγκες καθώς και τις συναφείς προσπάθειες, από τις πρώτες ακόμα κοινωνικές ομάδες, για τη σκόπιμη μετάδοση των εμπειριών από τη μια γενιά στην άλλη, τους λόγους που οδήγησαν στη δημιουργία εκπαιδευτικών συστημάτων, τις σχέσεις των συστημάτων αυτών με την εθνική, κοινωνική, οικονομική, πολιτική και, γενικά, την πολιτιστική ανάπτυξη, το ρόλο τους για την επαύξηση της επικοινωνίας ανάμεσα στις κοινωνίες που συγκροτούν την πανανθρώπινη κοινωνία κ.ά. Η **κοινωνιολογία της οικονομίας**, που εξετάζει τις δυνάμεις πίσω από την παραγωγή οικονομικών αγαθών, τους τρόπους της κατανομής των αγριθών αυτών, τις σχέσεις των ποικίλων μορφών οικονομίας με το πρόβλημα της κοινωνικής διαστρωματώσεως (δημιουργία κοινωνικών τάξεων) κ.ά. Η **κοινωνιολογία της πολιτείας** (πολιτική κοινωνιολογία), η οποία εξετάζει τα προβλήματα, που σχετίζονται με τους πιο σημαντικούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς της ζωής μιας κοινωνίας (έθνος, πολιτεία - κράτος, κυβέρνηση, τύποι κοινωνικών καθεστώτων κ.τ.λ.), τις αλλαγές στις σχέσεις ανάμεσα στην πολιτεία και τον πολίτη κ.ά.

Πιο πέρα ακόμα, η γενική κοινωνιολογία (η μακροκοινωνιολογία), στην ασύγαστη τάση της – τάση που χαρακτηρίζει τόν όλο χώρο της επιστήμης – να αναζητεί τις αιτίες πίσω από κάθε κοινωνικό φαινόμενο, πίσω από κάθε πρόβλημα που μας απασχολεί ως άτομα – μέλη, αφήνει να ξεπηδούν, όπως το υπογραμμίσαμε και πριν, όλο και νέους κλάδους και παρακλάδια. Ανάμεσα στα παρακλάδια αυτά, τα πιο ενδιαφέροντα είναι: Η **κοινωνιολογία της τέχνης**, που εξετάζει το πρόβλημα της αισθητικής (τι είναι «ωραίο», τις πηγές της εμπνεύσεως του καλλιτέχνη, τις σχέσεις ανάμεσα στα μέσα καλλιτεχνικής εκφράσεως (εικόνα, άγαλμα, διήγημα, ποίημα, θεατρικό έργο, αρχιτεκτονική κ.τ.λ.) και την πολιτιστική στάθμη της οικείας κοινωνίας, τις σχέσεις ανάμεσα σ' αυτή ή εκείνη τη μορφή πολιτείας (καθεστώτος) και την «*ακυριαρχούσα*» καλλιτεχνική «*τεχνοτροπία*» κ.ά. Η **κοινωνιολογία της γλώσσας**, που εξετάζει το κοινωνικό φαινόμενο «*γλώσσα - επικοινωνία*», τις αλλαγές που τα ποικίλα μέσα επικοινωνίας (μορφασμοί, χειρονομίες, πραφορικός λόγος, γραπτός λόγος, διάλογος, θέατρο, λογοτεχνία, διάφορα σύμβολα κ.τ.λ.) παρουσιάζουν, με την πάροδο του χρόνου και κάτω από την επίδραση των αλλαγών στις ανθρώπινες εμπειρίες και, θετικότερα, των αλλαγών στις ανθρώπινες σχέσεις κ.ά.

Συνοπτικά, όπως παρατηρούν οι ειδικοί επιστήμονες κοινωνιολόγοι, κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής έχει ή μπορεί να έχει τήν «*κοινωνιολογία*» της – π.χ. κοινωνιολογία των αγροτικών περιοχών, κοινωνιολογία του χωριού, κοινωνιολογία των παραδόσεων, κοινωνιολογία του λαϊκού πολιτισμού, κοινωνιολογία της μόδας

κ.ά: Φυσικά, απαραίτητη προϋπόθεση για την ορθή κοινωνιολογική θεώρηση και ανάλυση του αντικειμένου του καθενός από τους κλάδους και παρακλάδια που αναφέρονται πιο πάνω, είναι (τούτο πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα) η πληρέστερη δυνατή οικείωση με το περιεχόμενο της γενικής κοινωνιολογίας (του κεντρικού κορμού). Και είναι ακριβώς αυτό που επιδιώκεται με τα όσα ακολουθούν δηλαδή, η οικείωση των μαθητών με τα γενικά θέματα που απασχολούν την κοινωνιολογία σήμερα ως μία γενική μάλλον επιστήμη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

3.1 «Προϊστορία» της κοινωνιολογίας.

3.1.1 Πανάρχαιοι χρόνοι.

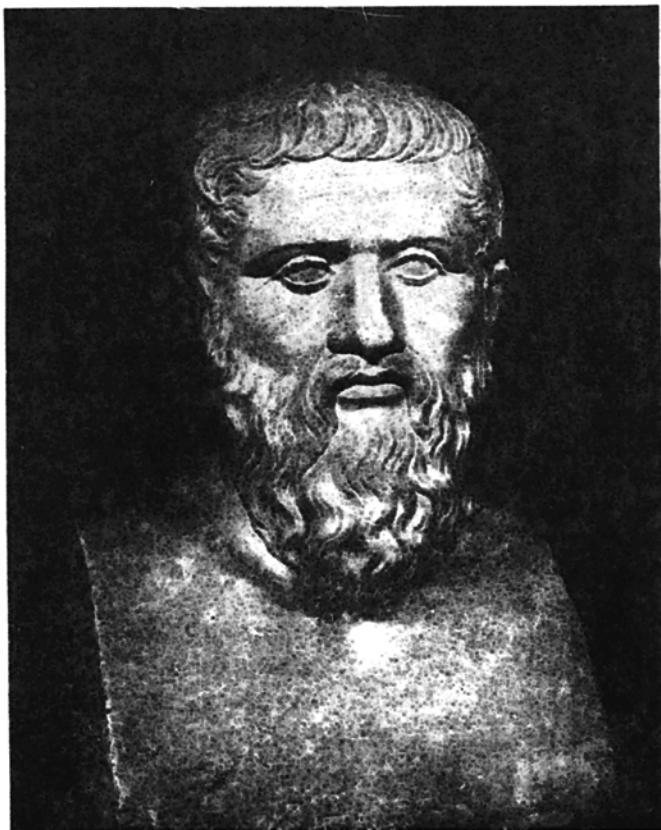
Η κοινωνιολογία, ως επιστημονική μελέτη της κοινωνικής ζωής, άρχισε στα μέσα του περασμένου αιώνα. Η «προϊστορία» όμως της επιστήμης αυτής πάει χιλιάδες χρόνια πίσω. Με άλλα λόγια, καλύπτει ολόκληρη την περίοδο του προεπιστημονικού στοχασμού του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, στους μύθους όλων των λαών, στις θρησκευτικές δοξασίες, στις παραδόσεις, στα ήθη διακρίνομε αντιλήψεις, αν και όχι συστηματικές, για την κοινωνική ζωή και την εξέλιξή της από τα αρχικά της στάδια ως τους νεώτερους χρόνους. Ως τότε που ο ανθρώπος άρχισε να στοχάζεται να σχεδιάζει και να ενεργεί επιστημονικά. Φυσικά, η μελέτη των ποικίλων κοινωνικών προβλημάτων άρχισε να καλλιεργείται ποι συστηματικά από τότε που ανακαλύφθηκε η γραφή.

Οι ιστορικοί της κοινωνιολογίας βρίσκουν πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία στον «Κώδικα» του βασιλιά της Βαβυλωνίας Χαμουραμπή, στο «Δεκάλογο» του Μωσή και σε άλλα παμπάλαια κείμενα. Ο «Κώδικας» του Χαμουραμπή π.χ. χαρακτηρίζεται ως το «πρώτο σύνταγμα» — ο πιο παλιός γραπτός νόμος, που καθορίζει τους σκοπούς της κοινωνίας και την ατομική και συλλογική συμπεριφορά των μελών της. Αναφέρεται στα καθήκοντα της γησίσας, στην οικογενειακή ζωή και την αγωγή των παιδιών, στα δικαιώματα, αλλά και τα καθήκοντα όσων έχουν περιουσία, ακόμα και στη θέση της γυναικας στο σπίτι κ.ο.κ. Και, όπως ορίζει μία «διάταξη», «... η δικαιοσύνη πρέπει να κυριαρχεί... Η κακία πρέπει να εμποδίζεται... Οι ισχυροί δεν πρέπει να καταπέλξουν τους αδύνατους... Ο λαός πρέπει να εκπαιδεύεται και να διαφωτίζεται... Η κοινωνική πρόνοια πρέπει να διευρύνεται...» κ.τ.λ.

3.1.2 Κλασσική Ελλάδα.

Όπως σωστά λέγεται, η αφετηρία του θετικού ανθρώπινου στοχασμού βρίσκεται στα χρόνια της μεγάλης ακμής της Ελλάδας. Η μελέτη των κοινωνικών πραγμάτων στη σημαντικότερη αυτή περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας, άρχισε, πρώτα, με τους Σαφωστές (450 – 350 π.Χ.). Οι μεγάλοι αυτοί διανοούμενοι και κοινωνικοί παραπρητές είχαν ήδη απαλλαγεί από τις αντιλήψεις για την προκαθορισμένη τάχα «εμοίρα» της κοινωνίας γύρω τους, καθώς και από την ιδέα ότι οι θεοί ρύθμιζαν, κατά την άδηλη βούλησή τους, τα ανθρώπινα πράγματα. Έτσι, άρχιζαν να αναπτύσσουν τις ιδέες ότι η κοινωνική ζωή αλλάζει, ότι οι αλλαγές προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς των κοινωνικών ομάδων και των μελών τους, στι, τέλος μπορούμε να θέτομε, με τη λογική και σύμφωνα με ορισμένες αρχές, κοινωνικούς στόχους και να φροντίζομε να τους πλησιάζομε. Οι ίδεες αυτές δεν είναι παρά ένα θετικό βήμα στο μεγάλο δρόμο, που οδηγούσε στην επιστημονική κοινωνιολογία.

Ο Πλάτων (427 – 347 π.Χ.) ήταν ο πιο μεγάλος στοχαστής όλων των καιρών. Μελετώντας τα κοινωνικά και πολιτιστικά πράγματα της εποχής του, εύρισκε ότι αυτά ακολουθούσαν σφαλερούς δρόμους, ότι οι γηγέτες δεν μπορούσαν να δώσουν το καλύτερο για την οργάνωση και τη λειτουργία της πολιτείας, ότι, τέλος, πρέπει να σχεδιασθεί μια νέα κοινωνία (και πολιτεία) πειθαρχημένη σε μερικές σταθερές αρχές. Έτσι, από την απαισιοδοξία του μεγάλου αυτού φιλοσόφου για τα «παρόντα» και μπό τις τάσεις του να αναζητεί την «απόλυτη» αλήθεια και να διαμορφώνει με το συναίσθημα και με τον αναλυτικό του νου «ιδανικές» καταστάσεις, χάρισε στην Αθήνα της εποχής του, αλλά και σε

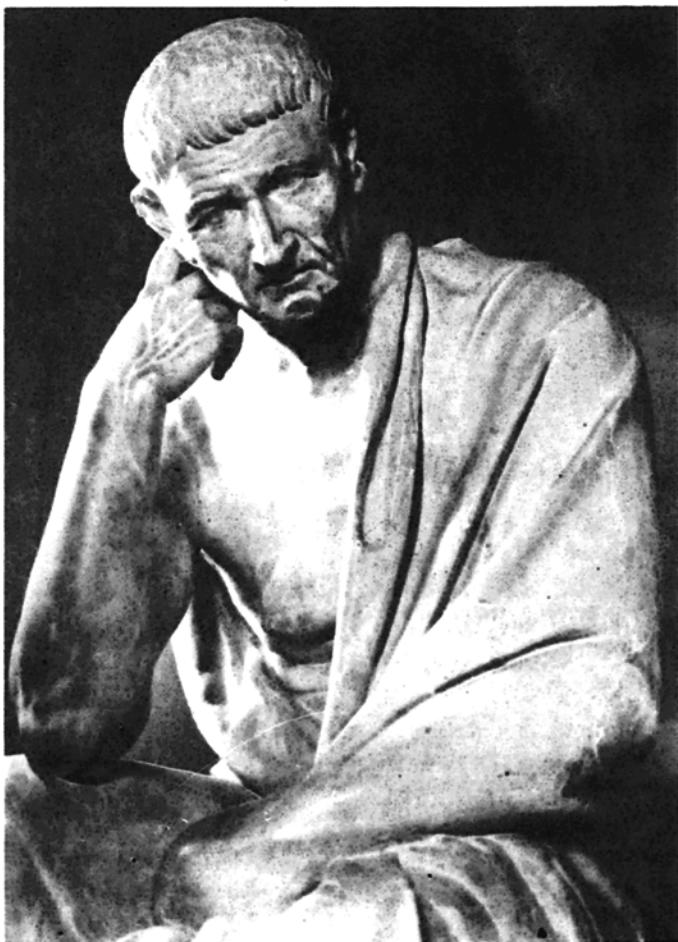
Πλάτων (427 – 347 π.Χ.). Από τους μεγαλύτερους κοινωνικούς στοχαστές όλων των εποχών.

ολόκληρη την ανθρωπότητα, τους περίφημους «Διαλόγους» του και, κυρίως, την «Πολιτεία» του. Το μεγαλύτερο αυτό έργο δεν είναι παρά μία πολύτιμη «κοινωνιολογική» μελέτη γύρω από τους στόχους, την οργάνωση και τη λειτουργία της κοινωνίας - πολιτείας.

Κανένας σύγχρονος επιστήμονας δεν υποστηρίζει σήμερα ότι οι πλατωνικές κοινωνικές αντιλήψεις εξακολουθούν να διατηρούν όλο το κύρος τους στην εποχή μας με τις γρήγορες κοινωνικές αλλαγές και τις σύγχρονες αντιλήψεις και θεωρίες περί δημοκρατίας και ως ιδανικού καθεστώτος και ως μορφής καθημερινής ζωής. Π.χ., ο Πλάτων ήθελε μια κοινωνία χωρισμένη σε τρεις κοινωνικές τάξεις: **Το κυβερνητικόν** (η πρητεική τάξη), **το φιλακακόν** (η τάξη των πολεμιστών, εκείνων που έχουν την ευθύνη της άμυνας της πολιτείας) και **το δημιουργικόν** (η τάξη των τεχνιτών, των ανθρώπων της πρακτικής δουλειάς). Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις τάξεις αυτές ήταν απόλυτα καθορισμένη και αξεπέραστη. Φυσικά, στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκονταν οι «φιλόσοφοι», οι «άριστοι». Και αυτό είναι το δεδομένο, που δίνει στις πλατωνικές κοινωνικές αντιλήψεις το χαρακτηρισμό **αριστοκρατικές αντιλήψεις**.

Αλλά, αν οι αντιλήψεις αυτές του Πλάτωνος έρχονται, όπως είπαμε, σε αντίθεση με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί κοινωνικού δυναμισμού, κοινωνικών αλλαγών και, κυρίως, περί αμβλύνσεως των διακριτικών γραμμών ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, η κριτική του ανάλυση των αναγκών της κοινωνίας (της πολιτείας), η προβολή της σημασίας της παιδείας για το άτομο - μέλος της κοινωνικής ομάδας κ.ο.κ. αποτελούν μια σημαντική προσφορά στις αντιλήψεις αυτές. Και, πιο πέρα, κλασσική είναι η πλατωνική θέση ότι «... η πολιτεία - κοινωνία δημιουργείται... από τις ανάγκες των ανθρώπων. Κα-

νένας άνθρωπος δεν είναι αυτάρκης. 'Όλοι έχουν πις¹ τις ανάγκες. Θα μπορούσαμε να φαντασθούμε μια άλλη αιτία της δημιουργίας κοινωνιών; [Όχι]... Τότε ούλοι μας έχομε πολλές ανάγκες και χρειάζονται πολλοί άνθρωποι για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες αυτές. Ο ένας δέχεται βοήθεια από τον άλλο, γι' αυτό ή εκείνο το σκοπό.... Ο καθένας και πάιρνει και δίνει, με τη βεβαιότητα ότι η ανταλλαγή αυτή γίνεται για το καλό όλων....». Και συνεχίζει ο Πλάτων λέγοντας ότι «... άνθρωποι που συναλλάσσονται μεταξύ τους, που αλληλοβοηθούνται για τα κοινά καλά και που κατοικούν στην ίδια περιοχή, συναποτελούν μια κοινωνία - πολιτεία...» («Πολιτεία», Βιβλ. II). Είναι φανερό ότι ο Πλάτων, διατυπώνοντας τις αλήθειες αυτές, χάραξε τη θετικότερη αφετηρία της κοινωνιολογικής σκέψεως.

Αριστοτέλης (384 – 322 π.Χ.). Ο άλλος μεγάλος κοινωνικός στοχαστής της αρχαιότητας.

Ο Αριστοτέλης (384 π.Χ. – 322 π.Χ.), ο έτερος μεγάλος κοινωνικός στοχαστής της αρχαιότητας ή, θετικότερα, όλης της ανθρωπότητας, διατύπωσε την πάντα ζωντανή και την πάντα αληθινή ρήση, ότι «άνθρωπος φύσει πολιτικόν ζώον», δηλαδή, ο άνθρωπος είναι, από την ίδια του τη φύση, ένα κοινωνικό ζώο – άτομο, που γεννιέται, μεγαλώνει, εργάζεται, στοχάζεται, πεθαίνει ως μέλος της κοινωνικής του ομάδας. Η αριστοτελική αυτή ρήση βρίσκεται στο κέντρο της σύγχρονης κοινωνιολογικής μελέτης και έρευνας. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης είναι πιο συστηματικός και πιο αντικειμενικός στις παραπηρήσεις του τόσο επάνω στα φυσικά, όσο και στα κοινωνικά πράγματα. Έθιξε, εδώ και διόμισυ

περίπου χιλιάδες χρόνια, τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα με απόψεις και επιχειρήματα πολύ κοντά στις επιστημονικές θέσεις των σημερινών κοινωνικών επιστημόνων. Και είναι αυτός ο λόγος, για τον οποίο θεωρείται από τους επιστήμονες αυτούς ως ένας από τους ενοραματικούς προδρόμους τους.

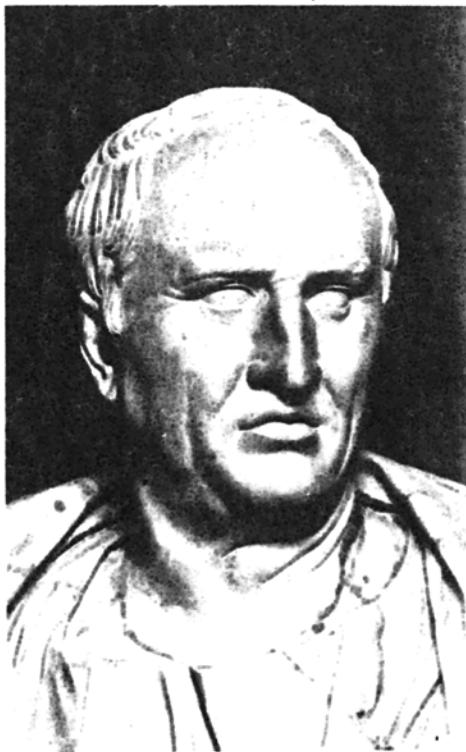
Ο Αριστοτέλης συγκρίνει την κοινωνία με ένα ζωντανό οργανισμό. Υπογραμμίζει έτσι τη θέση του ότι η κοινωνία σχηματίζεται και εξελίσσεται βαθμιαία προς την ωριμότητα (προς όλο και λειτουργικότερες μορφές κοινωνικού βίου). Απειλείται όμως από το θάνατο (από την παρακμή, τον αφανισμό) η κοινωνία, όταν ο δυναμισμός της ανακόπτεται, όταν οι αναγκαίες αλλαγές παρεμποδίζονται από εξωτερικά ή και ενδοκοινωνικά αίτια, όταν δεν λειτουργεί έτσι, ώστε να εκπληρώνει τους θεμελιακούς σκοπούς της – την αρμονική συμβίωση των μελών της και την ικανοποίηση, με την αλληλοβοήθεια, των υλικών και των πνευματικών αναγκών του συνδόλου των μελών της. Προσθέτομε εδώ ότι στις αριστοτελικές αντιλήψεις έχουν στηριχθεί μερικοί από τους κοινωνικούς στοχαστές του 19ου αι., που κατέχουν σημαντική θέση ανάμεσα στους θεμελιώτες της επιστήμης της κοινωνιολογίας.

Αναλυτικότερα, ο Αριστοτέλης ήταν πιο ελαστικός από τον Πλάτωνα στις αντιλήψεις του για την κοινωνική διαστρωμάτωση. Παρά τούτο, όπως ο Πλάτων, έτσι και ο ίδιος δεν είδε το πρόβλημα της γυναικάς και, γενικότερα, το πρόβλημα της ισότητας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων όλων των πολιτών, όπως το αναλύει η σύγχρονη κοινωνιολογία. Φυσικά, τούτο δεν ήταν δυνατό να γίνει στα μακρινά εκείνα χρόνια – σε μια περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας, που, σε άλλες γωνιές της Γης η δουλεία εκλαμβανόταν ως ένα φυσικό κοινωνικό φαινόμενο ή και ως μία «θεϊκή θέληση». Όπως και αν είναι, υπάρχουν στην αριστοτελική κοινωνική φιλοσοφία απόψεις που θεωρούνται ως πολυσήμαντοι σταθμοί στην ιστορία των κοινωνικών επιστημών, όπως π.χ. οι απόψεις του στο μεγάλο έργο του «Πολιτικά» (Βιβλ.Ι), ότι «... είναι φανερό ότι η πόλη [κοινωνία] είναι, από την ίδια της τη φύση, κάτι πιο πάνω και πιο πέρα από το άτομο, μια που, αν το άτομο αποχωρίζονταν από την κοινωνική ομάδα, δεν θα μπορούσε να ικανοποιεί καμιά από τις ανάγκες του. Θα έμοιαζε σαν ένα μέλος που αποκόπτεται από το σύμμα... Εκείνος που δεν μπορεί να ζήσει μαζί με τους συνανθρώπους του στην κοινωνία.... εκείνος που δεν έχει ανάγκη από τη βοήθεια κανενός... που είναι αυτάρκης, δεν έχει καμιά θέση στην πόλη - κοινωνία. Πρόκειται ή για θηρίο ή για θεδ... Και είναι φυσική η τάση του ανθρώπου να μετέχει άμεσα στην κοινωνία... Ο άνθρωπος που έφθασε στην τελείωτητα [χάρη στην ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο] είναι τα καλύτερα σαν άλλα όντα. Και όταν απομακρύνεται από τους κανόνες της δικαιοσύνης, που διέπουν την κοινωνία, τότε καταντά να είναι το χειρότερο ον... Άνθρωπος χωρίς [κοινωνικές] αρετές είναι όφριο ζώ... Η δικαιοσύνη είναι μία θεμελιακή κοινωνική ανάγκη... το δίκαιο είναι ο κανόνας της κοινωνίας...». Οι ρήσεις αυτές εξακολουθούν να διατηρούν όλη τους την αλήθεια και όλη τους τη δημιουργική λειτουργικότητα σε κάθε σύγχρονη κοινωνία.

3.1.3 Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Πολλοί είναι οι κοινωνικοί στοχαστές στα χρόνια της ακμής της αυτοκρατορίας της Ρώμης, κανένας όμως δεν έφθασε στο ύψος της ελληνικής διάνοιας. Δεν έχουν πρωτοτυπία. Φυσικά, επειδή η αυτοκρατορία αγκάλιαζε στα διοικητικά της πλαίσια λαούς με διαφορετική ιστορία και με διαφορετικούς πολιτισμούς και επειδή ήταν υποχρεωμένη να μελετά πολύπλευρα τα οργανωτικά, οικονομικά, πολιτιστικά και άλλα προβλήματα, δεν μπορούσε παρά να προχωρήσει στη διαμόρφωση ιδεών και νόμων σχετικά με την κοινωνία, το κράτος, τον πολιτισμό κ.ο.κ. Κάτω από τα δεδομένα αυτά, πήγασαν ενδιαφέρουσες κοινωνικές αντιλήψεις για τις διάφορες μορφές πολιτευμάτων – για την αυτοκρατορική εξουσία, για τη δημοκρατία, για το δίκαιο και, γενικά, για όλους τους ρυθμιστικούς θεσμούς της κοινωνικοπολιτικής ζωής. Από την άποψη αυτή, η προσφορά της Ρώμης στο δρόμο προς τη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνιολογικής σκέψεως είναι αξιόλογη.

Ανάμεσα στους Ρωμαίους κοινωνικούς φιλοσόφους, πιο γνωστός είναι ο Κικέρων (106 – 43 π.Χ.). Ο ρήτορας, πολιτικός και φιλόσοφος αυτός, που ήταν άριστος γνώστης της ελληνικής διανοήσεως τοποθετείται ανάμεσα στους πιο προχωρημένους μελετητές των ανθρωπίνων κοινωνιών της προεπιστημονικής περιόδου. Βέβαια, πολλές από τις αντιλήψεις του είναι καθαρά μεταφυσικές αντιλήψεις. Π.χ. ενώ για τον Πλάτωνα και, κυρίως, για τον Αριστοτέλη η «πόλις» σήμαινε μία οργανωμένη και ευεργητική για όλους «εκοινωνία ανθρώπων», για τον Κικέρωνα, η κοινωνία είχε ένα χαρακτήρα «κοικουμενικότητας» μια που, όπως ο ίδιος πρέσβειε, για τη ρύθμιση της ζωής της, φρόντιζαν από κοινού και οι ανθρώποι (τα μέλη της) και οι θεοί. Επίσης, για τον Κικέρωνα, το δίκαιο ήταν βασικός ρυθμιστικός κανόνας της κοινωνικής ζωής δεν είναι μία ανθρώπινη εφεύρεση. Είναι ένας απ' αρχής δο-

Κικέρων (106 — 43 π.Χ.). Από τους μεγάλους φιλοσόφους και κοινωνικούς στοχαστές της Ρώμης.

σμένος «φυσικός νόμος», που δεν μπορεί να παραβιάζεται χωρίς να ακολουθεί η κοινωνική παρακμή, ο θάνατος της κοινωνίας. Στις αντιλήψεις αυτές για το δίκαιο υπάρχουν, όπως υποστηρίζουν σήμερα οι ειδικοί κοινωνικοί επιστήμονες, πολλά γόνιμα στοιχεία όχι τόσο από μεταφυσική άποψη όσο από την άποψη της βιολογίας του ανθρώπου και των κοινωνικών ομάδων.

3.1.4 Χριστιανικός κόσμος.

Η Χριστιανική κοινωνική φιλοσοφία είναι θεμελιωμένη στα μεταφυσικά και τα ηθικά κηρύγματα του Χριστού, στις ερμηνείες που έδωσαν στα κηρύγματα αυτά οι Απόστολοι και οι Πατέρες των Χριστιανικών Εκκλησιών καθώς και στη μακρά όσο και πλούσια χριστιανική παράδοση. Η ανάλυση της μεταφυσικής βάσεως της χριστιανικής διδασκαλίας είναι έργο της θεολογίας. Η ιστορία της κοινωνιολογίας εξετάζει, κυρίως, τις κοινωνιολογικές πλευρές της διδασκαλίας αυτής. Γενικά, υποστηρίζεται η άποψη ότι τα πατερικά κείμενα είναι, σε τελευταία ανάλυση, κοινωνιολογικά κείμενα. Από τη μελέτη τους ξεπηδά ένας άλλος τύπος κοινωνίας — η «χριστιανική κοινωνία».

Η χριστιανική κοινωνία έχει ως έρεισμα την αρχή ότι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, την οικονομική κατάσταση, τα αξιώματα κλπ., είναι ίσοι μεταξύ τους. Εκείνο που διακρίνει άτομα και κοινωνικές ομάδες, είναι η διαγωγή τους — η προσήλωσή τους ή η απομάκρυνσή τους από τα χριστιανικά διδάγματα. Και ο βασικός νόμος, που συνδέει τους πολίτες - χριστιανούς μεταξύ τους, είναι η βαθύτερη δυνατή συνειδητοποίηση της αξίας της κοινωνικής αλληλεγγύης της αλληλοβοήθειας, της αγάπης προς τον πλησίον ακόμα και προς τον εχθρό. Από μία ευρύτερη σκοπιά, η προσφορά της χριστιανικής θρησκείας στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και του πολιτισμού σε μεγάλες περιοχές του κόσμου κρίνεται από τους ιστορικούς των κοινωνικών επιστημών ως προσφορά ανεκτίμητη. Εξαίρεται μάλιστα το ότι η χριστιανική διδασκαλία υπερέβη την' ελληνική και ρωμαϊκή κοινωνί-

κή και πολιτιστική παράδοση, που άνοιξε το δρόμο προς τη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Έτσι καταδίκασε τον πανάρχαιο θεσμό της δουλείας, είδε το άτομο στη μοναδικότητά του, αρνήθηκε τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, ύψωσε την αγάπη σε δημιουργικό δόγμα.

Είναι αλήθεια ότι οι χριστιανικές αρχές για την «*παρούσα ζωή*» ή, καλύτερα, για την κοινωνική πραγματικότητα έχουν, κατά καιρούς, ερμηνευθεί κατά τρόπους ή ξένους από τους θεμελιακούς νόμους της πραγματικότητας αυτής ή ολότελα ουτοπιστικά ή, ακόμα, έτσι που να υπηρετούνται συνειδητά ή υποσυνείδητα τα συμφέροντα των ολίγων και των ισχυρών. Είναι π.χ. γνωστό πόσα κακά έχουν κατά καιρούς διαπραχθεί είς βάρος των πολλών από οικονομικά και πολιτικά δυνατούς παράγοντες εν ονόματι της Χριστιανικής Θρησκείας. Γνωστό είναι επίσης ότι αυτοί οι παράγοντες αρνήθηκαν το δυναμισμό και την αλλαγή ως εγγενή στοιχεία των κοινωνιών και είδαν την επιστήμη και την τεχνολογία μόνο ως δυνάμεις καταλύσεως της χριστιανικής ηθικοκοινωνικής συμπεριφοράς. Άλλα οι αντιλήψεις αυτές ελάχιστα αμβλύνουν το δεδομένο ότι τα χριστιανικά κηρύγματα για κοινωνική αλληλεγγύη και για αγάπη προς το συνάνθρωπο, όποιο κι αν είναι το χρώμα, η καταγωγή, το φύλο, η ηλικία, η οικονομικοκοινωνική θέση του, βρίσκονται στο κέντρο της σύγχρονης κοινωνικής φιλοσοφίας.

3.1.5 Μουσουλμανικός κόσμος.

Όπως τονίσαμε και πιο πάνω, η προεπιστημονική κοινωνιολογία βρισκόταν σε στενή συνάφεια με τις θρησκευτικές δοξασίες της κάθε κοινωνίας. Τούτο ισχύει βέβαια και για τους μουσουλμανικούς λαούς. Όπως οι χριστιανικές ευαγγελικές ρήσεις, έτσι και οι ρήσεις, που περιέχονται στο *Καρέλι*, πέρα από τα μεταφυσικά μηνύματα, είναι κανόνες κοινωνικής ζωής – ρύθμιση της οικογενειακής ζωής, των σχέσεων ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, στους έχοντες και τους μη έχοντες. Και όπως στο χριστιανικό κόσμο της Δύσεως, ίδιας στο Μεσαίωνα, παρατηρήθηκαν παρερμηνείες της διδασκαλίας του Χριστού, έτσι και στο μουσουλμανικό κόσμο έγιναν παρερμηνείες της θρησκείας του Μωάμεθ. Ιδιοτελείς ηγεμόνες ή φανατικοί θρησκευτικοί ηγέτες και κυρίαρχες οικονομικά και πολιτικά τάξεις, δεν είδαν στα μωαμεθανικά κηρύγματα τα γόνιμα κοινωνιολογικά στοιχεία. Είδαν μόνο όλες εκείνες τις μεταφυσικές αντιλήψεις για τη μέλλουσα ζωή και τις μεταθανάτιες αμοιβές των ποτών ως ένα μέσο για συλλογικά ξεσκύματα, για κατακτήσεις και, το χειρότερο, για τη διατήρηση των κοινωνιών στη στατικότητα, παρά τις έκδηλες κοινωνικές ανάγκες για αλλαγή και για περισσότερη δικαιοσύνη.

Παρά τις παρερμηνείς όμως αυτές και παρά την κοινωνική στατικότητα, παρουσιάσθηκαν και στον αραβικό κόσμο, κυρίως στους χρόνους της ακμής του, ορισμένοι κοινωνικοί στοχαστές που δύο τους μελετούμε, τόσο πολύ εκπριούμε την προσφορά τους για τη θεμελιωση δύο και πιο θετικών κοινωνιολογικών παρατηρήσεων και απόψεων. Ανάμεσα σ' αυτούς ξεχωριστή θέση κατέχει ο *Ιμπον Χαλιντούν* (1332 – 1406). Μερικοί σύγχρονοι κοινωνιολόγοι επιμένουν μάλιστα ότι ο άραβας αυτός ιστορικός, δικαστής, πολιτικός και κοινωνικός φιλόσοφος θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως ένας από τους προδρόμους της επιστήμης της κοινωνιολογίας, παρά το γεγονός ότι έζησε και έγραψε πέντε περίπου αιώνες πριν από τη διαμόρφωση και τη χρήση, στη μελέτη και την έρευνα, της επιστημονικής μεθόδου. Συγκεκριμένα, ο Ιμπον Χαλιντούν καλλιέργησε την αντίληψη ότι η απομική και η συλλογική ζωή κυβερνιέται από ορισμένους σταθερούς «*φυσικούς νόμους*». Και όπως έγραφε, τους νόμους αυτούς μπορεί ένας ικανός στοχαστής να τους επισημάνει, αν, αντί να βλέπει τα κοινωνικά φαινόμενα με προκαταλήψεις, τα βλέπει αντικειμενικά. Προχωρούσε μάλιστα και πιο πέρα ή, καλύτερα, πιο κοντά προς την επιστημονική μέθοδο έρευνας. Μιλούσε, δηλαδή, για την ανάγκη να συλλέγονται με προσοχή από την ίδια την κοινωνική ζωή τα απαραίτητα για τη μελέτη πληροφοριακά στοιχεία, τα οποία να ταξινομούνται μεθοδικά και, τέλος, να αξιολογούνται, χωρίς συναισθηματισμούς και ιδιοτήλειες και με μόνο όργανο τη ψυχή λογική. Για το σοφό αυτό της Ανατολής η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι, δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι στάσιμη. Αντίθετα, το κύριο χαρακτηριστικό της πραγματικότητας αυτής είναι η ροή, η αλλαγή. Και, αν μάλιστα θέλομε να προβλέψουμε τους προσανατολισμούς της και τα επόμενα στάδια της κινήσεως της, πρέπει να μελετούμε συστηματικά το παρελθόν – την ιστορία. Στόχος, η ανακάλυψη, όπως υπογράμμιζε, των «*φυσικών νόμων*». Και, όταν τούτο επιτευχθεί, είναι εύκολο να ιδούμε ποιες θα είναι οι επόμενες, οι μελλοντικές κοινωνικές δομές και λειτουργίες.

Οι ιστορικοί της κοινωνιολογίας θεωρούν το έργο του Χαλιντούν ως ένα αρκετά συστηματικό κοι-

νωνιολογικό έργο — ένα σημαντικό βήμα στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, από τα στάδια της απλής εμπειρίας προς την επιστημονική κοινωνιολογική σκέψη. Ο προδρομικός αυτός κοινωνικός επιστήμονας ασχολήθηκε επίσης και με τα προβλήματα της θρησκείας, της εξουσίας, της κοινωνικής οργανώσεως, της οικονομίας, της ανθρώπινης φύσεως και προσωπικότητας και το πιο ενδιαφέρον, με τις διαφορές ανάμεσα σε μία «αγροτική» και την «αστική» κοινωνία (τη ζωή στα αστικά κέντρα της εποχής του). Με άλλα λόγια, τον απασχόλησε η κριτική ανάλυση πολλών από τα θέματα που εξετάζει η σύγχρονη κοινωνιολογία.

3.1.6 Νεώτεροι χρόνοι

Υστέρα από τους θρησκευτικούς φανατισμούς του Μεσαίωνα άρχισε, όπως παρατηρήσαμε και πιο πάνω, μία καινούργια εποχή, η εποχή της αντικειμενικής παραπτηρήσεως και της διαμορφώσεως της επιστημονικής μεθόδου στην έρευνα. Η λογική (ο ορθός λόγος, ο ορθολογισμός) αντικατέστησε τις καθαρά συγκινηστικές, ατομικές και συλλογικές, αντιδράσεις. Έτσι, από τα προεπιστημονικά χρόνια, οι κοινωνίες και, ιδιαίτερα, εκείνες στην Ευρώπη και τη Β. Αμερική, πέρασαν στην επιστημονική φάση της ιστορίας τους. Οι επιστήμες άρχισαν να σημειώνουν γρήγορη πρόοδο. Είναι η περίοδος που και η κοινωνιολογία περνούσε από τις απλές και, συχνά, απλοίκες εμπειρικές παραπτηρήσεις στις όλο και πιο συστηματικές θεωρήσεις των κοινωνικών φαινομένων. Άρχισε, δηλαδή, να εξελίσσεται σε επιστημονική πατριαρχία της κοινωνιολογίας.

Πολλοί είναι οι μεγάλοι κοινωνικοί στοχαστές, που θεωρούνται σήμερα ως οι θεμελιώτες της επιστήμης της κοινωνιολογίας. Και όλοι τους έχουν ένα κοινό γνώρισμα. Συγκεκριμένα, ενθουσιασμένοι από την ελευθερία της σκέψεως και από το γεγονός ότι η ελευθερία αυτή οδηγεί σε ένα νέο κόσμο και, ειδικότερα, συνεπάρμενοι από την πρόοδο που σημειώναν οι θετικές επιστήμες, πίστεψαν ότι έπρεπε να ασχοληθούν με την ανάλυση όλων των φαινομένων και των προβλημάτων της κοινωνίας και των μελών της, αναπτύσσοντας έτσι μια γενική θεωρία — μια επιστήμη, που να δίνει εξηγήσεις στα πάντα! Είναι φανερό ότι μία τόσο μεγάλη αισιοδοξία ήταν, όπως είναι και σήμερα ακόμα, κάπως πρώην. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι τα κοινωνικά, τα πολιτιστικά πράγματα είναι, από την ίδια τους τη φύση, πολύτιλα. Όπως και αν είναι όμως αξίζει να αναφέρομε μερικούς από τους μεγάλους κοινωνικούς μελετητές των γεωτέρων χρόνων, οι αντιλήψεις των οποίων εξακολουθούν να επηρεάζουν ακόμα, πότε ελάχιστα και πότε περισσότερο, και τις σημερινές κοινωνικές αντιλήψεις. Οι αντιλήψεις βέβαια αυτές, αν και παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον για τους ιστορικούς της κοινωνιολογίας, δεν σημαίνει ότι βρίσκονται και σε συμφωνία με τα δύο διδάσκει η επιστήμη αυτή σήμερα.

Ένας από τους αξέριογους αυτούς κοινωνικούς στοχαστές είναι ο *Thomas Hobbes* (Αγγλία, 1588 – 1679). Και ένα από τα έργα του, που θεωρείται γενικά ως ένα μεγάλο έργο, είναι ο «*Λεβιάθαν*». Στο φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό αυτό έργο αναπτύσσονται ίδεες για τη φύση του ανθρώπου, για την κοινωνία, για το κράτος κ.ά. Ανάμεσα στις ίδεες αυτές, οι πιο χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες: Πρώτα, ο ανθρώπος είναι, από την ίδια τη φύση του, όχι καλός, αλλά κακός για τους συνανθρώπους του. Και το δεδομένο αυτό εξηγεί τους στέλεχους πολέμους, τις διαμάχες, τα ποικίλα δεινά, που οι άνθρωποι προσενούν σε όλους ανθρώπους. Δεύτερο, εξ απίστας της ανθρώπινης φύσεως, η οργάνωση των ανθρώπων σε κοινωνίες είναι σπαραγγητή. Για να περιορίζει όμως η κοινωνία τις αντιμαχίες ανάμεσα στα μέλη της, πρέπει να οργανωνται επάνω σε ορισμένες σταθερές αρχές και, κυρίως, πρέπει οι ίδιοι οι πολίτες να διαλέγουν για τη διαικυβέρνηση τους ισχυρούς ηγέτες και να τους αναθέτουν, με κοινή συναίνεση, απολυταρχικά δικαιώματα. Τρίτο, αν οι ηγέτες (οι άρχοντες) αποτύχουν στο χρέος τους να εμποδίζουν τις βιαιότητες, που πηγάζουν από την αδιόρθωτη ανθρώπινη φύση και να διασφαλίζουν όρους αρμονικής κοινωνικής συμβιώσεως, τότε οι πολίτες έχουν, ως δικό τους χρέος, να τους αφαιρούν, έστω και με τη βία, την ύπατη εξουσία και να την αναθέτουν σε άλλο πιο ισχυρό πιο απολυταρχικό και πιο ευεργετικό ηγέτη. Παραπρούμε εδώ ότι οι κοινωνικοπολιτικές αυτές αντιλήψεις του Hobbes δεν θεωρούνται έγκυρες σήμερα. Είναι αντιλήψεις απαισιόδοξες. Και είναι οι αντιλήψεις του είδους αυτού στις οποίες στηρίζονται, ακόμα και στην εποχή μάς, οι υπερασπιστές απολυταρχικών καθεστώτων, δηλαδή, καθεστώτων που είναι ολότελα ξένα πα τις σύγχρονες αντιλήψεις για τα δικαιώματα του ατόμου και, γενικά, για την ύψιστη σημασία των δημοκρατικών διαδικασιών στην οργάνωση και τη λειτουργία της πολιτείας και, ευρύτερα, της όλης κοινωνικοπολιτικής ζωής. Όπως υποστηρίζεται από τη σύγχρονη κοινωνιολογία, όταν ο άνθρωπος ζει σε μια κοι-

νωνία, η οποία του επιτρέπει να εκπαιδεύεται σωστά, να εξασφαλίζει ευκαιρίες για δημιουργική και αποδοτική εργασία και, γενικά, νά ικανοποιεί τόσο τις βιοτικές όσο και τις πνευματικές του ανάγκες σε αρμονική συνεργασία με τα άλλα μέλη της κοινωνικής ομάδας του, τότε δείχνει τον καλύτερο εαυτό του. Δείχνει δλ̄η τη δύναμη, που έχει μέσα της η ανθρώπινη προσωπικότητα τόσο για το ατομικό, όσο και για το συλλογικό καλό.

Ένας άλλος κοινωνικός στοχαστής, τα έργα του οποίου εξετάζονται με προσοχή, είναι ο *Jean – Jacques Rousseau* (Ελβετία, 1712 – 1778). Ο Rousseau έγινε και παραμένει γνωστός από τις θεωρίες του ότι ο άνθρωπος, που είναι πιο κοντά στη φύση, είναι πιο ευτυχής από εκείνον ο οποίος έχει δεχθεί τις επιδράσεις του πολιτισμού και, γενικά, ότι η πολιτιστική πρόοδος οδηγεί το άτομο στην κατάπτωση, στην θηική φθορά και, το χειρότερο, όπως υπογράμμιζε, στην ανισότητα ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Φυσικά, οι αντιλήψεις αυτές, που ο Rousseau τις ανέπτυσσε στα νεανικά του χρόνια και που είναι και σήμερα προσφίλεις σε ορισμένους κύκλους (φυσιολάτρες, ρομαντικούς, απαισιόδοξους, άτομα που θεωρούν την επιστήμη και την τεχνολογία ως πηγή του κακού κ. ο. κ.), θεωρούνται αντιλήψεις ελάχιστα αντικειμενικές. Όπως είναι γνωστό, ο άνθρωπος, στην ασύγαστη φροντίδα του να πειθαρχήσει το αντίξο φυσικό περιβάλλον στις καθημερινές ανάγκες του, δεν μπορούσε παρά να δημιουργήσει και να δημιουργεί πολιτιστικά έργα, ανεξάρτητα αν αυτά δεν είναι πάντοτε πραγματικά, όπως π.χ. συμβαίνει στις ημέρες μας με τη μόδυνη της βιόσφαρας εξ αιτίας ενός απειθάρχητου σε πολλές περιπτώσεις τεχνικού πολιτισμού.

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778). Ο μεγάλος κήρυκας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Η καθαρά κοινωνιολογική θέση του Rousseau, όπως την ανέπτυξε στα προχωρημένα χρόνια της ηλικίας του, είναι ότι ο ανθρώπος, ως μέλος της κοινωνικής ομάδας, διαμορφώνει αξίες – αξίες πθικές και κοινωνικές. Ανάμεσα σ' αυτές είναι και η αξία της ατομικής ελευθερίας. Η ατομική όμως ελευθερία εμποδίζει, όπως νόμιζε, τη δημιουργία κοινωνίας και πολιτείας, έτσι που να λειτουργούν αρμονικά και αποδοτικά. Η πολιτεία ιδίως οργανώνεται και λειτουργεί έτσι, ώστε να προστατεύει και να προάγει το καλό του κοινωνικού συνόλου. Ο στόχος όμως αυτός της πολιτείας έρχεται αναγκαστικά, σε αντίθεση με την ατομική ελευθερία. Για να λυθεί η αντινομία ανάμεσα στην αξία της ελευθερίας και της κοινωνίας – πολιτείας, ο Rousseau διεμόρφωσε τη Θεωρία, που είναι γνωστή ως **κοινωνικό συμβόλαιο**. Σύμφωνα με αυτή, οι ανθρώποι, συνειδητοποιώντας την ανάγκη του οργανωμένου κοινωνικού βίου και του κράτους παραπούνται από μόνοι τους από το δικαίωμα της απολυτης ελευθερίας και συνάπτουν ένα συμβόλαιο με τους κυβερνώντες (την κρατική εξουσία). Κύριος όρος του συμβολαίου είναι η κοινωνία να κυβερνείται έτσι, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη της ή, καλύτερα, να εναρμονίζονται δικαιώματα και υποχρεώσεις, με στόχο το γενικό συμφέρον. Η Θεωρία αυτή, διατυπωμένη σε χρόνους, κατά τους οποίους κυριαρχούσαν απολυταρχικά καθεστώτα, χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς της κοινωνιολογίας ως ένα μεγάλο βήμα προς την ανάπτυξη και, αργότερα, προς την εφαρμογή των ιδεών και των κανόνων της πολιτικής δημοκρατίας. Άλλη μεγάλη προσφορά του Rousseau στην κοινωνιολογία είναι η αντίληψη, που αναπτύσσει στο έργο του «Αιμίλιος», ότι η σωστή παιδεία (αγωγή, εκπαίδευση) είναι ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς για την ατομική και την κοινωνική πρόδοση. Γενικά, το δρόμο που χάραξε ο Rousseau με τις τολμηρές για την εποχή του αντιλήψεις, των βάσισαν και των διάνοιξαν μάλιστα, και άλλοι σοβαροί κοινωνικοί επιστήμονες, για να φθάσουμε έτσι σε μία σταθερή πια θεμελίωση της επιστήμης της κοινωνιολογίας στο 19ο αι.

3.1.7 Κοινωνική Φυσική.

Η έκρηξη της βιομηχανικής επαναστάσεως και η απαρχή της δημιουργίας των πρώτων βιομηχανιών είχαν ως σύνδρομα την όλη και πιο γρήγορη πρόδοση όλων των επιστημών και φυσικά και των κοινωνικών εποπτημάτων. Οι ασχολούμενοι μάλιστα με την κοινωνιολογική ανάλυση των όλων και νέων και πιο συνθέτων κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων άρχισαν να αισιοδοξούν ότι η εποπτήμη της κοινωνιολογίας θα μπορούσε να είναι στο εξής μια επιστήμη τόσο θετική όσο θετική είναι και η φυσική επιστήμη. Έτσι, άρχισε να γίνεται λόγος για **κοινωνική φυσική**, δηλαδή για μιά επιστήμη, η οποία είχε ως στόχους την ανακάλυψη των γενικών νόμων, που διέπουν τα κοινωνικά πράγματα – νόμοι οι οποίοι είχαν ως στόχους την ανακάλυψη των γενικών νόμων, που διέπουν την κοινωνική ζωή, είναι δύο: Ο πρώτος είναι ο νόμος του κοινωνικού δυναμισμού (αδιάλειπτες αλλαγές, πρόδοσης) και ο δεύτερος είναι ο αντίρροπος νόμος της κοινωνικής στατικότητας (σταθερότητα, συντήρηση, συνοχή, τάξη στα κοινωνικά πράγματα). Και, όπως παρατηρούσε, ο δύο αυτοί κοινωνικοί νόμοι είναι, σε τελευταία ανάλυση, φυσικοί νόμοι. Έχουν την ίδια ισχύ και την καθολικότητα που έχουν οι νόμοι, στους οποίους πειθαρχούν τα φυσικά φαινόμενα. «Θα μελετούμε», έγραφε ο ίδιος, «την κοινωνική οργάνωση, με τον τρόπο που η επιστήμη της ανατομίας μελετά το ζωντανό οργανισμό... Θα εξετάζουμε τα φαινόμενα της κοινωνικής κινήσεως, της κοινωνικής αλλαγής, με οδηγό την επιστήμη της βιολογίας κ.ο.κ. Με άλλα λόγια, ο Comte δεν έβλεπε διαφορές ανάμεσα στις θετικές επιστήμες, στις βιοεπιστήμες και στις κοινωνικές επιστήμες. Έτσι, ανέπτυσσε την αρχή ότι η μέθοδος μελέτης και έρευνας είναι η ίδια για όλα τα επιστημονικά πεδία. Βέβαια, στις ιδέες αυτές του Comte υπάρχει πολλή αισιοδοξία. Παρά το αναμφισβήτητο δεδομένο ότι τα κοινωνικά πράγματα διέπονται από ορισμένους νόμους, οι νόμοι αυτοί δεν επισημαίνονται τόσο εύκολα, όπως συμβαίνει με τους νόμους, που διέπουν τα φυσικά πράγματα. Επαναλαμβάνομε ότι η ανθρώπινη κοινωνία είναι ένας εξαιρετικά πολύπλοκος οργανισμός και ότι τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα, όσο και αν έχουν τα αίτιά τους, τα αίτια αυτά δεν διακριβώνονται με την

ίδια ευχέρεια, με την οποία διακριθύνονται π.χ. τα αίτια μιας ασθένειας, της συστολής και διαστολής τών σωμάτων, του πάγου κ.ο.κ.

Αναφέρουμε επίσης ότι ο Comte, μελετώντας την ανθρώπινη γνώση ως δημιούργημα του κοινωνικού βίου και ως το πιο πολύτιμο όργανο για την ανακάλυψη των νόμων, που διέπουν και το φυσικό και τον κοινωνικό κόσμο, διέκρινε τρία μεγάλα στάδια στη μακραίωνη ιστορία της. Το πρώτο στάδιο, όπως τόνιζε, είναι η «θεολογική» γνώση, η οποία αναγνωρίζει ως αιτία των συμβαίνοντων τη βούληση θεοτήτων. Το δεύτερο, η «μεταφυσική» γνώση, που αποδίδει τα φαινόμενα σε δυνάμεις πέρα από τα φυσικά και τα ορατά πράγματα. Το τρίτο και πιο προχωρημένο στάδιο είναι η «θετική» γνώση, η επιστημονική κυρίως γνώση. Και είναι η επιστημονική γνώση, που οδηγεί στην αντικειμενική θεώρηση και ανάλυση των όσων συμβαίνουν γύρω μας καθώς και στους σωστούς σχεδιασμούς και στις αποδοτικές εφαρμογές. Γενικά, απεριόριστη είναι η πίστη του Comte στο θετικό πλησίασμα των φυσικών και κοινωνικών φαινομένων και, ιδιαίτερα, στο μέλλον της κοινωνιολογίας — της επιστήμης που ο ίδιος θεμελίωσε. Δικαιώνεται απόλυτα η αισιοδοξία του αυτή: Έχουν και οι σύγχρονοι κοινωνιολόγοι την ίδια πίστη στην πληρότητα της επιστήμης τους που είχε ο θεμελειωτής της; Θα μιλήσουμε για το θέμα αυτό πιο κάτω, εξετάζοντας την προσφορά νεωτέρων κοινωνικών επιστημόνων για τη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνιολογίας.

3.2 Οι κοινωνιολόγοι του αιώνα μας.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα η κοινωνιολογία ακολούθησε μια πορεία όχι ουτοπιστική, αλλά πραγματιστική. Ηγέτες της πορείας αυτής θεωρούνται δύο κοινωνικοί επιστήμονες — ο *Emile Durkheim* (Γαλλία, 1858 – 1917) και ο *Max Weber* (Γερμανία, 1864 – 1920). Μιλούμε συνοπτικά για το έργο και των δύο αυτών «πατέρων» της σύγχρονης κοινωνιολογίας, ιδιαίτερα εκείνης, η οποία αναπτύσσεται στις κοινωνίες, που θεμελιώνονται στις αρχές της πολιτικής δημοκρατίας. Και οι δύο, ξεκίνωντας από τις γενικές αρχές του Comte, επεδίωξαν να στηρίξουν τις κοινωνιολογικές παρατηρήσεις τους σε συγκριτικά μελετήματα και στην έρευνα.

Emile Durkheim (1858 – 1917). Αιώνιος ιδρυτές της σύγχρονης κοινωνιολογίας.

Ο *Durkheim* εισήγαγε για πρώτη φορά το μάθημα της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο των Παρισίων. Ο ίδιος εξέδιδε μία κοινωνιολογική επιθεώρηση (*L' Année Sociologique*), που διαβαζόταν με

πολύ ενδιαφέρον και που αποτελεί άριστη πηγή πληροφοριών για τους σημερινούς κοινωνιολόγους. Ήταν προσηλωμένος στα διδάγματα της γενικής επιστήμης — της θετικής φιλοσοφίας. Ελάχιστα τον ενδιέφεραν τα μεταφυσικά θέματα. Για τον ίδιο, εκείνο που προέχει είναι να μελετούμε αντικειμενικά όχι φαινόμενα και προβλήματα απρόσπτα, αλλά τις πλευρές εκείνες των κοινωνικών πραγμάτων και καταστάσεων, που μπορούμε να τις παρατηρούμε χωρίς προκαταλήψεις και χωρίς την προσφυγή σε υπερκύρια αίτια. Η θετική γνώση, όπως υπογράμμιζε, είναι το μόνο είδος της γνώσεως, που οδηγεί σε θετικά συμπεράσματα και σε θετικές πράξεις.

Γενικά, κεντρική θέση του ήταν ότι η κοινωνία δεν έχει προέλευση μεταφυσική. Είναι μία συγκριμένη πραγματικότητα (οντότητα), που τη ζούμε άμεσα, καθημερινά, πρακτικά και όχι κάπι που κινείται και αλλάζει από υπερκύριες δυνάμεις. Άλλα η κοινωνία δεν είναι, απλώς το μηχανικό άρθροισμα των μελών της. Είναι οι οργανικές σχέσεις ανάμεσα στα άτομα και στην ομάδα. Είναι το πολύπλοκο δίκτυο των αδιάλειπτων επικοινωνιών. Είναι οι βαθύτατες επιδράσεις που το ένα άτομο ασκεί στο άλλο και η μία κοινωνική ομάδα στην άλλη. Είναι οι κοινοί στόχοι, τα κοινά συναισθήματα, η συνεργασία για την ικανοποίηση κοινών αναγκών. Το καθένα από τα μέρη του συνόλου (άτομα, ομάδες, θεσμοί) διαμορφώνουν την ψυχολογία και τις λειτουργίες τους κάτω από τη βαθύτατη επίδραση της κοινωνικής ομάδας (της οικογένειας, της γειτονιάς, του σχολείου, της κοινότητας, της πόλεως, του έθνους κ.ο.κ.). Σύμφωνα με τον Durkheim, καμιά μας σκέψη και καμιά μας πράξη δεν είναι μια καθαρά «ατομική» σκέψη και πράξη. Όλα όσα νοιώθουμε, όσα στοχαζόμαστε και όσα πράττουμε, καλά ή επιζήμια για τον εαυτό μας και την κοινωνία, υπαγορεύονται από το κοινωνικό περιβάλλον μας. Και όπως χαρακτηριστικά γράφει, όταν εκπληρώνομε τις υποχρεώσεις μας ως φίλοι, ως αδελφοί, ως γονείς ως μέλη της εκκλησίας ως πολίτες, όταν εκδηλώνομε τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις μας, ενεργούμε κάτω από εξωτερικές επιδράσεις, έστω και αν τούτο δεν το νοιώθουμε, έστω κι αν νομίζουμε ότι όλα προέρχονται από την απόλυτη προσωπική μας θέληση. Μέ άλλα λόγια, δεν είμαστε άτομα, αλλά άτομα - μέλη της κοινωνίας...

Ο Max Weber, καθηγητής σε γερμανικά πανεπιστήμια, ανέπτυσσε κοινωνιολογικές αντιλήψεις αντίθετες από εκείνες του Durkheim. Συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι το άτομο ενεργεί όχι τόσο κάτω από την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντός του, όσο από τη δική του βιούληση. Οδηγάς στη διαγωγή του (συναισθήματα, προσανατολισμοί, ιδανικά, πράξεις) είναι η ικανότητά του για όρθολογίσμο, η συναίσθηση των ευθυνών του απέναντι του εαυτού του και των άλλων, το προσωπικό ήθος του. Και επειδή οι ιδέες του αυτές ήταν κάπως απόλυτες ή κάπως ξένες από τις κοινές εμπειρίες, παραδεχόταν ότι οι αξίες όπως π.χ. η αξιοπρέπεια, η εργασία, η αλληλεγγύη, η ελευθερία κ.τ.λ., στις οποίες πιστεύει και τις οποίες καλλιεργεί η κοινωνία στην οποία ανήκει το άτομο και ευρύτερα, οι παραδοσείς της κοινωνίας αυτής (ιστορία, θρησκεία, εορτασμοί, ποικίλα σύμβολα κ.τ.λ.) δεν μπορεί παρά να επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά. Για τον Weber, ο κύριος παράγοντας, που διαμορφώνει τα κοινωνικά πράγματα, είναι το άτομο. Τα άτομα δεν είναι «δημιουργήματα» της κοινωνικής ομάδας τους. Η κοινωνική ομάδα είναι δημιούργημα των άτομων - μελών της. Από την άποψη αυτή, για την καλή ή την κακή συμπεριφορά ευθύνεται το ίδιο το άτομο και όχι η μικρή ή η μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα γύρω του.

Ο Weber, συνεπής στη θεωρία του για την υπεροχή του άτομου ως παράγοντα της κοινωνικής ζωής και για τις προσωπικές ευθύνες, έστρεψε την προσοχή του σε δύο μεγάλα θέματα της κοινωνιολογίας — στο θέμα της κοινωνικής διαστρωματώσεως (την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων, που δεν συμβιούν πάντοτε αρμονικά στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνίας) και στο θέμα του ηγέτη (του άτομου που ηγετάει σε κάθε κοινωνική ομάδα). Για τον Weber, οι διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις δεν είναι ένα φαινόμενο αναπόθευκτο. Το πέρασμα από μια κοινωνική τάξη, π.χ. την τάξη των εργατών, σε άλλη, π.χ. στη μεσαία ή και στην ανώτερη κοινωνική τάξη, ή, με άλλα λόγια, από την τάξη των «μη εχόντων» στην τάξη των «εχόντων», δεν είναι δύσκολο, όταν το ίδιο άτομο το επιδιώκει με την εντατική εργασία και με το ήθος, όπως ακριβώς πιστεύει τις δύο αυτές αξίες η Προτεσταντική Εκκλησία, στην οποία ο ίδιος ανήκε. Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, στην όλη κοινωνιολογική θεωρία του Weber οι δύο αυτές αξίες — εργασία και ήθος — είναι γνωστές με τον όρο «Προτεσταντικό ήθος». Φυσικά, ο Weber υποτιμά κάπως περισσότερο μερικά αναμφισβήτητα κοινωνικά δεδομένα — το δεδομένο π.χ. ότι οι ευκαιρίες για ατομική πρόσοδο δεν είναι ίσες για όλα τα άτομα - μέλη μιας κοινωνίας. Άτομα, που ανήκουν σε οικογένειες με περισσότερα οικονομικά μέσα, με προχωρημένη παιδεία και με μεγαλύτερη κοινωνική προβολή, είναι φυσικό, όταν μάλιστα έχουν τον απαραίτητο δια-

νοητικό οπλισμό, να προοδεύουν ταχύτερα και να διακρίνονται ευκολότερα στην κοινωνία από όσο άλλα άτομα με την ίδια διανοητική δύναμη, αλλά με λιγότερα τα οικονομικά μέσα και, γενικά, με δυσμενείς τους κοινωνικούς όρους γύρω τους (άπορη οικογένεια, περιορισμένη παιδεία, κακή γειτονιά, σπίτι σε οικισμό φτωχό και απόμακρα από την πόλη κ.ο.κ.). Σε καμιά άμιση περίπτωση δεν υποτιμάται για την ατομική πρόοδο, στα γενικότερα πλαίσια της κοινωνικής προόδου, η αξία της συστηματικής και της κοινωνικά υπεύθυνης εργασίας και το προσωπικό ήθος.

Ο Weber διακρίνει τους ηγέτες σε τρεις τύπους: Πρώτο, στον *παραδοσιακό* ηγέτη, εκείνο που επιφορτίζεται με τα δικαιώματα της ηγεσίας, σύμφωνα με την παράδοση. Στον τύπο αυτό κατατάσσονται οι βασιλείς και εκείνοι που προέρχονται από οικογένειες που, επίσης από παράδοση, διαδραματίζουν ηγετικούς ρόλους στην πολιτική, την οικονομία κ.τ.λ. Δεύτερο, στο *νόμιμο* ηγέτη. Στον τύπο αυτό κατατάσσεται ο ηγέτης, που ανέρχεται στην εξουσία με νόμιμα μέσα, π.χ. με τις εκλογές. Νόμι-

Max Weber (1864 – 1920). Μεγάλος κοινωνιολόγος.

μοι ηγέτες είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός, τα Μέλη των Νομοθετικών Σωμάτων και, γενικά, οι αιρέτοι άρχοντες. Τρίτο, ο *χαρισματικός* ηγέτης. Στον τύπο αυτό ανήκουν τα άτομα εκείνα που, εξ αιτίας ορισμένων προσωπικών χαρισμάτων (παράσταση, διανοητικές ικανότητες, ευαισθησία, δύναμη λόγου κ.τ.λ.), μπορούν να συγκινούν τους πολλούς, να τους πείθουν, να τους καθι-

στουν οπαδούς τους. Θα παρατηρούσαμε εδώ ότι οι χαρισματικοί ηγέτες είναι δυνατό να προξενούν και καλό και κακό, μια που ασκούν μεγάλη προσωπική επιρροή στους οπαδούς τους — στο πλήθος. Είναι φανέρο ότι ο ηγέτης του τύπου αυτού προξενεί καλό στην κοινωνική ομάδα, όταν γνωρίζει τις ανάγκες της για πραγματική πρόοδο, όταν ο ίδιος νοιώθει σε βάθος τις ευθύνες του κι όταν χρησιμοποιεί τα προσωπικά του χαρίσματα για να παρακινεί τους άλλους σε έργα δημιουργικά. Άλλα στον ίδιο τύπο ανήκουν και οι δημαγωγοί, οι οποίοι χρησιμοποιούν το «χαρισματικό» οπλισμό τους για ξεσηκώματα των λαών με στόχους όχι τη θετική πρόοδο, αλλά την κοινωνική στατικότητα που συμφέρει τους ολίγους. Η καλύτερη πλάντως ηγεσία είναι εκείνη στην ανάδειξη της οποίας μετέχουν άμεσα και με δημοκρατικές διαδικασίες όλοι οι πολίτες.

Από μία άλλη άποψη, ενώ άλλοι κοινωνιολόγοι, όπως π.χ. ο Comte, υποστήριξαν ότι τα κοινωνικά φαινόμενα διέπονται από σταθερούς νόμους, ότι τους νόμους αυτούς μπορούμε να τους συλλάβουμε, ότι μπορούμε εύκολα να προγραμματίζουμε το μέλλον μιας κοινωνίας, ότι, τέλος, η κοινωνιολογία είναι μία επιστήμη τόσο θετική όσο και οι φυσικές επιστήμες, ο Weber καλλιέργησε επίμονα τη θέση ότι: Πρώτα, τα κοινωνικά φαινόμενα, μια που δημιουργούνται από τις θελήσεις και τις δραστηριότητες τόσο πολλών απόμνων, είναι φαινόμενα πολύπλοκα και, επομένως, πολύ δύσκολα για σωστή ανάλυση και κατανόηση. Δεύτερο, μία που μετέχομε άμεσα, με όλο τον ψυχολογικό οπλισμό μας, στην κοινωνική ζωή, μας είναι πολύ δύσκολο, ή μάλλον, αδύνατο, να μελετούμε τη ζωή αυτή ψυχρά, αντικειμενικά, επιστημονικά. Τα συναισθήματά μας, τα ενδιαφέροντά μας, οι προτιμήσεις μας, τα συμφέροντά μας, η ιδεολογία μας, μας καθιστούν, αναγκαστικά, πολύ υποκειμενικούς στις παρατηρήσεις μας και στις κρίσεις μας. Και είναι αυτό που εξηγεί το γνώριμα φαινόμενο των διαφορετικών γνωμών επάνω στα ίδια κοινωνικά πράγματα και προβλήματα. Συχνά μάλιστα λέγεται «τόσες γνώμες όσα και τα άτομα...». Βέβαια, η ρήση αυτή είναι μία υπερβολή. Το σωστό είναι ότι, αν ο ερευνητής των κοινωνικών φαινομένων δεν φθάνει σε ευρήματα και συμπεράσματα τόσο ακριβή και θετικά όσο εκείνα στα οποία φθάνει ο ερευνητής των φυσικών φαινομένων, όμως μπορεί, όταν ακολουθεί τα διδάγματα της επιστήμης της κοινωνιολογίας, να αποφέύγει τους κινδύνους του υποκειμενισμού και να παραμένει αντικειμενικός.

Γενικά, τόσο στο έργο του Durkheim όσο και στο έργο του Weber (των δύο από τους κύριους ιδρυτές, όπως είπαμε, της σύγχρονης κοινωνιολογίας) συναντούμε πολλά θετικά στοιχεία. Ο πρώτος μας εθίζει στην αναμφισβήτητη ορθή γνώση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι, ως ένα σημείο, δημιουργήματα του κοινωνικού περιβάλλοντός τους. Ο δεύτερος είναι πιο συντηρητικός και γι' αυτό και πιο προσφιλής σε όσους αρνούνται να αποδίδουν μεγάλη ευθύνη στην κοινωνία, για τις επιτυχίες ή τις αποτυχίες των μελών της. Προβάλλει την από πολλές απόψεις σωστή επίσης αντίληψη ότι το άτομο δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι ανεύθυνο. Δεν μπορεί να παραιτείται από την προσπάθεια να βελτιώνει τους όρους της ζωής του. Δεν μπορεί να μην εργάζεται ή να στερείται ήθους.

3.3 Άλλοι μεγάλοι κοινωνικοί στοχαστές.

Εκτός από τους προδρόμους και από τους ιδρυτές της κοινωνιολογίας, για τους οποίους μιλήσαμε πιο πάνω, έχουν εμφανισθεί, κυρίως στο 19ο αι., στην περίοδο δηλαδή της βιομηχανικής επαναστάσεως και των προδόνων στην επιστήμη και την τεχνολογία, και άλλοι μεγάλοι κοινωνικοί στοχαστές. Μερικοί ήταν σκεπτικιστές και απαισιόδοξοι για τη δύναμη των κοινωνικών ομάδων να αναπτύσσονται ομαλά και σύμφωνα με τα συμφέροντα όλων των μελών τους. Άλλοι πάλι ήταν κήρυκες της προόδου και αισιόδοξοι για τους προσανατολισμούς της κοινωνικής ζωής. Όλοι αυτοί έχουν προσφέρει κάτι το θετικό στην ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνιολογίας για την οποία μιλούμε πιο κάτω. Δεν θα αναφερθούμε εδώ στους στοχαστές αυτούς, όπως π.χ. τον Saint - Simon (Γαλλία, 1760 - 1820), τον Herbert Spencer (Αγγλία, 1820 - 1903), τον Karl Marx (Γερμανία, 1812 - 1883) κ.ά., διότι το έργο τους εξετάζεται κυρίως από την οικονομική και την πολιτική επιστήμη, καθώς και από την πολιτική κοινωνιολογία, αλλά και διότι η σωστή κατανόησή τους προϋποθέτει μία πολύ πλατιά ανάλυση — κάτι που δεν είναι ο στόχος του έργου τούτου.

3.4 Η εποτήμη της κοινωνιολογίας σήμερα.

3.4.1 Γενικές τάσεις.

Η κοινωνιολογία αναπτύσσεται σήμερα τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Αμερική, επάνω στις ίδιες κεντρικές γραμμές. Οι διαφορές, που υπήρχαν στο παρελθόν ανάμεσα π.χ. στην «αμερικανική» και στην «ευρωπαϊκή» κοινωνιολογία, τείνουν να εκλείψουν. Οι στόχοι είναι πια κοινοί, όπως κοινή είναι και η μέθοδος των κοινωνιολογικών ερευνών. Πιο συγκεκριμένα, η **μακροκοινωνιολογία**, απαλλαγμένη από μονομερείς θεωρήσεις και ιδεολογίες, προσπαθεί να επισημάνει τις αιτίες πίσω από τα μεγάλα, τα γενικά κοινωνικά φαινόμενα, όπως π.χ. είναι το φαινόμενο της δημιουργίας στην εποχή μας μεγάλων αστικών κέντρων, οι μεταναστεύσεις εργατών από μία όχι αναπτυγμένη σε μια αναπτυγμένη κοινωνία, οι αντιθέσεις ή οι συμμαχίες ανάμεσα στις κοινωνίες, η εκπαίδευση και οι σχέσεις της με την πρόδοση της οικονομίας, η επίδραση ενός εθνικού πολιτισμού επάνω σε γειτονικούς πολιτισμούς κ.ο.κ. Δογματικές απόψεις θεωρούνται ως απόψεις μη επιστημονικές. Άλλο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό είναι ότι, για τη μελέτη κοινωνικών φαινομένων, όπως αυτά που προαναφέρονται, η μακροκοινωνιολογία ζητεί τη βοήθεια και των άλλων κοινωνικών επιστημών και, κυρίως, της ιστορίας, της οικονομικής επιστήμης κ.ά.

Η **μικροκοινωνιολογία** εξετάζει κοινωνικά φαινόμενα περιορισμένα, τοπικά, περιστασιακά, πρόσκαιρα όπως π.χ. είναι οι προτιμήσεις των γονιών, μιας κοινωνικής τάξεως σχετικά με το επάγγελμα που πρέπει να διαλέγουν τα παιδιά τους. Ο αριθμός και οι αιτίες των διαζυγίων σε μια πόλη. Το πολιτικό κόμμα που προτιμούν με την ψήφο τους οι ψηφοφόροι στο ένα ή στο άλλο πρόστιο κ.ά. Τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι νέοι για να διαλέγουν τους «ήρωές τους στο σχολείο, στο ποδόσφαιρο. Η μόδα και γενικά, όλα όσα συμβαίνουν σε μία κοινωνία, ακόμα και τα πιο ασήμαντα από πρώτη άποψη. Παραπόδιμες εδώ ότι κάθε ομαδική εκδήλωση είναι κοινωνικό φαινόμενο και, επομένως αντικείμενο σύστηματικής εξέτασεως από τη μικροκοινωνιολογία.

Ένας άλλος επιστημονικός κλάδος, που αναπτύσσεται σε όλες πια τις κοινωνίες, ανεξάρτητα μάλιστα από το πολιτικό και το οικονομικό καθεστώς τους, είναι ο **κοινωνικός προγραμματισμός**. Στόχοι του κλάδου αυτού είναι: Πρώτα, η μελέτη όλων των προβλημάτων – οικονομία, παιδεία, κοινωνική διαστρωμάτωση, πολιτιστική ζωή κ.τ.λ. – μιας κοινωνίας σε ένα ορισμένο στάδιο της αναπτύξεως της. Δεύτερο, η κατάστρωση ενός προγράμματος για το πέρασμα από το στάδιο αυτό, μέσα σε ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα (βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα, μακροπρόθεσμο πρόγραμμα κ.τ.λ.), στο επόμενο στάδιο αναπτύξεως, που χαρακτηρίζεται από την παραγωγή περισσότερων αγαθών, τη δικαιολότερη κατανομή, την καλύτερη παιδεία, την αποτελεσματικότερη προστασία του περιβάλλοντος, την ευρύτερη και καλύτερη ιατρική και νοσοκομειακή περιθαλψη, τη συστηματικότερη και πλατύτερη κοινωνική πρόνοια, την άνοδο της «ποιότητας» της απομικής και συλλογικής ζωής και, γενικά, από τη δημιουργία των προϋποθέσεων για νέα και όλο μεγαλύτερα βήματα στο δρόμο προς το όλο και καλύτερο μέλλον. Φανερή είναι η σημασία και του κλάδου αυτού. Φυσικά, οι προγραμματιστές (οι ειδικοί στα Κέντρα Έρευνας, κοντά στην Κυβέρνηση, στα Νομοθετικά Σώματα, στα Πολιτικά Κόμματα κ.τ.λ.) πρέπει να είναι άριστοι κοινωνικοί επιστήμονες, δηλαδή, να διακρίνονται τόσο για τις θετικές κοινωνιολογικές γνώσεις τους, όσο και για την πίστη τους σε βασικές αξίες, όπως π.χ. είναι η ελευθερία, η δημοκρατία, η κοινωνική αλληλεγγύη και, γενικά, η ανθρωπιά.

Με τον ίδιο ρυθμό, από κοινές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες και με κοινούς επίσης στόχους αναπτύσσονται παντού και οι άλλοι κλάδοι της κοινωνιολογίας. Όπως είπαμε, όσο ποιο πολλά είναι τα κοινωνικά προβλήματα, όσο πιο πιεστικές οι ανάγκες για την ορθή μελέτη και την πρακτική επίλυση των προβλημάτων αυτών τόσο περισσότερα είναι και τα ειδικά κοινωνιολογικά πεδία. Έτσι, εποτήμη, τέχνη, παιδεία, γλώσσα, θρησκεία, οικογένεια, δικαιοσύνη, άμυνα, πόλη, χωρίς κ.τ.λ. είναι αντικείμενα έρευνας από αντίστοιχους επιστημονικούς κοινωνιολογικούς κλάδους.

3.4.2 Βασικές έννοιες.

Οι σημερινοί κοινωνιολόγοι έχουν μία κοινή επιστημονική «γλώσσα». Έτσι, η επικοινωνία ανάμεσά τους διευκολύνεται και χάρη στο δεδομένο αυτό, η εποτήμη τους προάγεται και προς τη σωστή κατεύθυνση και ταχύτερα. Ας αναλύσουμε μερικές από τις βασικές κοινωνιολογικές έννοιες:

Όταν μιλούμε σήμερα για **κοινωνία**, εννοούμε κυρίως μία ομάδα ανθρώπων, μάλλον μεγάλη, που ζει σε μια ορισμένη περιοχή – σε ένα συγκεκριμένο γεωπολιτικό χώρο. Πέρα όμως από τα δεδομένα αυτά, η κοινωνία έχει ένα σύστημα επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της – γλώσσα, παραδόσεις, θρησκευτικές δοξασίες κ.ά. Έχει επίσης μηχανισμούς για την παραγωγή των απαραίτητων αγαθών, για την επιβίωσή της. Έχει ένα σύστημα θεσμών, νόμων, ηθών, εθίμων, που είναι αναγκαία για τη διατήρηση της συνοχής της. Ανανεύνεται (γεννήσεις νέων μελών) σύμφωνα με ορισμένους άγραφους ή και γραπτούς νόμους. Αναπτύσσει το δικό της πολιτισμό. Τέλος αμύνεται συλλογικά, όταν αντιμετωπίζει απειλή από άλλες κοινωνίες. Γενικά, οι κοινωνικοί επιστήμονες συμφωνούν ότι η ομοιογένεια μιας κοινωνίας είναι αποφασιστικό στοιχείο για τη συνοχή της και ότι, όταν μια κοινωνία συγκροτείται τεχνητά από ανομοιογενείς ομάδες (διαφορετική προέλευση, διαφορετικές παραδόσεις, διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα, διαφορετική θρησκεία κ.ά.), τότε οι κίνδυνοι για τη διάσπαση της είναι καθημερινά παρόντες.

Όταν μιλούμε για **κοινότητα**, εννοούμε μία ομάδα μάλλον μικρή, με το δικό της οικισμό σε μία ορισμένη περιοχή. Τα μέλη της ομάδας αυτής είναι πιο στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Έχουν συνέδηση της «κοινότητας» – κοινά συναισθήματα, μαζί στις χαρές και στις λύπες, την (ίδια αγάπη για τη «στενή πατρίδα» (τη γενέτειρα) κ.ο.κ. Και τα στοιχεία αυτά ερμηνεύουν το γνώριμο σε όλους φαινόμενο του «εποπκισμού» – ένα φαινόμενο που, όταν δεν φθάνει στα δίκρα, θεωρείται πολύ προσωγυγικό. Η συνέδηση των ριζών, της καταγωγής, τονώνει πάντοτε τα βαθύτατο ανθρώπινο συναίσθημα του «ευνανήκειν» και ίκανοποιεί την ανάγκη για ασφάλεια.

Όταν μιλούμε για **πολιτεία**, μία έννοια που συχνά ταυτίζεται με τις έννοιες **κράτος**, **κυβέρνηση**, εννοούμε την οργάνωση της κοινωνίας που έχει ως κύριο στόχο να ρυθμίζει, σύμφωνα με όρισμένους κανόνες (σύνταγμα, νόμοι) τις σχέσεις ανάμεσα στους πολίτες, να φροντίζει για την τήρηση των κανόνων αυτών και να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή όλων σε κοινές προσπάθειες, με κοινό επίσης στόχο την προκοπή του κοινωνικού συνδόλου.

Όταν μιλούμε για **έθνος**, εννοούμε μία ανεξάρτητη και κυριαρχη κοινωνία, μία **εθνική κοινότητα**. Κύριο χαρακτηριστικό της εθνικής κοινότητας είναι ότι τα μέλη της συνδέονται άρρεκτα ανάμεσά τους με μία κοινή ιστορία, με κοινές επιδιώξεις και, στις πιο πολλές περιπτώσεις, μία κοινή γλώσσα και μία κοινή θρησκεία. Φυσικά, ο δυο τελευταίοι αυτοί παράγοντες, αν και είναι πολύτιμοι για τη συνοχή ενός έθνους, δεν είναι πάντοτε οι πιο απαραίτητοι. Παράδειγμα η Ελβετία, που, πάρα το γεγονός ότι χωρίζεται σε περιοχές με διαφορετική η καθεμιά γλώσσα και με διαφορετικό θρήσκευμα, αποτελεί ένα έθνος. Η έννοια του έθνους συνδέεται άμεσα και με τις έννοιες της **πατρίδας** και του **πατριωτισμού**, δηλαδή της αγάπης προς τη γενέτειρα γη και της ατομικής και συλλογικής ετοιμότητας για την άμυνά της. Η εθνική συνέδηση είναι ένα από τα πιο ανθεκτικά ανθρώπινα συναισθήματα. Η σύγχρονη κοινωνιολογία, η οποία μελετά συστηματικά τη συμβολή της εθνικής συνειδήσεως στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής, αναζητεί τις ρίζες του έθνους, της αγάπης στο πάτριο έδαφος, στην ευεξήγητη αγάπη των ανθρώπων, από τα πανάρχαια χρόνια, στον οικείο γ' αυτούς τόπο (στην περιοχή της Φύλλι), στην ασφάλεια που ένοιωθαν στον τόπο αυτό καί στην ανυποχώρητη απόφασή τους να υπερασπίζουν τα σύνορά του από εξωτερικούς κινδύνους.

Όταν μιλούμε για **κοινωνικά φαινόμενα**, εννοούμε όλα τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής – τις αλλαγές, το σχηματισμό κοινωνικής τάξεως, τα κινήματα, τους πολέμους και, ακόμα, τη γλώσσα, την τέχνη, τις άλλες μορφές επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους κ.ο.κ. Γενικά, σύμφωνα με τά διδάγματα της σημερινής κοινωνιολογίας, κάθε μορφή της συλλογικής ζωής αλλά και όλες οι διαδικασίες που βοηθούν το δύτιμο να εντάσσεται στη ζωή αυτή (δηλαδή, να γίνεται «άτομο - μέλος») είναι κοινωνικό φαινόμενο. Επίσης, κοινωνικά φαινόμενα είναι όλες οι μορφές της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, η οποία οδηγεί σε αντικοινωνικά αποτελέσματα.

Όταν μιλούμε για **κοινωνικούς θεσμούς**, εννοούμε ένα δίκτυο, ένα σύστημα από μηχανισμούς και διαδικασίες, που οργανώνονται και λειτουργούν έτσι, ώστε να ίκανοποιούν τόσο τις ατομικές, όσο και τις συλλογικές ανάγκες. Τέτοιοι θεσμοί είναι π.χ. η οικογένεια, η εκκλησία, η εκπαίδευση, η οικονο-

μία, η άμυνα της εθνικής κοινότητας και η πολιτεία - κράτος. Οι θεσμοί αυτοί είναι γνωστοί ως *βασικοί* κοινωνικοί θεσμοί. Ο καθένας από αυτούς υποδιαιρείται σε μερικότερους θεσμούς. Π.χ. στο θεσμό της πολιτείας ανήκει ο θεσμός της κοινωνικής πρόνοιας (υγεία κ.ά.), στο θεσμό της παιδείας ανήκει ο θεσμός της εθνικής έκπαιδεύσεως (στοιχειώδης, μέση, ανώτερη, ανώτατη εκπαίδευση κ.ά.). Από μία γενικότερη άποψη, η δημιουργία κοινωνικών θεσμών και η ανάθεση στον καθένα από αυτούς ορισμένης κοινωνικής αποστολής και ορισμένων λειτουργιών είναι επίσης ένα κοινωνικό φαινόμενο που πηγάζει από τις θεμελιακές ανάγκες της κοινωνίας να μη μένει στατική, αλλά να εξελίσσεται και να προοδεύει διαρκώς.

Όσο καλύτερα κατανοούμε τις κύριες αυτές κοινωνιολογικές έννοιες, καθώς και μερικές άλλες που θα εξετάσουμε σε άλλα κεφάλαια, τόσο πιο έύκολα κατανοούμε και σπουδάζουμε την κοινωνιολογία. Κάθε επιστήμη έχει, όπως είπαμε, τη γλώσσα της — τη δική της ορολογία. Και η σωστή κατανόηση και χρήση της ορολογίας αυτής είναι το «κλειδί» για να ανοίγουμε πόρτες και να προχωρούμε στα ενδότερα του σικείου επιστημονικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

4.1 Τύποι κοινωνιών.

4.1.1 Οι πρώτες κοινωνικές ομάδες.

Οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες για τη διάκριση των κοινωνιών σε κατηγορίες — σε «τύπους» — σημειώθηκαν στο τέλος του Μεσαίωνα και κυρίως στα χρόνια του Διαφωτισμού. Είναι τα μεγάλα χρόνια που τολμηροί και βαθυστόχαστοι κοινωνικοί παρατηρητές, ζώντας άμεσα τις μεγάλες κοινωνικές αλλαγές της εποχής τους, άρχισαν να αμφισβητούν το κύρος των παραδοσιακών αντιλήψεων σχετικά με τα κοινωνικά πράγματα. Έτσι, αναζητούν τις αιτίες της αδιάλειπτης μεταβλητότητας των πραγμάτων αυτών με τη λογική, με την κριτική θεώρηση των περασμένων, με τη σκόπιμη όσο και μεθοδική έρευνα. Προσθέτομε εδώ ότι, ανάμεσα στους κοινωνικούς αυτούς παρατηρητές, που στις αμφισβητήσεις και αναζητήσεις τους είχαν συμπαραστάτες και τους μελετητές των φυσικών φαινομένων και των φαινομένων της ζωής, ήταν και ο θεμελιωτής της κοινωνιολογίας *Auguste Comte* (1798 - 1859). Κεντρική ιδέα όλων αυτών των προδρόμων των συγχρόνων επιστημών ήταν ότι τα πάντα εξελίσσονται και τα πάντα αλλάσσουν και ότι, εκείνο που πρέπει να κάνομε, είναι να διαπιστώνομε τα διαδοχικά στάδια των μετάσχηματισμών αυτων και να κατανοούμε τα αίτια τους.

Σύμφωνα με τις απόψεις των σοβαρών κοινωνικών μελετητών, «πρόγονοι» των σημερινών κοινωνιών είναι οι κοινωνικές ομάδες, που έχουν την αρχή τους στα βάθη απείρων αιώνων και που, με βάση την εξέλιξή τους, θα μπορούσαμε να τις διακρίνουμε σε: Κοινωνίες της *παλαιολιθικής*, της *μεσολιθικής*, της *νεολιθικής* περιόδου, της *εποχής του χαλκού* κ. ο. κ. Η διάκριση αυτή έγινε με γνώμονα πρώτα την πρόσδο που παρατηρείται στην «τεχνολογία» των διαδοχικών αυτών τύπων κοινωνιών — τα εργαλεία, τους οικισμούς κ.τ.λ., που έφεραν και φέρουν στην επιφάνεια ανασκαφές — και, δεύτερο, τις παρατηρήσεις επάνω στους τρόπους ζωής πρωτογόνων φυλών που επιζούν ακόμα, αν και σε όλο και περιοριζόμενες πια περιοχές, όπως στα Νησιά του Ειρηνικού, την Αυστραλία, την Αφρική, την Ασία και τή Ν. Αμερική.

Η σύγχρονη κοινωνιολογία, ξεκινώντας από την κριτική ανάλυση των τρόπων συλλογικού βίου στις κοινωνίες του μακρυνού παρελθόντος, διακρίνει τις παλαιές κοινωνίες, δηλαδή τις κοινωνίες εκείνες από τον άνθρωπο του σπηλαίου ως·τη στιγμή που εισερχόμαστε στην περίοδο της βιομηχανικής παραγωγής, στους εξής τύπους:

Σκηνή από τη ζωή στις πρωτόγονες κοινωνίες.

4.1.2 Νομαδικές και κυνηγετικές κοινωνίες.

Νομαδικές και κυνηγετικές κοινωνίες ήταν οι πρώτες οργανωμένες ομάδες ανθρώπων στην επιφάνεια του Πλανήτη, που βρίσκονταν σε διαρκή κίνηση από περιοχή σε περιοχή και που ζούσαν από τα θηράματα — με το κυνήγι. Οι ομάδες αυτές είχαν απομακρυνθεί κάπως από τους «πρώτους ανθρώπους», έτσι όπως μας τους δίνει, αν και όχι με πολλήν ακρίβεια, η επιστήμη της βιολογίας του ανθρώπου και η πολιτιστική ανθρωπολογία. Οι εμπειρίες τους ήταν πιο προχωρημένες. Οι διαρκείς περιπλανήσεις για τη διασφάλιση τροφής και οι ανάγκες να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικότερα τους ποικίλους κινδύνους (τις απότομες καιρικές μεταβολές, το πέρασμα ποταμών, τις επιθέσεις αγρίων θηρίων, τις ασθένειες, το θάνατο που ελλόχευε σε κάθε στιγμή) οδηγούσαν στη συσσώρευση και τη μετάδοση από τη μια γενιά στην άλλη πολυτίμων συλλογικών γνώσεων. Οι γνώσεις αυτές που αφετηρία είχαν το ένστικτο για επιβίωση, συμπυκνώνονταν σε ορισμένους κανόνες — σε «ήθη», που ήταν, από το ίδιο το ένστικτο, απόλυτα σεβαστά από όλους. Αρχηγός των ομάδων αυτών ήταν ο καλοδεμένος σωματικά, ο ευφυέστερος, ο πιο έμπειρος στο κυνήγι, στην οργάνωση των μετακινήσεων, στην άμυνα, στις επιθέσεις. Καθορισμένοι επίσης ήταν οι ρόλοι, τα καθήκοντα οι ευθύνες, τα δικαιώματα των μελών της ομάδας — των ανδρών, των γυναικών, του πατέρα, της μητέρας, του νεογέννητου, των παιδιών, των νέων, των σωματικά δυνατών, των γερόντων, των ασθενών. Επαναλαμβάνομε ότι κύριος οδηγός για την επιβίωση ήταν το συλλογικό ένστικτο, αλλά ένα ένστικτο που ήταν κάτι πολύ πέρα από το ένστικτο του ζώου και, ειδικότερα, της αγέλης ζώων. Στην περίπτωση των νομαδικών και κυνηγετικών ομάδων είχε διαμορφωθεί ήδη ένα αναπτυγμένο σύστημα επικοινωνίας — ένα είδος απλής αλλά αποτελεσματικής γλώσσας που, με την πάροδο πολλών χι-

Σκηνή από τη ζωή Θηρευτικών κοινωνικών ομάδων.

λιετηρίδων, εξελίχθηκε σε ποικίλα όσο και προχωρημένα γλωσσικά ιδιώματα. Έπειτα, οι συγκινήσεις ήταν βαθύτερες και εκφράζονταν με διάφορα σύμβολα — η Θλίψη μπροστά στο Θάνατο, οι χαρές ύστερα από ένα αποδοτικό κυνήγι, οι φόβοι σταν ο ουρανός σκοτείνιαζε και άρχιζαν οι μπόρες, ο ερχομός της νύχτας, η έκσταση μπροστά στην ανατολή του ήλιου, οι ικανοποιήσεις από τις καλοκαιρίες. Όλα αυτά οδηγούσαν στο ξάναμμα της φαντασίας και στη δημιουργία θεών με μορφές ανθρώπινες, με μορφές ζώων, με μορφές φυσικών στοιχείων — θεών πότε οικτηρμόνων και πότε αδυσωπήτων. Και είναι ακριβώς τα φανταστικά αυτά δημιουργήματα, που στάθηκαν ο πρώτος πυρήνας της μυθολογίας όλων των λαών και όλων των καιρών.

Δεν θα λέγαμε ότι μπορούμε να αναπλάσσουμε με ακρίβεια τους τρόπους ζωής των πρώτων νομαδικών και κυνηγετικών ομάδων. Οι μαρτυρίες στη διάθεσή μας είναι ελάχιστες. Έτσι, πιο πολύ στηριζόμαστε στις συγκριτικές μελέτες, στους βασικούς νόμους που είμαστε βέβαιοι ότι καθόρισαν τα πρώτα βήματα της πολιτιστικής πορείας του ανθρώπου, και, ακόμα, στις παρατηρήσεις μας γύρω από τη ζωή μερικών νομαδικών κοινωνικών ομάδων που, όπως είπαμε, παρά την καταπληκτική κοινωνική πρόοδο, επιζούν ακόμα εδώ κι εκεί. Φυσικά, οι παρατηρήσεις αυτές ελάχιστα μας βοηθούν, αν δεν είναι παρατηρήσεις δόκιμες, επιστημονικές.

4.1.3 Κοινωνίες φυλών.

Κοινωνίες φυλών ήταν οι κοινωνικές εκείνες ομάδες που είχαν εγκαταλείψει το νομαδικό βίο και που, αντί να αντιμετωπίζουν καθημερινά τους κινδύνους των νέων και άγνωστων περιοχών, διάλεγαν τόπους για μόνιμη εγκατάσταση. Τη διατροφή τους τη διασφάλιζαν και με το κυνήγι στην περιοχή, αλλά και με τη σύλλογη

καρπών της φυσικής βλαστήσεως. Η μόνιμη περιοχή και, ειδικότερα, η συνειδητοποίηση της εκτάσεώς της, η αναγνώριση των φυσικών συνόρων της, η άμυνά της, η γνωριμία με τη διάπλαση της και, κυρίως, με τις καιρικές μεταβολές; με το είδος των ζώων και των φυτών — όλα αυτά μαζί απαιτούσαν νέες συλλογικές εμπειρίες. Έτσι, εικάζομε θετικά ότι ο βίος στις κοινωνίες φυλών ήταν ένας βίος πιο προγμένος, σε σύγκριση με το βίο των νομαδικών και κυνηγετικών κοινωνιών. Η μόνιμη περιοχή έπρεπε να προστατεύεται από τις επιθέσεις άλλων φυλών ή και να επεκτείνεται, για να διασφαλίζεται περισσότερος χώρος για τον αυξανόμενο πληθυσμό, καθώς και περισσότερα μέσα διατροφής. Το καταφύγιο (στέγη) έπρεπε, μια που ήταν μόνιμο πια, να βελτιώνεται διαρκώς με νέα μέσα — πέτρες, ξύλα, καλάμια, δέρμα. Η οικογένεια ήταν περισσότερο θεσμοποιημένη. Η κατανομή των ρόλων και η συλλογική εργασία για την παραγωγή αγαθών διατροφής (συλλογή καρπών, Θηράματα, κατασκευές) ακολουθούσαν τις ανάγκες που επέβαλε η παραμονή σε μόνιμη περιοχή — ο μόνιμος οικισμός. Οι επικοινωνίες (προφορικός λόγος, ορισμένα σύμβολα, η μυθοπλασία, οι θεοί, οι τρόποι λατρείας) ήταν πιο προχωρημένες. Από μία άλλη άποψη, οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας αυτής ήταν δεσμοί άρρηκτοι. Όλοι ένιωθαν υποσυνείδητα ότι η τύχη του καθενός εξαρτάται από την τύχη όλων και, σε τελευταία ανάλυση, από την ποιότητα της ηγεσίας της — από τις ικανότητες του «φυλάρχου», στον οποίο για λόγους βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς, του αποδίδονταν ιδιότητες υπεράνθρωπες, θεϊκές. Έτσι, η πειθάρχηση όλων στον ηγέτη τους έπαιρνε το χαρακτήρα θρησκευτικής λατρείας. Όλοι ήταν έτοιμοι για κάθε έργο, για κάθε θυσία. Ατομικό «εγώ», ατομικές προτιμήσεις, ατομικά δικαιώματα ήταν ακόμα κάτι το αδιανότο. Όλοι ταυτίζονταν απόλυτα με τη φυλή τους, που την εκπροσωπούσε ο φύλαρχος.

Κοινωνίες φυλών — Πολεμιστής.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι ή εκλογή μόνιμης περιοχής για διαμονή, οι συλλογικές προσπάθειες για τη διασφάλιση αυτάρκειας σε μέσα διατροφής και κυρίως, η προστασία των «συνόρων» της, αποτελούν τα πρώτα βιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνικά στοιχεία, επάνω στα οποία θεμελιώθηκαν, πολύ αργότερα, οι πολυσήμαντες έννοιες και τα συναφή συναισθήματα της πατρίδας, του πατριωτισμού, της εθνικής άμυνας, της εθνικής ταυτότητας κ. ο. κ. Επαναλαμβάνομε την κοινωνιολογική αντίληψη ότι όλα όσα νιώθομε και ζούμε σήμερα στις αναπτυγμένες και τις πολύπλοκες κοινωνίες έχουν την αφετηρία τους στο μακρυνό παρελθόν – στις απλούστερες μορφές κοινωνικού βίου. Στις ιδέες που έχουμε σχηματίσει από τη μελέτη των υπολειμμάτων από πανάρχαιους μόνιμους οικισμούς, προσθέτομε και εκείνες από τη μελέτη των τρόπων ζωής των σημερινών κοινωνιών φυλών, που, αν και έχουν εξελιχθεί αρκετά, διατηρούν πολλά από τα χαρακτηριστικά των «προπατόρων» τους. Παραδείγματα ενδιαφέροντα βρίσκομε στα συμβαίνοντα σήμερα και αλλού, κυρίως όμως σε ορισμένες περιοχές της Αφρικής όπου, με τον τερματισμό της αποικιοκρατίας, γίνονται προσπάθειες για τη συγκρότηση νέων εθνών και κρατών. Η κάθε μία από τις φυλές εκεί διατηρεί αδιάσπαστα τη συνοχή της. Πειθαρχεί αποκλειστικά στο δικό της φύλαρχο. Έχει τις δικές της παραδόσεις, τις δικές της θεότητες, τις δικές της μορφές λατρείας, τη δική της γλώσσα. Έτσι, είναι δύσκολο σε μία φυλή να ενταχθεί και να ζήσει αρμονικά με άλλες φυλές στα πλαίσια μιας ευρύτερης εθνικής κοινωνίας με κεντρική εξουσία. Άλλθεια, η συνείδηση του «ανήκειν» σε μια ορισμένη φυλή, όπως και η συνείδηση του «ανήκειν» σε ένα ορισμένο έθνος είναι από τα πιο παλιά και τα πιο ανθεκτικά ανθρώπινα συναισθήματα.

4.1.4 Κηπευτικές κοινωνίες.

Κηπευτικές κοινωνίες είναι οι οιμάδες εκείνες που άρχισαν να καλλιεργούν μια μικρή έκταση, ένα «κήπο», να χρησιμοποιούν τα προϊόντα των κόπων τους ως κύριο μέσο διατροφής, αλλά και να αποθηκεύουν μέρος των προϊόντων αυτών για τις δύσκολες ημέρες. Είναι φανερό, ότι η ανακάλυψη της παραγωγής καρπών με τη σκόπιμη καλλιέργεια αποτελεί, μαζί με τη χρήση της φωτιάς, ένα από τους πιο αποφασιστικούς παράγοντες για τους προσανατολισμούς και για το ρυθμό της πολιτιστικής πορείας. Η καλλιέργεια του εδάφους οδήγησε στη δημιουργία μονίμων οικισμών – «χωριών». Το δεδομένο αυτό επαύξησε τις ανάγκες για νέες εμπειρίες σχετικά με το πρόβλημα της κατοικίας, της οργανώσεως, της διοικήσεως και της λειτουργίας της «κοινότητας», για ένα μοίρασμα των προϊόντων σε στιγμές δύσκολες, για τη μεθοδικότερη αποθήκευση, για συμφωνίες ανάμεσα στους οικισμούς της ίδιας περιοχής, για ένα σύστημα επικοινωνίας (γλώσσα) διlo και πιο αναπτυγμένο. Η οικογένεια, και έπειτα το ευρύτερο «συγγενολόγιο», έγιναν οι βασικές μονάδες εργασίας – ένα εξαιρετικά πειθαρχημένο εργοτάξιο. Ο πατέρας, απόλυτος άρχοντας στην οικογένειά του και ο πιο γέρος στο συγγενολόγιο, ο αναγνωρισμένος και ο πολυσέβαστος γενάρχης. Γενικά, η ιεραρχία στα πλαίσια της οικογένειας ήταν προκαθορισμένη και η τήρησή της ακολουθούσε κανόνες (ήθη, παραδόσεις) ιερούς και απαραβίαστους.

Όσο για την ηγεσία στον τύπο αυτό της κοινωνίας, που με τις πρώτες αλλά ση-

Κηπευτικές κοινωνίες — Οικισμός.

μαντικότατες «ανακαλύψεις» της στον τομέα της καλλιέργειας, της αποθηκεύσεως, των ανταλλαγών κ.λ.π. στάθηκε ο πρόδρομος των αγροτικών κοινωνιών, μπορούμε να παρατηρήσουμε: Πρώτα, ο ηγέτης στην αρχή δεν ήταν παρά ένας από τους πιο έμπειρους καλλιεργητές. Η εργατικότητα και η αποδοτικότητα λογαριάζονταν ως δείγματα «υπεροχής» και άρα ως βάση για την ανάληψη ηγετικών καθηκόντων. Δεύτερο, όταν η καλλιέργεια συστηματοποιήθηκε, όταν ο οικισμός μεγάλωσε και τα οργανωτικά προβλήματα κατέστησαν πιο σύνθετα, ο αρχηγός δεν δούλευε πια προσωπικά. Η συντήρησή του ήταν καθήκον του οικισμού. Η κατοικία του ήταν μεγαλύτερη. Η εμφάνισή του (ενδεικτικά στολίδια) ήταν υποβλητικότερη. Οι σχέσεις του με τα άλλα μέλη του οικισμού ακολουθούσαν κανόνες — μία ορισμένη «εθιμοτύπια», όπως θα λέγαμε σήμερα. Επίσης, οι πιο επιτυχημένοι από τους γέροντες καλλιεργητές αποτελούσαν ένα είδος σύνδεσμο ανάμεσα στον αρχηγό και τους αρχηγούς των οικογενειών — ενεργούσαν, δηλαδή, ως ένα είδος «δημογερόντων». Πρέπει να θυμόμαστε ότι στις κοινωνίες του παρελθόντος, η γεροντική ηλικία ταυτίζόταν με την έννοια της πλούσιας εμπειρίας, της σοφίας και για το λόγο αυτό ήταν μια κοινωνική αξία πολυσέβαστη.

Οι κηπευτικές κοινωνίες αναπτύχθηκαν σε μικρούς κάμπους, αρδευόμενους από τρεχούμενα νερά. Άλλα, όσο πιο αποδοτική ήταν η καλλιέργεια, όσο πιο «πλούσιος» ο οικισμός, τόσο μεγαλύτεροι ήταν οι κίνδυνοι που διέτρεχε από τις επιθέσεις γειτονικών οικισμών ή και νομαδικών φυλών. Τούτο οδήγησε στην ανάπτυξη της εμπειρίας γύρω από το πρόβλημα της άμυνας. Κύρια φροντίδα τους ήταν να αναπτύσσονται σε μικρές πεδινές περιοχές, που περιβάλλονταν από «αξεπέραστα» φυσικά στοιχεία — λίμνες, ποτάμια, βουνά. Όσο για τους Θεούς και για τη λατρεία, μπορούμε να πούμε με κάποια βεβαιότητα ότι, πρώτα, οι Θεοί χωρίζονταν σε Θεούς ευεργετικούς (σε αγαθές δυνάμεις), που βοηθούσαν στην άφθονη συγκομιδή και σε Θεούς απειλητικούς, καταστροφικούς (σε κακές δυνάμεις) που, κυβερνώντας τα φυσικά στοιχεία, δημιουργούσαν ξηρασία, αφάνιζαν τα σπαρτά ή έφερ-

Σκηνή από τη ζωή των κηπευτικών κοινωνιών.

ναν το θάνατο σε ανθρώπους και σε ζώα. Έτσι, η λατρεία ήταν ο συλλογικός ευχαριστήριος πανηγυρισμός ή ικεσίες για έλεος. Ύπογραμμίζομε ότι ανάλογα στοιχεία συναντούμε στις θρησκευτικές δοξασίες και τη λατρεία και των νεωτέρων κοινωνιών.

Γενικά, στις κηπευτικές κοινωνίες αναζητούμε τις αρχές όλων των μεγάλων ανακαλύψεων και εφαρμογών (της προχωρημένης πια «τεχνολογίας») που χαρακτηρίζουν τις πρώτες αγροτικές κοινωνίες και, κυρίως, τις μεγάλες αγροτικές κοινωνίες, ως την περίοδο που η τεχνολογία σημειώνει πια όλο και μεγαλύτερα άλματα και συντελεί έτσι στη δημιουργία των συγχρόνων κοινωνιών.

4.1.5 Πρώτες αγροτικές κοινωνίες.

Αν για τους τύπους των κοινωνιών, που εξετάζομε πιο πάνω, οι μαρτυρίες είναι σχετικά περιορισμένες, για τις αγροτικές κοινωνίες οι γνώσεις μας είναι πληρέστερες. Οι κοινωνίες αυτές όχι μόνο άφησαν πολλά ίχνη στις περιοχές όπου αναπύχθηκαν, αλλά αρκετές από τις εμπειρίες τους παραμένουν σχεδόν οι ίδιες και σε αρκετές στατικές κοινωνίες της εποχής μας.

Οι πρώτες αγροτικές κοινωνίες αναπύχθηκαν σε σχετικά μεγάλες πεδινές εκτάσεις ή και οροπέδια σε ηπείρους με σχετικά ευνοϊκό για την καλλιέργεια κλίμα και κυρίως, στην Ασία. Συγκριτικά μελετήματα δείχνουν ότι στις αγροτικές κοινωνίες, η οικογένεια, που παραμένει μια αδιάσπαστη ομάδα εργασίας και παραγωγής γεωργικών αγαθών, ήταν οικογένεια πατριαρχική — δύο και τρεις γενιές μαζί στο ίδιο σπιτικό. Ο παππούς (πατριάρχης) ήταν ο αναγνωρισμένος αρχηγός και η Θέλησή του ήταν και θέληση όλων διαδοχικά των μελών. Ο καλλιεργούμενος κλήρος

ήταν πια η ιδιοκτησία των καλλιεργητών του και περνούσε από γενιά σε γενιά των αρρένων της οικογένειας. Η γενικότερη κοινωνική συνοχή ήταν μαλλον χαλαρή σε ειρηνικά χρόνια, ενώ σε στιγμές κινδύνου ήταν όλοι υποχρεωμένοι να πάρουν μέρος στην άμυνα.

Σε μία βραδύτερη εξέλιξη των κοινωνιών αυτών δημιουργήθηκαν «συγγενολόγια», που καλλιεργούσαν μεγαλύτερες εκτάσεις γης και διέθεταν έτσι αφθονότερα αγαθά για τη ζωή των μελών τους και μεγαλύτερη «κοινωνικοπολιτιστική» ισχύ στην περιοχή. Οι οικογένειες αυτές είναι ο αρχικός πυρήνας των φεουδαρχικών οικογενειών ή, καλύτερα, του φεουδαρχικού κοινωνικού και οικονομικού συστήματος των κατοπινών χρόνων στη Μεσαιωνική Ευρώπη και αλλού. Επίσης, ο ίδιος λόγος οδήγησε στη δημιουργία κοινωνικών τάξεων (κάστες) με σαφή τα χαρακτηριστικά (δικαιώματα, υποχρεώσεις, ευκαιρίες γιά ανάπτυξη) στις μεγάλες αγροτικές κοινωνίες της Ινδίας, της Κίνας κ. ά. Φυσικά, πίσω από την εξέλιξη των κηπευτικών κοινωνιών, σε κοινωνίες του τύπου που εξετάζομε στο σημείο τούτο η-

Φύλαρχος και ακολουθία.

ταν, πέρα από τις ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες στη μα ή στην άλλη περιοχή, η πρόοδος της τεχνολογίας. Στη μουκή δύναμη των εργαζομένων στον κάμπο προστέθηκε η χρήση των ζώων για έλξεις. Το αλέτρι π.χ. το έσερναν τα βόδια. Τα άλλα κατοικίδιά ζώα ήταν πολύτιμο απόκτημα για κάθε οικογένεια. Ο τροχός συντόμευε κάπως τους δρόμους, που χάρη σε ένα σκόπιμο σχεδιασμό και με τη συνεργασία όλων στον οικισμό, ήταν πιο βατοί. Η επικοινωνία ήταν αμεσότερη. Στα πείσματα των κακών θεοτήτων, στην ξηρασία και στα άλλα δεινά, οι κοινωνίες αυτές αντέτασσαν μερικά απλά, αλλά αποτελεσματικά αρδευτικά έργα, καθώς και άλ-

λες «τεχνητές» δυνάμεις — την ενέργεια του αέρα και του νερού για την κίνηση των πρώτων ανεμομύλων και υδρομύλων, την κατασκευή ασφαλέστερης σχεδίας για το πέρασμα του ποταμού και της λίμνης, καθώς και μία σειρά από άλλα μέσα που η συνεχής τελειοποίησή τους είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μεγάλων αγροτικών κοινωνιών από τις αρχές της τρίτης χιλιετηρίδας π.Χ.

4.1.6 Μεγάλες αγροτικές κοινωνίες.

Οι πιο σημαντικές από τις κοινωνίες αυτές είναι εκείνες στη Βαβυλωνία και την Αίγυπτο και, αργότερα, σε όλες τις ηπείρους. Στη Βαβυλωνία και στην Αίγυπτο, που στάθηκαν, από πολλές απόψεις, κοινωνίες εξαιρετικά αναπτυγμένες, η τεχνολογία άρχισε να σημειώνει υποβλητικές προόδους. Η προσφορά τους στον πολιτισμό ήταν εξαιρετικά μεγάλη. Η καλλιέργεια της γης ήταν πιο συστηματική και πιο αποδοτική. Οι καλλιεργητές γνώριζαν ήδη πολλές από τις βασικές ιδιότητες των ποικίλων καρπών και ίδιαίτερα των δημητριακών και προχωρούσαν μάλιστα σε βιολογικές διασταυρώσεις — στην παραγωγή νέων ποικιλιών. Τα αρδευτικά έργα έφθασαν σε χαρακτηριστική τελειότητα — διώρυγες, δεξαμενές, μηχανισμοί για τον έλεγχο των νερών των ποταμών. Ο Νείλος π.χ. είχε μοιρασθεί σε ένα πλήθος διωρύγων που, με τη γόνιμη ιλύ, μετέτρεπαν την έρημο σε καλλιεργήσιμο έδαφος.

Σκηνή αγροτικής ζωής σε μη αναπτυγμένες αγροτικές κοινότητες.

Τα ζώα κατέστησαν η κύρια κινητήρια δύναμη. Επίσης, ας θυμηθούμε ότι η χρήση του χαλκού γενικεύθηκε και ότι οι πλίνθοι ήταν πια ένα πολύτιμο οικοδομικό υλικό. Η εφεύρεση της αψίδας δημιούργησε νέες δυνατότητες για μεγάλα και υποβλητι-

κά κτίσματα και για γέφυρες. Η «ταυτότητα» των αρχόντων επιδεικνύόταν επάνω στον κηρό τή και σε άλλες εύπλαστες ύλες με τις ειδικές σφραγίδες. Παράλληλα, ανακαλύφθηκε το ηλιακό ημερολόγιο. Η γραφή και τα αριθμητικά ψηφία είχαν επίσης γίνει κτήμα του ανθρώπου.

Από μία γενικότερη άποψη, οι μεγάλες αυτές αγροτικές κοινωνίες, για να επιζήσουν, έπρεπε να αναπτύξουν — και ανέπτυξαν — νέα όσο και πολύπλοκα οργανωτικά σχήματα. Έτσι, διευκολύνθηκαν οι επικοινωνίες, η διακίνηση των προϊόντων στην αγορά και την κατανάλωση, οι σχέσεις ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, η κίνηση των ιστιοφόρων κ.ο.κ. Όλα πια έπρεπε να προβλέπονται και να ρυθμίζονται όχι μόνο με βάση τα κελεύσματα των θεών ή τις ιερές παραδόσεις και την τυφλή πειθάρχηση στους ηγετικούς θεσμούς, ή ακόμα, την οικονομική και κοινωνική θέση του καθενός, αλλά και σύμφωνα με γραπτούς πια νόμους. Είναι χαρακτηριστικά π.χ. τα όσα υπογραμμίζονται στον «Κώδικα» του Βασιλιά της Βαυαλωνίας Χαμμουραμπή με τις διακόσιες ογδόντα ειδικές διατάξεις του, που ρυθμίζουν προβλήματα σχετικά με την ιδιοκτησία και το εμπόριο, τις σχέσεις των συζύγων και την αγωγή των παιδιών, την προστασία των αδυνάτων κ.ο.κ. Όπως αναφέρεται μάλιστα στο «Κώδικας αυτό, κύριοι στάχοι του «θεόπεμπτου» και «θεόπτνευστου» βασιλιά ήταν να επιβάλλει τη δικαιοσύνη, να περιορίζει την κακία, να εμποδίζει τους πλούσιους και τους ισχυρούς να καταπίέζουν τους πτωχούς, να διαφωτίζει το λαό, να διευρύνει διαρκώς το σύστημα της κοινωνικής πρόνοιας κ.ά. Μία διάταξη αναφέρεται στην αποζημίωση που πρέπει κάποιος να δώσει, όταν σπάζει το φράγμα της δεξαμενής του και προξενεί ζημίες στα χωράφια του γείτονα. Άλλη διάταξη αναφέρεται στις ποινές που επιβάλλονται στις συζύγους, οι οποίες εγκαταλείπουν το σπίτι, στις ευθύνες των γονέων και σχεδόν σε όλα όσα πρέπει να τηρούνται για να μη χαλαρώνουν και για να μη χάνουν την κοινωνική λειτουργία τόπη τους οι βασικοί κοινωνικοί θεσμοί.

Σε σχέση με τα δύο αναφέρονται πιο πάνω, πρέπει να σημειώσουμε ότι στις μεγάλες αγροτικές κοινωνίες, στις οποίες έγιναν ανακαλύψεις με ανεκτίμητες συνέπειες για την κοινωνική και πολιτιστική πρόοδο, οι διαρκώς επαυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες οδήγησαν στην εμφάνιση νέων δεξιοτήτων και επαγγελμάτων. Μαζί με το δόκιμο καλλιεργητή της γης, ήταν πια στην κοινωνική σκηνή ο ειδικός στις αρδεύσεις, ο οικοδόμος, ο «διοικητικός» υπάλληλος, ο ειδικευμένος στρατιώτης, ο ράφτης, ο γραμματικός, ο λογιστής, ο έμπορος και άλλα επαγγέλματα. Τούτο ήταν επόμενο. Αν στις πρώτες αγροτικές κοινωνίες η οικογένεια (τα μεγαλύτερα μέλη της) είχαν όλες τις εμπειρίες, τις απαιτούμενες για την κάλυψη όλων των βασικών αναγκών, στις μεγάλες και τις προχωρημένες αγροτικές κοινωνίες οι επιδόσεις έπρεπε να διαφοροποιηθούν. Ο καλλιεργητής π.χ. δεν ήταν δυνατό να είναι συγχρόνως και ειδικός στο κτίσμα πυραμίδων.

4.1.7 Μικτοί και άλλοι τύποι κοινωνιών.

Οι αγροτικές κοινωνίες στην Ευρώπη ως τα μέσα του 19ου αιώνα, είχαν εξελιχθεί σε κοινωνίες μικτές. Παρά το γεγονός ότι το μεγάλο ποσοστό των μελών τους επιδίδονταν στην καλλιέργεια της γης, ένα άλλο ποσοστό, που διαρκώς μεγάλωνε επιδιδόταν πια και σε άλλα έργα και, κυρίως, στο εμπόριο. Από την άποψη αυτή, τις κοινωνίες αυτές τις ονομάζομε **μικτές ή σύγροτο – εμπορευματικές**. Το κύριο χα-

ρακτηριστικό στις κοινωνίες αυτές ήταν η σχετική ελάττωση του αριθμού των εργατών στους αγρούς και η αύξηση του αριθμού εκείνων που άφηναν την ύπαιθρο, για να εγκατασταθούν σε αστικά κέντρα και να επιδοθούν εκεί στο εμπόριο ή σε άλλα επαγγέλματα. Φυσικά, όλη η οικονομία των κοινωνιών αυτών, στις οποίες η κοινωνική, η οικονομική και πολιτική δύναμη ανήκε κυρίως στους μεγάλους γαιοκτήμονες, ήταν οικονομία αγροτική, δηλαδή μια οικονομία που επηρεαζόταν άμεσα από τη γεωργική παραγωγή και από τη διακίνηση (εμπόριο) των γεωργικών προϊόντων στις εσωτερικές και τις εξωτερικές αγορές.

Ένας άλλος τύπος μικτής κοινωνίας, που είναι και ο άμεσος πρόδρομος, των σημερινών βιομηχανικών κοινωνιών είναι η αγροτοαστική κοινωνία. Σ' αυτό το είδος κοινωνίας, στην Ευρώπη, στις Ήνωμένες Πολιτείες Αμερικής, αλλά και σε μεγάλες περιοχές της Αφρικής, της Ασίας και αλλού, η αγροτική οικονομία, το εμπόριο και η καθημερινά αναπτυσσόμενη πατεχνολογία, κυρίως στις μεταφορές, στάθηκαν αιτία για τη δημιουργία μεγάλων πόλεων. Στην πραγματικότητα, όλες οι μεγάλες πόλεις στις διάφορες χώρες, αν και μπορεί να έχουν κάποιο παρελθόν, πήραν την έκτασή τους και το χαρακτήρα τους στα πλαίσια των μεγάλων αγροτο - εμπορευματικών και αγροτοαστικών κοινωνιών. Και, όπως ήταν φυσικό, οι πόλεις αυτές στάθηκαν κέντρα πολιτισμού ή, καλύτερα, κέντρα για την ανάπτυξη μιας νέας μορφής κοινωνικής ζωής — της αστικής ζωής.

Εικόνα αλιευτικής κοινότητας.

Εκτός από τους τύπους των κοινωνιών, που εξετάζονται συνοπτικά πιο πάνω, υπήρξαν και άλλοι τύποι μικρών ή μεγαλυτέρων κοινωνικών ομάδων. Τέτοιες κοινωνίες ήταν: Οι **αλιευτικές κοινωνίες** — εκείνες που ζούσαν σε παραλίες, σε νησιά,

Σκηνή από τη ζωή των ψαράδων σε μη αναπτυγμένες αλιευτικές κοινωνικές ομάδες.

σε παγωμένα μέρη του φλοιού της γης και που εξασφάλιζαν τη διατροφή τους με την αλιεία. Οι **ναυτιλιακές κοινωνίες** – εκείνες που, στις καλύτερες στιγμές της ιστορίας τους, είχαν αναπτύξει τη ναυσιπλοΐα σε μεγάλο βαθμό, που ασκούσαν το εμπόριο σε πλατειά κλίμακα και που χάρη στη ναυτιλιακή δύναμή τους, συσσώρευαν πλούτο πολύ, κυριαρχούσαν σε μεγάλες θαλάσσιες περιοχές και ανέπτυσσαν αξιόλογους πολιτισμούς. Η Κρήτη π.χ. υπήρχε μία από τις κοινωνίες του τύπου αυτού. Οι αναπτυγμένες κοινωνίες – πόλεις του αρχαίου κόσμου, όπως π.χ. πολλές πόλεις στήν Ιωνία και την ηπειρωτική Ελλάδα (Μίλητος, Μυκήνες, Αθήνα κ.ά.) ή κέντρα όπως η Αλεξάνδρεια, η Ρώμη, το Βυζάντιο κ.ά., όπου, πέρα από την αναζήτηση των μέσων για την κάλυψη των βασικών αναγκών (τροφή, στέγη, άμυνα), άνθισε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και θεμελιώθηκαν οι βασικές αρχές, που διέπουν και σήμερα τη ζωή των κοινωνιών, για τις οποίες μιλούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

4.2 Γενικές παρατηρήσεις.

Συνοψίζοντας και συμπληρώνοντας τα όσα αναπτύξαμε στο κεφάλαιο αυτό, υπογραμμίζομε τα ακόλουθα δεδομένα:

– 'Όταν μιλούμε για «τύπους» κοινωνιών του παρελθόντος, ξεκινούμε από τα κύρια χαρακτηριστικά των επιδόσεων του μεγίστου αριθμού των μελών τους, που είχαν ως στόχο την εξασφάλιση της διατροφής τους ή, καλύτερα, την επιβίωσή τους.

— Όλες αυτές οι κοινωνίες, ακόμα και οι πιο πρωτόγονες, στην εναγώνια προσπάθειά τους να αντιμετωπίζουν τις αντιξόδητες του φυσικού περιβάλλοντός τους και να αμύνονται κατά των ποικίλων εχθρών, να διασφαλίζουν την τροφή τους και να διαιωνίζουν το είδος, συνέβαλαν θετικά στη χάραξη αλλά και στην αδειάλειπτη έπειτα συνέχιση της πολιτιστικής πορείας της ανθρωπότητας. Η χρήση του λιθαριού, του τόξου καὶ του τροχαύ, η κατασκευή του πρώτου καταφύγου, η κηπευτική εργασία και η πρώτη συστηματική γεωργία, η αποθήκευση και η ανταλλαγή των προϊόντων, η κατασκευή εργαλείων για όλες αυτές τις ενασχολήσεις και η χρησιμοποίηση της δυνάμεως των ζώων, του αέρα και του νερού, το άνοιγμα ατραπών και δρόμων στα δάση και τα βουνά, η κατασκευή πλωτών μέσων, ο οπλισμός για την άμυνα και την επίθεση και, παράλληλα, η συνεχής βελτίωση της κοινωνικής οργανώσεως, η ανάπτυξη ηθών, εθίμων, αξιών ζωής κ.ο.κ., αποτελούν όλα μαζί, τη βαρυσήμαντη «προϊστορία» του σύγχρονου τεχνικού και πνευματικού πολιτισμού.

— Οι τύποι των κοινωνιών του παρελθόντος, ακόμα και του πιο μακρυνού, δεν έχουν εκλείψει ολότελα. Ας θυμηθούμε εδώ ότι και στις ημέρες μας ζουν σε διάφορα μέρη της Γης κοινωνικές ομάδες σε πρωτόγονη ή σχεδόν πρωτόγονη κατάσταση (μιλήσαμε για το δεδομένο αυτό). Άλλα και στα πλαίσια της ευρύτερης ζωής και των πιο ανεπτυγμένων κοινωνιών, συναντούμε στατικές, υπανάπτυκτες κοινωνικές ομάδες, που συνεχίζουν αναλλοίωτη την παράδοση. Αγροτικούς οικισμούς, όπου καλλιεργούν το έδαφος με μέσα σχεδόν πρωτόγονα. Περιοχές, στις οποίες οι κάτοικοι αρνούνται να απομακρυνθούν από τους τρόπους ζωής, που κληρονόμησαν από τους προπάτορες και να δεχθούν μηνύματα και διδαχές από τη σύγχρονη κοινωνική και πολιτιστική πρόοδο.

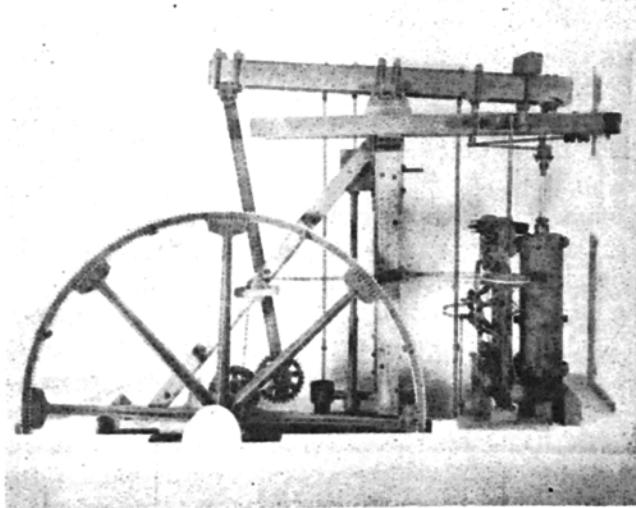
Γενικά, η μετάβαση από τον ένα τύπο κοινωνίας σε ένα άλλο (π.χ. από την κηπευτική στην αγροτική κοινωνία) δεν γίνεται ευθύγραμμα και ολοκληρωτικά. Γεγονός είναι ότι στοιχεία από ένα ορισμένο τύπο κοινωνικής ομάδας επιζούν και στον επόμενο τύπο, που τον διαδέχθηκε. Φυσικά, όσο πιο γρήγορα συντελείται η κοινωνική εξέλιξη μιας κοινωνίας, τόσο πιο περιορισμένα είναι τα υπολείμματα από τους τρόπους ζωής (τον πολιτισμό) των προηγουμένων σταδίων αναπτύξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

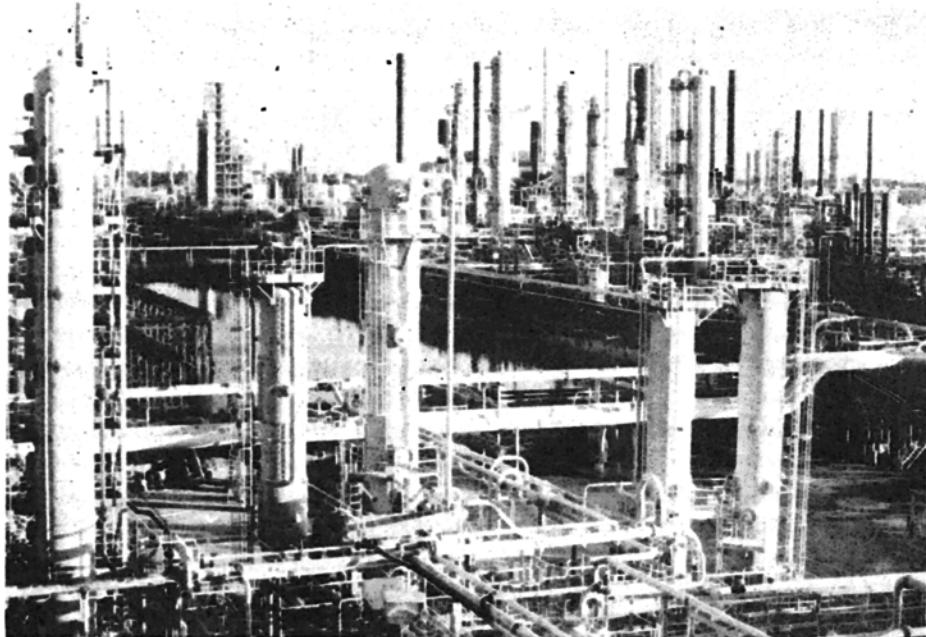
5.1 Η βιομηχανική επανάσταση

Ονομάζομε τις σημερινές ανεπτυγμένες κοινωνίες **βιομηχανικές κοινωνίες**. Γιατί ο χαρακτηρισμός αυτός; Για να δώσουμε την απάντηση, είναι ανάγκη να αναφερθούμε στον κύριο συντελεστή της μετατροπής των μεγάλων αγροτικών και εμπορευματικών κοινωνιών του Μεσαίωνα σε βιομηχανικές κοινωνίες. Ο συντελεστής αυτός είναι η **βιομηχανική επανάσταση**, που άρχισε στα μέσα του 18ου αι. και έλαβε μεγάλη ένταση και έκταση το 19 αι., πρώτα στην Αγγλία και έπειτα στην Ευρώπη και την Αμερική. Σήμερα, η «επανάσταση» αυτή τείνει να απλωθεί σε όλες τις κοινωνίες. Γενικά, με την έννοια αυτή υποδηλώνομε τις αλλαγές, ή θετικότερα, τη γρήγορη όσο και μεγάλη βελτίωση της τεχνολογίας — των εργαλείων, των μηχανών, αλλά και των μεθόδων εργασίας σε όλα τα κέντρα παραγωγής υλικών αγαθών (εργοστάσια), στη διακίνηση των αγαθών αυτών (εμπόριο, συγκοινωνίες), στη γεωργία (μηχανική καλλιέργεια), στις επικοινωνίες (μέσα μαζικής πληροφορήσεως), στους θεσμούς που μας παρέχουν υπηρεσίες (νοσηλευτικά κέντρα), στα συστήματα μεταδόσεως της γνώσεως από μία γενιά στην άλλη (παιδεία, εκπαίδευση) κ.ο.κ.

Από τις πρώτες μηχανικές συσκευές στις αρχές της «βιομηχανικής επαναστάσεως».

Από μία άλλη άποψη, όταν μιλούμε για την «επανάσταση» αυτή, εννοούμε την όλο και αυξανόμενη πρόσοδο σε όλους τους τομείς της επιστήμης, για τις εφευρέ-

Διύλιστηρια πετρελαίου. Πετρέλαιο, κύρια πηγή ενέργειας στις βιομηχανικές κοινωνίες.

σεις που ξεπηδουν από την έρευνα στα επιστημονικά εργαστήρια, για τις εφαρμογές στην πράξη των εφευρέσεων αυτών, αλλά και για τη δημιουργία ενός νέου πα τύπου ανθρώπου — εκείνου που στοχάζεται επιστημονικά και ικανοποιεί ένα όλο και πιο μεγάλο μέρος από τις ανάγκες του, με τη βοήθεια τής σύγχρονης τεχνολογίας. Πιο ειδικά, η «επανάσταση» αυτή σημείωσε τα πρώτα μεγάλα βήματα με την κατεργασία του σιδήρου και του χάλυβα. Με την εκμετάλλευση νέων **πηγών ενέργειας** — του άνθρακα, του ατμού, του ηλεκτρισμού, των πετρελαιοειδών. Με τη χρήση της μηχανής εσωτερικής καύσεως. Έπειτα, σημειώθηκαν άλλες μεγάλες εφευρέσεις και εφαρμογές, που μας είναι πια άμεσα γνωστές, μια που τις έχουμε καθημερινά στην υπηρεσία μας. Τέτοιες είναι το τηλέφωνο, το αυτοκίνητο, το πλεκτρικό τραίνο, το αεροπλάνο, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, οι συσκευές κλιματισμού, οι ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι, και χίλια δύο άλλα «νοήμονα» όργανα, από την ηλεκτρική σκούπα ως τα διαστημόπλοια. Αλήθεια, θαυμαστός ο κόσμος των μηχανών του καιρού μας! Κι όλα δείχνουν ότι η πρόσδος αυτή θα συνεχίζεται με ρυθμό όλο και πιο ταχύ, χάρη π.χ. στη μηχανική καλλιέργεια της γης. Ενώ στις αγροτικές κοινωνίες δούλευαν στο χωράφι όλα σχεδόν τα μέλη τους για να διασφαλίζουν την τροφή τους, σήμερα, σε πολλές κοινωνίες, πέντε ως έξη γεωργοί παράγουν τόσα, όσα χρειάζονται για την τροφή εκατό και περισσότερων ατόμων. Οι αποστάσεις έχουν εκμηδενισθεί. Οι όροι και οι τρόποι εργασίας έχουν ριζικά αλλάξει. Όλα έχουν μεταβληθεί και όλα βρίσκονται σε κατάσταση μιας αδιάλειπτης αλλαγής, από τη στιγμή που η μηχανή ήλθε να πολλαπλασιάσει τις φυσικές δυνάμεις του ανθρώπου — τη μυική του δύναμη, το μάτι, το αυτί, τις ικανότητές του να λογαριάζει και να κατασκευάζει, να μαθαίνει όλο και περισσότερα και να στοχάζεται όλο και πιο αντικειμενικά. Και, το πιο σημαντικό, η εκπαίδευση, ακόμα και η πιο προχωρημένη,

ενώ στην προβιομηχανική περίοδο αποτελούσε προνόμιο των λίγων, άρχισε να απλώνεται πια σε όλο και ευρύτερα στρώματα του κοινωνικού συνόλου και να θεωρείται μάλιστα, με την πάροδο του χρόνου, ως ένα από τα βασικά και τα αναφαίρετα δικαιώματα κάθε ατόμου.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, οι κοινωνίες που παράγουν και θέτουν στην υπηρεσία τους όλο και νέες και πιο τέλειες μηχανές, είναι γνωστές στις κοινωνικές επιστήμες ως **αναπτυγμένες κοινωνίες**. Οι κοινωνίες που «εισάγουν» από τις άλλες κοινωνίες την απαραίτητη τεχνολογία για την επιτάχυνση της αναπτύξεώς τους, είναι γνωστές ως **αναπτυσσόμενες κοινωνίες**. Οι κοινωνίες, εξ άλλου, που εξακολουθούν να χρησιμοποιούν στην παραγωγή περισσότερο τα παραδοσιακά εργαλεία και ελάχιστα τη σύγχρονη τεχνολογία, είναι γνωστές ως **υπό ανάπτυξη κοινωνίες**.

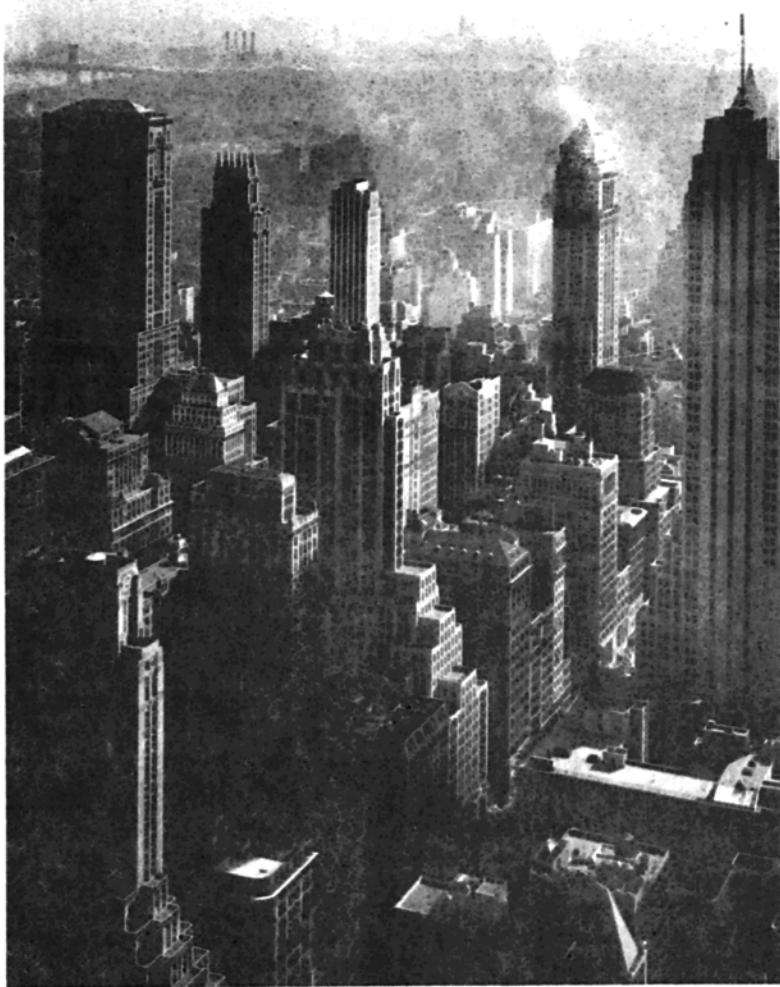
5.2 Βιομηχανική κοινωνία.

5.2.1 Βασικά χαρακτηριστικά.

Η βιομηχανική κοινωνία διαφέρει ριζικά από τις κοινωνίες της προβιομηχανικής περιόδου και, πιο συγκεκριμένα, από τις μεγάλες αγροτικές και εμπορευματικές κοινωνίες του τέλους του Μεσαίωνα. Αν, στις κοινωνίες αυτές, η οικονομία ήταν θεμελιωμένη στις αρχές του φεουδαρχισμού και τα πολιτικά καθεστώτα ήταν απολυταρχικά, στις βιομηχανικές κοινωνίες σημειώθηκαν βαθύτατες αλλαγές. Ο αριθμός των εργατών της γης (των καλλιεργητών, των χωρικών) άρχισε να μειώνεται, ενώ ο αριθμός των εργαζομένων στα εργοστάσια μεγαλώνει. Ο πλούτος αυξάνει και η κατανομή του, αν και δεν είναι πάντοτε δίκαιη, γίνεται με τρόπους όλο και πιο σύμφωνους με τα συμφέροντα και τα δικαιώματα των πολλών. Η **κοινωνική κινητικότητα**, δηλαδή, το πέρασμα από μία κοινωνική τάξη στην άλλη, είναι πιο εύκολη και πιο γρήγορη. Ειδικότερα, αν και υπάρχουν ακόμα οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια στο φαινόμενο αυτό, δεν υπάρχουν πια νομικοί ή άλλοι παραδοσιακοί φραγμοί. Τα παραγόμενα αγαθά είναι και περισσότερα και καλύτερα. Επίσης, στις κοινωνίες αυτές, το Κράτος (ή Πολιτεία) είναι πιο ισχυρό και παρεμβαίνει αμεσότερα στη ρύθμιση των σχέσεων (των υποχρεώσεων και δικαιωμάτων) άναμεσα στους πολίτες — σχέσεις που αποβαίνουν όλο και πιο πολύπλοκες.

Άλλα ενδεικτικά φαινόμενα στις βιομηχανικές κοινωνίες είναι η μετανάστευση των κατοίκων από την ύπαιθρο, από το χωριό, προς την πόλη, δηλαδή, η **αστυφλάτα**, και η δημιουργία, έτσι, όλο και πιο μεγάλων αστικών οικισμών — πόλεων. Η διάδοση, όπως είπαμε και πριν, της παιδείας και η οργάνωση μεγάλων εκπαιδευτικών συστημάτων. Ο εμπλουτισμός του πολιτισμού με όλες τις μορφές του. Η παρουσία, τέλος, στη σκηνή ενός νέου τύπου ανθρώπου — εκείνου που, καθώς οργανώνει την ατομική, την οικογενειακή και την επαγγελματική του ζωή σε μεγάλα αστικά κέντρα, υποχρεώνεται να μαθαίνει περισσότερα, να διαθέτει το χρόνο του σύμφωνα με τους όρους της εργασίας του, να μετέχει σε ποικίλους συλλόγους για την επιβολή της θελήσεώς του και για την προστασία των δικαιωμάτων του, να παρέχει περισσότερη εκπαίδευση στα παιδιά του κ.ά. Συνοπτικά, η βιομηχανική επανάσταση επέφερε βαθύτατες αλλαγές στις ανθρώπινες σχέσεις, στους τρόπους παραγωγής, στους ανθρώπινους οικισμούς, στην όλη ατομική και τη συλλογική ζωή. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μία μεγάλη πρόοδο στα ανθρώπινα πράγματα —

μία πρόοδο, που προχωρεί μάλιστα με ένα καθημερινά επαυξανόμενο ρυθμό και που κλείνει μέσα της την υπόσχεση ότι θα συντελεί όλο και πιο αποτελεσματικά σε ένα καλύτερο μέλλον για όλους.

Νέα Υόρκη. Μία από τις χαρακτηριστικότερες μεγαλοπόλεις των βιομηχανικών κοινωνιών.

5.2.2 Η πόλη.

Όταν μελετούμε τη βιομηχανική κοινωνία, στρέφομε την προσοχή μας στο κυριότερο από τα δημιουργήματά της, την πόλη. Τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας αυτής, για τα οποία γίνεται λόγος πιο πάνω, διαμορφώθηκαν όχι στην ύπαιθρο, αλλά στα αστικά κέντρα, δηλαδή, στις πρωτεύουσες, στις άλλες πόλεις, στα μεγάλα λιμάνια. Εξηγούμε εδώ ότι, όταν μιλούμε για πόλεις, εννοούμε ανθρώπινους οικισμούς, όπου συγκεντρώνονται όλο και πιο πολλοί κάτοικοι, που δεν ασχο-

λούνται πια με τη γεωργία, αλλά άσκούν διάφορα επαγγέλματα, τα οποία σχετίζονται, άμεσα ή έμμεσα, με την παραγωγή υλικών αγάθων, με το εμπόριο, με την επιστήμη, με τις διαδικασίες προσφοράς υπηρεσιών κ.ο.κ. Επίσης, όταν μιλούμε για **πρωτεύουσες**, εννοούμε τα αστικά κέντρα, όπου εδρεύουν οι Αρχές της Πολιτείας (η ανώτατη πολιτική αρχή, τα νομοθετικά σώματα, οι κεντρικές κρατικές υπηρεσίες, το διπλωματικό σώμα) και στα οποία η πολιτιστική ζωή είναι, συνήθως, πιο έντονη και πιο προχωρημένη

Σκηνή σύγχρονων πολυάνθρωπων αστικών κέντρων.

Η ιστορία της πόλεως: Η κοινωνιολογία αναζητεί τις αρχές της δημιουργίας όλο και πιο μεγάλων οικισμών στο μακρυνό παρελθόν. Εδώ και πέντε περίπου χιλιάδες χρόνια, υπήρχαν μεγάλοι οικισμοί στις κοιλάδες του Ινδού, του Νείλου, στην Παλαιστίνη, κ.ά. Αργότερα, αναπτύχθηκαν οι πόλεις (Πολιτείες) στην αρχαία Ελλάδα, οι πόλεις που ίδρυσε ο Μέγας Αλέξανδρος, οι πόλεις στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, στο Βυζάντιο κ.ο.κ. Στο Μεσαίωνα, έχομε τις **πόλεις - φρούρια** και τις **πόλεις - πύργους**. Οι πόλεις αυτές ήταν τα κέντρα, από τα οποία ρυθμιζόταν όλη η ζωή στην αγροτική ύπαιθρο.

Έπειτα, εμφανίσθηκαν οι **πόλεις - αγορές**, δηλαδή, τα κέντρα, στα οποία διεξαγόταν μεγάλο εμπόριο, καθώς και οι **πόλεις - λιμάνια** (επίνεια). Οι δυο αυτοί τύποι πόλεως είχαν κάποια αυτονομία στην οργάνωση και τη διοίκηση της ζωής τους, μια που οι έμποροι αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία.

Γενικά, στις πόλεις αυτές, επικρατούσε ένα πνεύμα πιο φιλελεύθερο.

Από την Αναγέννηση ως τις παραμονές της βιομηχανικής επαναστάσεως, δηλαδή από το 15ο ως το 19ο αι. τα αστικά κέντρα συγκέντρωσαν πλούτο πολύ, ανέπτυξαν μεγάλη δύναμη και οργανώθηκαν ως **πόλεις - κράτη**. Παράδειγμα, η Φλωρεντία, η Γένουα, η Βενετία κ.ά., η ιστορία των οποίων είναι γεμάτη από μεγάλα επιτεύγματα στο εμπόριο, στα γράμματα, στις καλές τέχνες. Παράλληλα, το Παρίσι, το Λονδίνο και ορισμένες πόλεις της Ισπανίας, ήταν γνωστές ως αστικά κέντρα με

διεθνή ακτιγοβολία. Επίσης μεγάλα αστικά κέντρα είχαν δημιουργηθεί στην Εγύης και την Άπω Ανατολή.

Από μια άλλη άποψη, η ιστορία των πόλεων αυτών της προβιομηχανικής περιόδου είναι αμεσότατα δεμένη με τη γενικότερη ιστορία των μεγάλων πολέμων, της αποικιοκρατίας, της δημιουργίας αυτοκρατοριών, αλλά και με την όλη ιστορία του πολιτισμού. Ειδικότερα, η οικονομία τους στηριζόταν, κυρίως, στο εμπόριο των προϊόντων της γης και της βιοτεχνίας και ήταν στα χέρια των προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Η πολεοδομία ίσως αντικαθρέφτιζε την κοινωνική διαστρωμάτωση. Στο κέντρο ήταν τα μέγαρα, οι καθεδρικοί ναοί, τα δημόσια κτίρια, οι κατοικίες των ισχυρών. Στην περιφέρεια ήταν οι συνοικίες των εργαζομένων.

5.2.3 Η βιομηχανική πόλη.

Η διαμόρφωση της βιομηχανικής πόλεως άρχισε από το 19ο αι. και, κυρίως, από τη στιγμή, που ο σιδηρόδρομος είχε καταστεί το κύριο μέσο μεταφορών και το εργοστάσιο ερχόταν να αντικαταστήσει τη βιοτεχνία, μετατρέποντας έτσι το μικροτεχνίτη και, κατά κύριο λόγο, το χωρικό σε εργάτη βιομηχανίας. Μιλήσαμε και πριν για τα άιτια του φαινομένου αυτού. Στο σημείο τούτο προσθέτουμε ότι όσο πιο πολλά και πιο μεγάλα απόβαιναν τα εργοστάσια στην πόλη, τόσο πιο πολλά και πιο μεγάλα γίνονταν και τα κοινωνικά προβλήματα. Τούτο είναι ευεξήγητο. Ο αριθμός των βιομηχανικών εργατών μεγάλωνε με πολύ γρήγορο ρυθμό. Οι πόλεις των μεγάλων αγροτικών και εμπορευματικών κοινωνιών, δεν ήταν έτοιμες να δεχθούν σε ένα τόσο μικρό διάστημα τόσο πολλούς μετανάστες από την ύπαιθρο. Έτσι, σημειώθηκε από την αρχή έλλειψη στέγης. Έπειτα, οι εργοστασιάρχες της εποχής εκείνης, το μόνο που επεδίωκαν ήταν το μεγάλωμα του εργοστασίου, ο πετυχημένος συναγωνισμός, το κέρδος. Οι στόχοι αυτοί μπορούσαν να ικανοποιηθούν, τότε, μόνο με την όσο το δυνατό μεγαλύτερη εκμετάλλευση των εργαζομένων. Γέροι, παιδιά, γυναίκες — όλοι στο εργοστάσιο! Η εργατική πρόνοια ήταν σχεδόν άγνωστη ακόμα. Η ένδεια μεγάλωνε. Η εργατική οικογένεια άρχισε να αποδιοργανώνεται. Τα ήθη, τα έθιμα, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις που αποτελούσαν τους βασικούς ρυθμιστικούς παράγοντες της ζωής στην ύπαιθρο και που τόνωναν το απαραίτητο αίσθημα της ασφάλειας στους εργαζόμενους εκεί, εδώ αμβλύνονταν. Στη Θέση τους έμπαινε κάποια αβεβαιότητα για το μέλλον, μια νοσταλγία για το «χωριό» και για το «πατρικό σπίτι», αλλά και ένα αίσθημα διαμαρτυρίας για την ανεπαρκή αμοιβή και, γενικά, για τους δυσμενείς όρους εργασίας. Και είναι ακριβώς τα δεδομένα αυτά που οδήγησαν στη δημιουργία εργατικών ενώσεων και στη διεξαγωγή συλλογικών αγώνων, συχνά πολύ σκληρών, με επίμονα τα αιτήματα για ένα καλύτερο ημερομίσθιο. Για την απαλλαγή των γυναικών από τις σκληρές εργασίες. Για την προστασία των παιδιών. Για τη συνταξιοδότηση των γερόντων. Για ιατρική και νοσηλευτική πρόνοια. Για ανθρώπινη εργατική κατοικία. Για περισσότερες ατομικές ελευθερίες. Για δημοκρατία. Και, όπως είναι γνωστό, κάτω από τις πιέσεις αυτές, άρχισαν να δίνονται όλο και καλύτερες λύσεις στο οξύ πρόβλημα της μισθωμένης εργασίας.

Άλλη σημαντική αλλαγή, που επέφερε το εργοστάσιο, είναι η αλλαγή στην οικολογία της πόλεως: Πιο συγκεκριμένα, η κίνηση των εργατών προς το κέντρο της πόλεως και η δημιουργία όλο και μεγαλύτερων εργατικών συνοικιών, είχε ως απο-

τέλευμα την «έξοδο» των ευπόρων και των προνομιούχων οικογενειών προς την περιφέρεια και τη δημιουργία εκεί **προσπίλων**.

Παρά τις μεταβολές όμως αυτές, η πόλη ήταν και παραμένει ο σημαντικότερος ανθρώπινος οικισμός για την κοινωνική, την οικονομική και την πολιτιστική πρόοδο. Φυσικά, για να μπορεί να ανταποκρίνεται στην αποστολή της, ιδιαίτερα μάλιστα σήμερα που οι ανάγκες για μια καλύτερη ατομική και συλλογική ζωή όλο και πληθαίνουν, πρέπει να κτίζεται σύμφωνα με τους σύγχρονους κανόνες της πολεοδομίας και να οργανώνεται και να διοικείται καλά. Πρέπει, με άλλα λόγια, να παρέχει στους κατοίκους όλους εκείνους τους όρους και τα μέσα, που επιτρέπουν την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση, την καλύτερη προσφορά υπηρεσιών στην οικογένεια και στο άτομο, την άμεση συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή και, ευρύτερα, τη διασφάλιση της «ποιότητας» σε όσα σχετίζονται με τις σύγχρονες ανάγκες μας. Και, βέβαια, η πόλη όχι μόνο δεν πρέπει να καθίσταται πηγή ρυπάνσεως της ατμόσφαιρας (θα ασχοληθούμε πιο κάτω με το μεγάλο αυτό θέμα), αλλά να βρίσκεται πάντοτε σε αρμονία με το φυσικό περιβάλλον της.

Το μέγεθος της πόλεως: Η ζωή στην πόλη επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Οι κυριότεροι, ανάμεσα σ' αυτούς, είναι η έκτασή της και η πυκνότητα, καθώς και η ετερογένεια του πληθυσμού της. Πρώτα, η έκταση της πόλεως ή, καλύτερα, η απόσταση από το ένα τμήμα της στο άλλο, χαλαρώνει τις «παλιές» γνωριμίες (συγχωριανοί, παλιοί γείτονες, παιδικοί φίλοι ή και συγγενείς). Τούτο δημιουργεί ένα βαθύ, όσο και κουραστικό συναίσθημα απομονώσεως - **αποξενώσεως**. Από την άποψη αυτή οι κάτοικοι των πόλεων είναι, συχνά, λιγότερο χαρούμενοι από τους κατοίκους ενός χωριού ή και μιας κωμοπόλεως. Στους μικρούς αυτούς οικισμούς, οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι στενές, άμεσες, προσωπικές. Μαζί όλοι οι κάτοικοι στην εργασία, στις ώρες της σχόλης, στο πανηγύρι, στις στιγμές που χρειάζεται συλλογική προσπάθεια για την αντιμετώπιση κινδύνων κ.ο.κ. Όπως μάλιστα τονίζεται στην κοινωνιολογία, ο κάτοικος της πόλεως μπορεί να αποκτά κάποια ανεξαρτησία ή ελευθερία από τον κύκλο των γνωρίμων του, χάνει όμως τον αυθορμητισμό στην έκφραση, το ηθικό του, τη χαρά που ξεπηδά από την άμεση συμμετοχή στην όλη ζωή μιας μικρής, αλλά ολοκληρωμένης κοινωνίας, του καλά οργανωμένου μικρού οικισμού. Δεύτερο, η πυκνότητα, δηλαδή, η συγκέντρωση σε μια σχετικά μικρή περιοχή μεγάλου αριθμού ατόμων, έχει μια σειρά από όχι ευχάριστα πάντοτε σύνδρομα. Συγκεκριμένα, η όχι εκούσια, η αναγκαστική επαφή στη δουλειά, στην αγορά, στο δρόμο, στο λεωφορείο κ.τ.λ. συνθήρωπων, που είναι ξένοι μεταξύ τους, οδηγεί σε ανταγωνισμούς, σε συναγωνισμούς, σε διενέξεις που, αντί να ευνοούν τις δημιουργικές ανθρώπινες σχέσεις, τις χαλαρώνουν, τις καταλύουν. Από μια άλλη άποψη, κάθε άνθρωπος (στην πραγματικότητα, κάθε ζωντανός οργανισμός) έχει ανάγκη από ένα ορισμένο χώρο για να κινείται εύκολα, για να απομονώνεται, για να βλέπει τα όσα τον περιβάλλουν — για ένα χώρο που είναι γνωστός ως **ζωτικός χώρος**. Το άμορφο πλήθος κουράζει. Τρίτο, η ετερογένεια του πληθυσμού της πόλεως, που οφείλεται στη διαφορετική προέλευση και, κυρίως, στις όλες και περισσότερες διαφορές ανάμεσα στα επαγγέλματα και τις εξιδικεύσεις, διασπά τις σχέσεις ανάμεσα στους συμπόλιτες. Ο καταγόμενος από μία περιοχή δεν έχει πολλά κοινά με τον καταγόμενο από μια άλλη περιοχή. Το ίδιο

ισχύει και για τα άτομα που ασκούν διαφορετικά επαγγέλματα. Πιο πέρα, όσο πιο μεγάλη είναι η πόλη, τόσο πιο απρόσωπες είναι οι σχέσεις των κατοίκων τους με τις δημοτικές υπηρεσίες και τα κέντρα που προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες, με τους αρμόδιους οικονομικούς και διαχειριστικούς κύκλους κ.τ.λ. Πρόσωπα και πράγματα είναι άγνωστα. Έτσι, το εξαιρετικά προαγωγικό συναίσθημα της «κοινότητας», του «κανήκειν» σε μια ορισμένη κοινωνία - οικισμό δεν καλλιεργείται ή, μάλλον, ατροφεί.

Παρά τα δεδομένα αυτά, η πόλη, όταν είναι σχεδιασμένη μεθοδικά, μπορεί να αμβλύνει τις δυσμενείς συνέπειες για τις οποίες γίνεται λόγος πιο πάνω. Συχνά, μια καλή **γεστονιά**, ενώ διασφαλίζει στο άτομο και την οικογένεια όλες τις ευκαιρίες και τα μέσα που παρέχει η αστική ζωή, συντελεί συγχρόνως ευεργετικά στον ατομικό και το συλλογικό βίο, όπως και ένας καλά οργανωμένος μικρός οικισμός. Έπειτα, οι κάτοικοι της πόλεως, μπροστά στους κινδύνους να αποχενώνονται, να μένουν άγνωστοι, προσπαθούν να οργανώνονται σε συλλόγους συντοπιτών, σε επαγγελματικά σωματεία, σε αθλητικές ενώσεις, σε ψυχαγωγικές λέσχες κ.ο.κ.

Η σημερινή Αθήνα. Πόλη πυκνοχτισμένη και πολυάνθρωπη

5.2.4 Προάστια.

Γύρω από τις πόλεις δημιουργούνται **προάστια**. Η δημιουργία τους οφείλεται σε πολλούς λόγους. Οι κυριότεροι είναι: Οι δυσμενείς πια συνθήκες της ζωής στις μεγαλοπόλεις και η τάση των κατοίκων να ζητούν καταφύγιο μακριά από το κέντρο. Η συνεχής αύξηση του πληθυσμού της πόλεως και η ανεπάρκεια χώρου για νέες κατοικίες. Τα σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας και, κυρίως, το ιδιωτικό αυτοκίνητο και το τηλέφωνο. Φυσικά, η κίνηση από την πόλη προς το προάστιο και αντί-

Θετα, καθίσταται όλο και πιο δύσκολη, οταν μάλιστα δεν υπάρχουν μέσα δημόσιας και γρήγορης συγκοινωνίας - υπόγειος ηλεκτρικός σιδηρόδρομος και ανεπιυγμένο λεωφοριακό δίκτυο.

Η ζωή στα προάστια: Η κοινωνιολογία διαπιστώνει στη ζωή των προαστίων πολλά ευνοϊκά δεδομένα, αλλά και πολλές αδυναμίες. Στο προάστιο, η οικογένεια εξασφαλίζει καλύτερες συνθήκες για τη ζωή της. Οι ελεύθεροι χώροι, οι απαραίτητοι για τα παιδιά, είναι περισσότεροι. Η κατοικία είναι πιο ευρύχωρη. Οι κίνδυνοι από τα τροχοφόρα είναι περιορισμένοι. Και, το πιο σημαντικό, ο κάτοικος του προαστίου είναι πιο κοντά στη φύση — στο λόφο, στο δάσος γύρω, στο ποτάμι, στη θάλασσα. Έτσι, και τους κινδύνους από τη ρύπανση της ατμόσφαιρας αποφεύγει και η επαφή του με τη φύση του προσφέρει τις χαρές που νοιώθει ο άνθρωπος, όταν μπορεί να φεύγει από το θόρυβο και από το μολυσμένο αέρα και να κινείται σε χώρους πράσινους. Βέβαια, δεν είναι όλα τα προάστια ειδυλλιακοί οικισμοί. Η ζωή σ' αυτά αντικαθερεφτίζει, συχνά, την οικονομική, την κοινωνική, ακόμα και την παιδευτική στάθμη των κατοίκων τους. Από μία περισσότερο κοινωνική και ψυχολογική άποψη, η ζωή στο προάστιο βοηθεί στη στενότερη επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων του και τη δημιουργία φιλίας, το σχηματισμό συλλόγων και συγκεντρώσεων ψυχαγωγικών, πολιτιστικών κ.ά., την καλλιέργεια του συναισθήματος τόύ «συνανήκειν» στον ίδιο μικρό και ιδιότυπο οικισμό κ.ο.κ. Με άλλα λόγια, το προάστιο ικανοποιεί ευχερέστερα μερικές από τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες. Ειδικότερα ακόμα, το παιδί του προαστίου μπορεί να πάιζει σε χώρους πιο ασφαλισμένους. Ο νέος συναντά τους συνομηλίκους του στον κήπο, στην πλατεία. Οι οικοκυρές οργανώνουν το νοικοκυριό τους με μεγαλύτερη ευκολία και δεν ζουν απομονωμένες σε ένα μικρό διαμέρισμα. Συναντιούνται μεταξύ τους στην «αγορά» ή μετέχουν σε τοπικές ενώσεις κ.ο.κ. Οι εργαζόμενοι στην πόλη, γυρίζοντας στο σπίτι, μπορούν να αναπαύονται ανετότερα και να επιδίδονται σε ασχολίες σύμφωνα με εξωεπαγγελματικά ενδιαφέροντα. Οι ηλικιωμένοι, εξ άλλου, συναντούν τους όμοιούς τους στο «κέντρο», στον κήπο κ.ο.κ.

Αλλά, όπως τονίσαμε και πιο πάνω, ακόμα και στα καλύτερα προάστια η ζωή δεν είναι πάντοτε ειδυλλιακή. Μερικοί κοινωνικοί επιστήμονες παρατηρούν ότι στο προάστιο οι όροι διαβιώσεως είναι οι ίδιοι ή σχεδόν οι ίδιοι. Τα σπίτια είναι σχεδόν ομοιόμορφα. Οι οικογένειες έχουν τόνι ίδιο περίπου αριθμό μελών. Ο πατέρας είναι όλη την ημέρα στην πόλη και η μητέρα στο σπίτι. Όλα τα παιδιά παίρνουν την ίδια περίπου αγωγή. Κι' όλα αυτά ισχύουν τόσο για τα καλύτερα προάστια, όσο και για εκείνα όπου κατοικούν οικογένειες με μικρό εισόδημα. Η ομοιογένεια και η ομοιομόρφια αυτή δεν επιτρέπει στο άτομο να οικειώνεται με την πολυμορφία που χαρακτηρίζει την κοινωνική και την πολιτιστική ζωή στην πόλη. Αποτέλεσμα τούτου είναι κάποια ανία, που προξενεί η καθημερινή επαφή «με τα ίδια και τα ίδια...». Και είναι αυτός ο λόγος, που ωθεί τους σημερινούς κοινωνιολόγους να προσπαθούν να ξαναζωντανέψουν τις παλιές πόλεις, απαλλάσσοντάς τις από τη ρύπανση και τους θορύβους, από την πολικοσμία και το οξύ κυκλοφοριακό πρόβλημα και να τις καταστήσουν και πάλι «βιώσιμους οικισμούς». Επίσης, στόχοι τους συχνά είναι όχι η ίδρυση μικρών προαστίων, αλλά μικρών πόλεων γύρω και σε κάποια απόσταση από τη μεγάλη πόλη — η ίδρυση, δηλαδή, «δορυφόρων πόλεων». Όπως κι αν

είναι, το πρόβλημα των πόλεων είναι από τα οξύτερα προβλήματα της βιομηχανικής κοινωνίας και από τα πιο δύσκολα, ιδίως όταν δεν συντρέχουν οι δυνατότητες για την εφαρμογή επιστημονικά θεμελιωμένων πολεοδομικών σχεδίων.

5.2.5 Μητροπολιτική περιοχή.

Μητροπολιτική περιοχή ονομάζομε συνήθως μία μεγάλη και πυκνά κατοικημένη περιοχή με την πόλη στο κέντρο περίπου και, γύρω από την πόλη, ένα αριθμό από πολίχνες και μικρά προάστια. Οι οικισμοί αυτοί στη μητροπολιτική περιοχή («μείζων» περιοχή) στην πραγματικότητα αποτελούν παρά τα δικά τους φυσικά σύνορα και τη δική τους οργάνωση και διοίκηση (δήμοι, κοινότητες), ένα μεγάλο οικισμό — ένα αδιάσπαστο «οικοσύστημα». Δηλαδή, η προκοπή ή η παρακμή ενός οικισμού, εξαρτάται από την προκοπή ή την παρακμή όλων των άλλων οικισμών της περιοχής. Οι βασικές άναγκες τους σε ύδρευση, σε αποχέτευση, σε συγκοινωνία, σε επικοινωνίες κ.τ.λ. Ικανοποιούνται με τα ίδια συστήματα υδρεύσεως, αποχετεύσεως, τηλεφώνων, ηλεκτρισμού κ.τ.λ. Από μια άλλη άποψη, αν ένα πρόστιο της περιοχής φροντίζει το πράσινο, δημιουργεί κήπους, διαθέτει ανοικτούς χώρους, ζωολογικό κήπο, ενυδρείο κ.ο.κ., όλα αυτά τα «αγαθά» είναι προστά για εκδρομές και για ψυχαγωγία στους κατοίκους και των άλλων οικισμών — «μελών του οικοσυστήματος». Αντίθετα, αν σε ένα βιομηχανικό πρόστιο της μητροπολιτικής περιοχής οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις δεν λειτουργούν με βάση την πιο σύγχρονη τεχνολογία και οι εργαζόμενοι στα εργοστάσια δεν εξασφαλίζουν ευνοϊκούς όρους εργασίας, αν το κατά οικογένεια εισόδημα είναι πολύ χαμηλό ή αν δεν υπάρχουν καλά σχολεία κ.ο.κ., τότε όλα τα δυσμενή αυτά δεδομένα έχουν άμεσο αντίκτυπο και στους άλλους οικισμούς — μόλυνση της ατμόσφαιρας, κοινωνικές διαφορές, πτώση της οικονομικής και πολιτιστικής στάθμης κ.τ.λ. Γενικά, εκείνο που πρέπει για κατανοηθεί καλά είναι ότι, για να βελτιώνεται καθημερινά η ζωή σε ένα δήμο ή σε μία κοινότητα της κοινής μητροπολιτικής περιοχής, πρέπει να σχεδιάζεται επιστημονικά η βελτίωση και όλων των άλλων δήμων και κοινοτήτων της — οδικό σύστημα, νερό, σύγχρονος τρόπος αχρηστεύσεως ή και χρησιμοποιήσεως των αποριμμάτων, κατάλληλη κατοικία, αναπτυγμένο δίκτυο σχολικών κτιρίων, νοσοκομεία, κέντρα ψυχαγωγικά και πολιτιστικά κ.ο.κ. και, πάνω από όλα, στενή «φιλία» με το φυσικό περιβάλλον (όσο γίνεται πιο πολύ πράσινο, μεγάλοι ελεύθεροι χώροι, καθαρή ατμόσφαιρα, περιορισμός στο ελάχιστο των θορύβων).

Συνοπτικά, η πόλη, αν και έχει μακρά ιστορία, προσέλαβε το σημερινό χαρακτήρα της με την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Οι δυσμενείς, από πολλές απόψεις, όροι ατομικού και συλλογικού βίου, που επικρατούν στις σύγχρονες μεγαλοπόλεις, οδήγησαν στη δημιουργία προαστίων. Με την πάροδο του χρόνου, όλο και μεγαλύτερες περιοχές γύρω από μεγαλοπόλεις, καθίστανται περιοχές πυκνά κατοικημένες και είναι γνωστές ως μητροπολιτικές περιοχές. Οι περιοχές αυτές, αν και δεν υπάγονται στην ίδια κεντρική διοίκηση, αποτελούν, στην πραγματικότητα, ένα δίκτυο οικισμών με κοινές πολλές από τις λειτουργίες τους, με κοινά συμφέροντα και με κοινή την τύχη τους. Η αδιάλειπτη αύξηση του πληθυσμού της γης και η καθημερινή είσησης πρόσδος της επιστήμης και της τεχνολογίας, οδηγούν στη δημιουργία τεράστιων αστικών κέντρων, που διαρκώς απλώνονται και τείνουν να συνέχονται το

ένα με το άλλο. Έτσι, δημιουργούνται οι **μεγαλοπόλεις** που, όπως προβλέπουν μερικοί **μελλοντολόγοι** επιστήμονες, κάποτε θα είναι τόσο κοντά η μία στην άλλη, ώστε να σχηματίζονται σε τεράστιες περιοχές **οικουμενοπόλεις**. Τα φαινόμενα αυτά θα δημιουργούν όλο και μεγαλύτερα προβλήματα. Άλλα, όπως έμπειρα τονίζεται από τις κοινωνικές επιστήμες, οι σύγχρονες κοινωνίες μπορούν να λύνουν ακόμα και τα πιο δύσκολα οικιστικά, κοινωνικά, οικονομικά, και πολιτιστικά προβλήματα. Έτσι η ποιότητα της ζωής μπορεί να ανεβαίνει διαρκώς, όταν το μέλλον των ανθρωπίνων οικισμών σχεδιάζεται επιστημονικά και από την άποψη των υλικών όρων και από την άποψη των συνθηκών για δημιουργικές επιδόσεις των κατοίκων και για μια χαρούμενη ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

6.1 Κοινωνική αλλαγή.

6.1.1 Κύριοι παράγοντες.

Υπογραμμίσαμε και σε άλλο σημείο ότι τα κοινωνικά πράγματα δεν μένουν στάσιμα. Τα πράγματα αυτά έχουν το δυναμισμό τους. Άλλάζουν. Και η αλλαγή τους, πολύ αργή στους μακρυνούς χρόνους, έγινε πιο γρήγορη από την εποχή της βιομηχανικής επαναστάσεως. Στις ημέρες μας μάλιστα η αλλαγή είναι όλο και πιο εμφανής, πιο βαθιά. Ο ρυθμός της επιταχύνεται καθημερινά τόσο, ώστε τα «χθεσινά πράγματα» να μας φαίνονται τόσο παλιά! Οι πιο ηλικιωμένοι μας διηγούνται αναμνήσεις γύρω από πράγματα και καταστάσεις – τη ζωή στο χωριό, την οικογενειακή ζωή, τους όρους της δουλειάς, τα μέσα συγκοινωνίας, τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, το σχολείο τους κ.ά., που πολύ λίγο μοιάζουν με όσα συμβαίνουν και με όσα ζούμε σήμερα. 'Όλα έχουν αλλάξει, όλα αλλάζουν και όλα θα αλλάζουν. Η αλλαγή είναι ένας νόμος της κοινωνικής ζωής.

Ποιες είναι οι δυνάμεις πίσω από την κοινωνική αλλαγή; Ποιοι είναι οι συντελεστές του φαινομένου αυτού; Οι κοινωνικοί επιστήμονες, στην προσπάθειά τους να δώσουν τις πιο θετικές απαντήσεις, μελετούν συστηματικά την ιστορία των κοινωνιών, δηλαδή, την κοινωνική εξέλιξη από τις αρχικές της αφετηρίες ως σήμερα. Και η ιστορία αυτή διδάσκει ότι, κάθε φορά που οι άνθρωποι στοχάζονται θετικά και βελτιώνουν τα εργαλεία και τους τρόπους της εργασίας τους, επέρχονται αλλαγές και στο κοινωνικό περιβάλλον. Άλλαγές επέρχονται επίσης, αν και τούτο καθίσταται φανερό μόνο όταν περάσει κάμποστος χρόνος, στα συναισθήματα, στις σκέψεις, στις προτιμήσεις, στις πεποιθήσεις, στον όλο ψυχικό κόσμο μας. Και όλα αυτά οδηγούν, με τη σειρά τους, στην αλλαγή των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους – στις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνική ομάδα του, στις σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες.

'Όταν οι άνθρωποι ανακάλυψαν την καλλιέργεια της γης, στους μακρυνούς χρόνους των κηπευτικών κοινωνιών, άρχισαν να εγκαταλείπουν το νομαδικό βίο και να σχηματίζουν, όπως είπαμε, μόνιμους οικισμούς. Τούτο απετέλεσε ένα ορόσημο στην ιστορία της κοινωνικής ζωής. Τι κατέστησε δυνατή την καλλιέργεια του κήπου και, αργότερα, στους χρόνους των αγροτικών κοινωνιών την καλλιέργεια όλο και μεγαλυτέρων εκτάσεων γης; Οι ανάγκες για περισσότερα τρόφιμα; οι σωστές

παραπηρήσεις επάνω στα φαινόμενα της βλαστήσεως, οι δοκιμές και, φυσικά, τα τελειότερα εργαλεία — μυτερές πέτρες, μυτερά ξύλα, τροχοί, εργαλεία από μέταλλο κ.ο.κ. Με άλλα λόγια η βελτίωση της **τεχνολογίας**. Όταν, ύστερα από πολλούς αιώνες, ο άνθρωπος έθεσε στην υπηρεσία του τον ατμό και, αργότερα, τον ηλεκτρισμό, όταν, δηλαδή, βρήκε νέες δυνάμεις ενέργειας, τα παραγόμενα αγαθά ή-

Η τεχνολογία κύριος παράγοντας κοινωνικής αλλαγής.

ταν όλο και περισσότερα. Οι μικροί οικισμοί του παρελθόντος γίνονταν πόλεις μεγάλες. Ο σιδηρόδρομος διέσχιζε τεράστιες εκτάσεις άναμεσα σε βουνά, δάση και κάμπους. Ο πλεκτρικός λαμπτήρας μετέβαλε τη νύχτα σε μέρα. Και το έπος αυτό συνεχίσθηκε και συνεχίζεται, για να επιφέρει όλο και μεγαλύτερες αλλαγές σε όλους τους τομείς του κοινωνικού και του ατομικού μας βίου. Η αύξηση της παραγωγής-υλικών αγαθών, η πρόοδος της ιατρικής, τα νέα φάρμακα, είχαν και έχουν αποτέλεσμα την καλύτερη υγεία, τον περιορισμό των θανάτων, την μακροβιότητα;

την καταπληκτική αύξηση του πληθυσμού — την αλλαγή στις δομές, στην όλη εικόνα της ανθρωπότητας. Και πάλι, πίσω από τις αλλαγές αυτές είναι, πρώτα, η αντικειμενική παρατήρηση και οι όλο και νέες θετικές γνώσεις, δηλαδή, η επιστήμη και η εφαρμογή των νέων αυτών γνώσεων, δηλαδή, η τεχνολογία. Όλοι γνωρίζουμε τη βαθύτερη επίδραση, που έχουν στη σύγχρονη ζωή π.χ. οι πολύπλοκες συσκευές, τα βαριά μηχανήματα, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές (αυτοματισμός) κ.ο.κ. για την αύξηση της παραγωγής αγαθών. Για τη γρήγορη διακίνηση εμπορευμάτων σε μεγάλες αποστάσεις. Για τη στιγμιαία επικοινωνία — τηλέφωνα και άλλες «κνοήμονες» συσκευές. Για την αύξηση, με άλλα λόγια, της δυνάμεως των αισθήσεών μας, της διανοίας μας και των μυώνων μας που μας είναι απαραίτητα για να κατανοούμε όλο και βαθύτερα το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον μας και να πάρνομε όσα μας είναι αναγκαία για τη διαβίωσή μας, για τον εμπλουτισμό των εμπειριών μας, για μια όλο και καλύτερη ζωή. Επαναλαμβάνουμε ότι τίποτε πια δεν μοιάζει με τα περασμένα. Η κυρία αιτία; Η πρόδοση ή, καλύτερα, η καθημερινά επαυξανόμενη πρόσδοση της τεχνολογίας.

Για νά αντιληφθούμε μάλιστα καλύτερα το πρόβλημα αυτό, πρέπει να φέρομε στην επιφάνεια και να υπογραμμίσουμε και μερικά άλλα δεδομένα. Πρέπει δηλαδή να γνωρίζουμε:

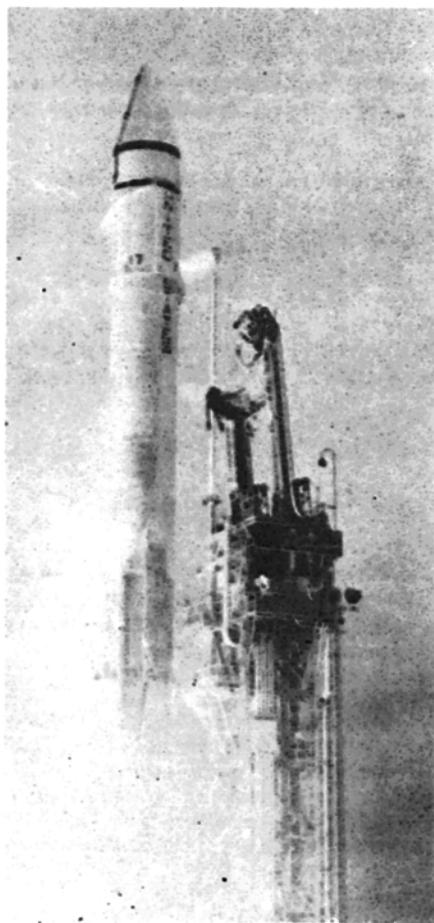
— Η επιστημονική και τεχνολογική πρόδοση είναι αποτέλεσμα της αντικειμενικής παρατηρήσεως και της θετικής σκέψεως.

Οι εφαρμογές της επιστήμης (η τεχνολογία) στην καθημερινή μας ζωή πολλαπλασιάζουν τις ευκαιρίες και τα μέσα για νέες θετικές γνώσεις που, με τη σειρά τους, οδηγούν σε νέα επιτεύγματα, π.χ. φθάσαμε στη Σελήνη, διότι αποκτήσαμε την απαιτούμενη τεχνολογία (διαστημόπλοια κ.τ.λ.) και αποκτήσαμε την τεχνολογία αυτή, διότι είχαμε τις σχετικές επιστημονικές γνώσεις. Επιστημονική γνώση και τεχνολογία ανοίγουν μαζί το δρόμο πράσινης κοινωνικής ανάπτυξης.

— Η επιστήμη και η τεχνολογία έχουν ως αποτέλεσμα την αλλαγή όχι μόνο στο διανοητικό οπλισμό μας, αλλά και στα συναισθήματά μας, τις ιδέες μας, τις αξίες της ζωής. Πιο συγκεκριμένα, η πρόδοση της ιατρικής επιστήμης και της φαρμακολογίας μας βεβαιώνει ότι είναι δυνατό να ζούμε περισσότερα χρόνια, ότι η παιδική θνησιμότητα θα είναι όλο και πιο περιορισμένη, ότι, ακόμα και στις περιπτώσεις σοβαρών ασθενειών, δεν θα είμαστε αβοήθητοι κ.ο.κ. Όλα αυτά είναι πηγή για μία δικαιολογημένη αισιοδοξία. Οι φόβοι, η μυθοπλασία των μακρινών χρόνων δίνουν τη θέση τους στην πίστη ότι διαθέτουμε τώρα όλο και περισσότερες δυνάμεις για την αντιμετώπιση των δυσκολιών.

— Κατά κάποιο τρόπο, η επιστήμη και η τεχνολογία, ενώ ξεπήδησαν και ξεπηδούν από την ανάγκη για συνεχή βελτίωση των συνθηκών της ζωής μας, είναι δυνατό να καταστούν μέσα καταστροφής, π.χ. πυρηνικά όπλα.

— Η επιστήμη και η τεχνολογία, τότε μόνο είναι παράγοντες της ποθούμενης κοινωνικής αλλαγής — εκείνης που προάγει το συμφέρον όλων των ανθρώπων —, όταν καθοδηγούνται από τις καλύτερες ανθρώπινες αξίες. Μιλήσαμε για τις αξίες

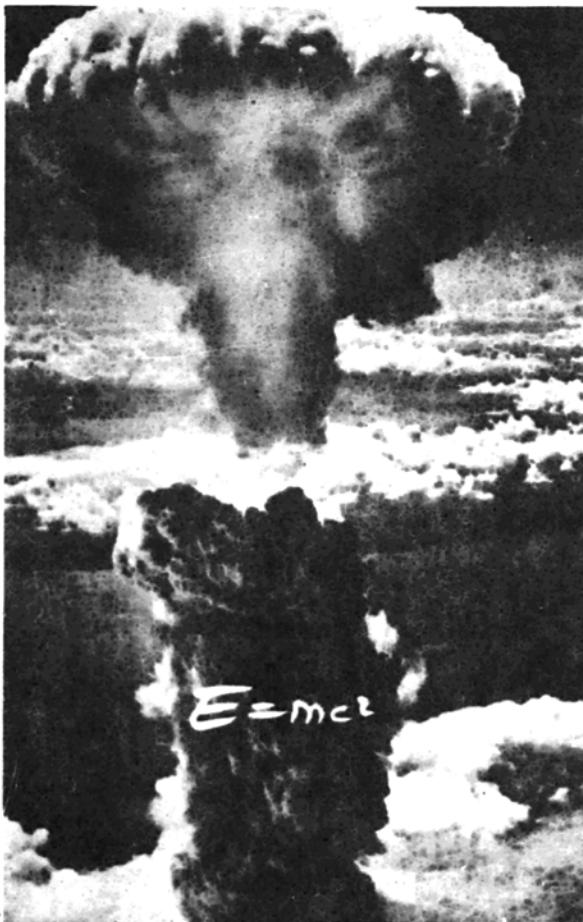

Πύραυλοι. Χάρη στην τεχνολογία, από τη Γη στη Σελήνη και στους άλλους πλανήτες.

αυτές. Όλες μαζί συγκεντρώνονται στη θεμελιακή αξία της αγάπης του ανθρώπου προς τον άνθρωπο.

— Σε συνεξάρτηση με όσα αναφέρονται πιο πάνω, η τεχνολογία, όταν εφαρμόζεται απερίσκεπτα, εις βάρος των συμφερόντων του συνόλου, έρχεται σε σύγκρουση με τους νόμους της **βιόσφαιρας** (της θάλασσας, της επιφάνειας της γης, του αέρα, του χώρου δηλαδή, όπου υπάρχει και αναπτύσσεται η ζωή). Έτσι, μπορεί να αναπνέομε αέρα μολυσμένο, να πίνομε νερό ακάθαρτο, να βλέπομε τα δένδρα να μαραίνονται, τα ζώα να αφανίζονται, το όλο φυσικό περιβάλλον γύρω μας να φθείρεται. Το φαινόμενο αυτό το ζούμε άμεσα στην εποχή μας και συχνά ακούμε να γίνεται λόγος για τις απειλές — απειλές πολύ βάσιμες — που ζώνουν το όλο **οικοσύστημα**, τα φυτά, τα ζώα και, φυσικά, και τον ίδιο τον άνθρωπο. Βέβαια, η ίδια η επιστήμη και η ίδια τεχνολογία, που προξενούν τόσο κακό στο φυσικό περιβάλλον, όταν δεν χρησιμοποιούνται μεθοδικά και με περίσκεψη, μπορούν να επιτελέσουν

θαύματα, όταν οδηγός τους είναι η προστασία και η συνεχής βελτίωση των φυσικών και των κοινωνικών όρων της ζωής μας. Και όπως συχνά λέγεται, η επιστήμη και η τεχνολογία δεν είναι «θεότητες» που κυβερνούν αναγκαστικά, αναπόφευκτα τον άνθρωπο. Το αντίθετο, είναι (πρέπει να είναι) οι πειθαρχημένοι «δούλοι» στην υπηρεσία του — στην υπηρεσία όλων.

Ατομική ενέργεια. Επιστήμη και τεχνολογία συντελεστές ταχύτατης κοινωνικής πρόοδου, αλλά και πηγή μεγάλων κινδύνων.

6.2 Κοινωνική οργάνωση.

6.2.1 Κοινωνικές ομάδες.

Κάθε κοινωνική ομάδα αποτελεί μία κοινωνική οργάνωση. Όπως είναι φανερό, όταν μιλούμε για κοινωνική οργάνωση, εννοούμε μία ομάδα ανθρώπων, που είναι συνδεδεμένοι μεταξύ τους για να μπορούν να υπηρετούν κοινούς στόχους. Τέτοιοι

στόχοι μπορεί να είναι βιολογικοί π.χ. διατροφή, δημιουργία οικογένειας, ασφάλεια κ.τ.λ. ή στόχοι, που διαμορφώνονται από άλλες ψυχολογικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ανάγκες. Η συνείδηση, που έχει ο άνθρωπος ότι μόνο μέσα σε μια κοινωνική ομάδα μπορεί να επιζεί και να αναπτύσσεται, πηγάζει από την ίδια τη φύση του (είναι έμφυτη) και καλλιεργείται από τις καθημερινές εμπειρίες μας. Όλοι μας το νοιώθομε ότι, όταν το κοινωνικό μας περιβάλλον είναι οργανωμένο καλά, ικανοποιούμε πιο εύκολα τις ποικίλες ανάγκες μας και ότι, όταν το περιβάλλον αυτό είναι αποδιοργανωμένο, μας είναι δύσκολο να ανοίξουμε δρόμους προς όσα απαιτούνται για επιβίωση, για δημιουργική έργασία, για πρόοδο.

Σύσκεψη ειδικών σε προβλήματα κοινωνικής οργανώσεως.

Η κοινωνία αποτελείται από μικρότερες κοινωνικές ομάδες - οργανώσεις. Τέτοιες ομάδες είναι π.χ. η οικογένεια. Ο σύλλογος στον οποίο ανήκομε. Η επιχείρηση στην οποία εργαζόμαστε. Οι μαθητές ενός σχολείου. Ο στρατός. Οι ακροατές μιας συναυλίας. Οι θεατές μιας εκθέσεως έργων τέχνης. Οι διαδηλωτές. Οι συνεπιβάτες σε ένα πλοίο. Το εκκλησίασμα. Η συντροφιά φίλων. Η κλίκα «κακοποιών» — όλες οι «ενώσεις» ανθρώπων, που κυνηγούν ένα κοινό στόχο και που συνεργάζονται κατά κάποιο τρόπο για να φθάσουν στο ποθούμενο. Φυσικά, ενώ όλοι αυτοί οι τύποι κοινωνικών ομάδων έχουν ως κοινά χαρακτηριστικά τους κοινούς στόχους και τη συνεργασία για την επίτευξη των στόχων αυτών, παρουσιάζουν και πολλές διαφορές. Έτσι, με βάση τις διαφορές αυτές, η κοινωνιολογία διακρίνει ορισμένους «τύπους» κοινωνικών ομάδων οι κυριότεροι από τους οποίους είναι:

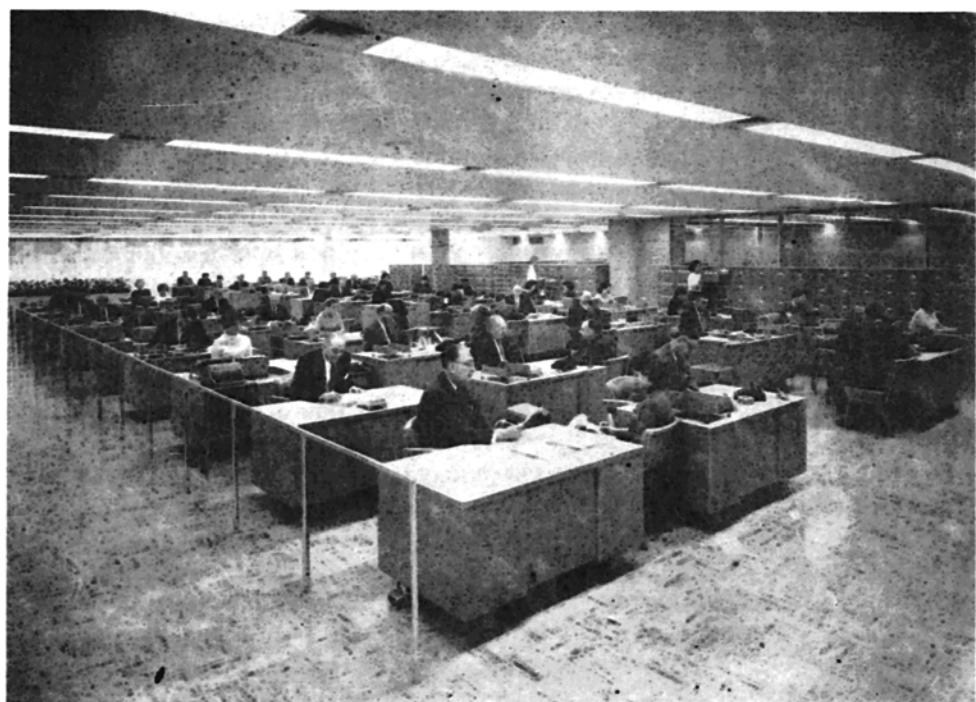
— Οι πρωτογενείς κοινωνικές ομάδες: Στις ομάδες αυτές ανήκουν η οικογένεια, οι γείτονες, οι σύγχωριανοί, οι συμμαθητές, οι εργαζόμενοι στο ίδιο εργοτάξιο, τα μέλη μιας λέσχης κ.ο.κ. Πρόκειται για ομάδες μάλλον μικρές, οι οποίες πέρα από τους ειδικούς στόχους τους, έχουν ορισμένα κοινά όσο και αξιομελέτητα χαρακτηριστικά. Τα άτομα μέλη επικοινωνούν άμεσα μεταξύ τους. Γνωρίζει ο ένας τον άλλο. Οι σχέσεις τους είναι προσωπικές. Λείπουν οι άγνωστοι και οι ανώνυμοι. Όλοι μετέχουν και στις χαρές και στις λύπεις. Η αλληλοβοήθεια είναι ο κοινός κανόνας της ατομικής και της συλλογικής συμπεριφοράς. Είναι φανερό ότι τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν προσδοθεί στις πρωτογενείς αυτές κοινωνικές ομάδες από τις πρωτογενείς επισής ανάγκες του ανθρώπου. Στο οικείο και φιλικό πλαίσιο των ομάδων αυτών ο άνθρωπος ικανοποιεί ανάγκες όπως π.χ. είναι η ανάγκη για ασφάλεια. Η ανάγκη για συμμετοχή σε κοινές με οικεία πρόσωπα προσπάθειες. Η ανάγκη για στοργή και για αναγνώριση. Η ανάγκη για ισχυρές παρακινήσεις και για δημιουργία. Από μία γενική άποψη, είμαστε όλοι μας δημιουργήματα των πρωτογενών ομάδων και περνούμε στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας, ως πολίτες ως εργάτες, ως επαγγελματίες, με κύριο ψυχολογικό οπλισμό αυτόν που μας δίνει το πρώτο, το στενό περιβάλλον μας και, ιδιαίτερα, η οικογένεια, το σχολείο, η γειτονιά, το χωριό.

— Οι προαιρετικές ενώσεις: 'Όπως είναι γνωστό, σε μερικές πρωτογενείς ομάδες ανήκουμε όχι διότι τούτο έγινε με τη δική μας εκλογή. Π.χ. είμαστε μέλη της οικογένειάς μας ή της ομάδας των συντοπιτών μας για λόγους έξω από την καθαρά προσωπική μας θέληση και εκλογή. Αντίθετα, όταν είμαστε μέλη σε ένα σύλλογο φιλάθλων, τούτο γίνεται με τη θέλησή μας. Οι ενώσεις του είδους αυτού είναι γνωστές ως προαιρετικές ενώσεις. Όλοι μας μπορούμε να αναφέρομε τέτοιες ενώσεις και όλοι σχεδόν ανήκουμε, προαιρετικά, σε κάποιο σύλλογο σε κάποια ένωση, σε κάποια λέσχη, αφού πιστεύουμε ότι μόνο έτσι μπορούμε να ικανοποιούμε τις πολυσήμαντες ανάγκες, που απαριθμήσαμε πιο πάνω.

— Οι πρόσκαιρες κοινωνικές ομάδες: Πρόσκαιρες, ευκαιριακές, περιστασιακές κοινωνικές ομάδες είναι εκείνες, που σχηματίζονται και διαλύονται από αιτίες επίσης πρόσκαιρες, ειδικές. Π.χ. οι θεατές ενός ποδοσφαιρικού αγώνα, οι ακροατές μιας συναυλίας, οι διαδηλωτές σε μία συγκέντρωση διαμαρτυρίας, οι επιβάτες ενός αεροπλάνου κ.τ.λ. σχηματίζουν ομάδες της κατηγορίας αυτής. Φυσικά, άλλες είναι ομάδες ολότελα περιστασιακές ή και τυχαίες, όπως π.χ. οι επιβάτες ενός αεροπλάνου της γραμμής Αθηνών – Λονδίνου και άλλες έχουν ορισμένα κοινά αίτια, όπως π.χ. όσοι παρακολουθούν μία θεατρική παράσταση, το κάνουν διότι έχουν κοινά ενδιαφέροντα ή διότι κάτι έχουν ακούσει από πριν για το συγγραφέα, για την υπόθεση του έργου, για τους ηθοποιούς. Ακριβώς τα στοιχεία αυτά τους συνδέουν με τους άλλους θεατές και τους καθιστούν «μέλη» της ομάδας των θεατών. Και, οι ομάδες της κατηγορίας αυτής υπηρετούν βαθύτατες ανάγκες και συγχρόνως συντελούν στην προαγωγική επικοινωνία ανάμεσα στους ανθρώπους και, γενικά, στη συνοχή και την ανάπτυξη της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας – της κοινωνίας.

— Οι μεγάλες κοινωνικές ομάδες: Οι ομάδες αυτές είναι γνωστές και ως *τυπικές ομάδες*. Στην κατηγορία των κοινωνικών αυτών ομάδων ανήκουν π.χ. η κρατική

γραφειοκρατία, δηλαδή όλοι έκεινοι σί υπάλληλοι του κράτους, που κρατούν την κρατική μηχανή σε κίνηση και υπηρετούν τους πολίτες στις σχέσεις τους με την πολιτεία. Το εκπαιδευτικό σύστημα — διδάσκοντες και διδασκόμενοι. Ο στρατός — οι άνδρες και οι γυναίκες που ανήκουν στις ένοπλες δυνάμεις και που έχουν ως αποστολή την εθνική άμυνα. Μία μεγάλη οικονομική επιχείρηση κ.ά. Από μία ευρύτερη σκοπιά, στις κοινωνικές ομάδες αυτές ανήκει και το ίδιο το κράτος.

Κρατικές Υπηρεσίες. Επιχειρήσεις — Γραφειοκρατική οργάνωση.

Εκείνο, που χαρακτηρίζει τις «τυπικές» οργανώσεις, είναι, ο μεγάλος αριθμός των μελών. Οι σαφέστατα καθορισμένοι στόχοι. Η κατάστρωση, για την ικανοποίηση των στόχων αυτών, καλομελετημένων προγραμμάτων (η επιλογή καταλλήλων προσώπων, η κατανομή δικαιωμάτων και καθηκόντων σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια, η εξειδίκευση, οι συγκεκριμένες ανάγκες της οργανώσεως κ.ά.). Οι Υπηρεσίες π.χ. του κράτους είναι «τυπικές» κοινωνικές οργανώσεις. Έχουν συγκεκριμένη αποστολή. Οι υπάλληλοι είναι οργανωμένοι ιεραρχικά — διευθυντές, τμηματάρχες, βοηθοί κ.ά. Ο καθένας εκτελεί έργο, σύμφωνο με τις σπουδές του, με την ειδικότητά του, με τις εμπειρίες που έχει αποκτήσει. Τίποτε δεν γίνεται στην τύχη.

— **Οι αντικοινωνικές ομάδες:** Κατά κάποιο τρόπο, στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνίας οργανώνονται ομάδες και δρουν με τέτοιο τρόπο, ώστε αντί να προά-

γουν τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου, τα βλάπτουν. Απειλούν την κρινωνική συνοχή. Συντελούν στην κοινωνική αποδιοργάνωση. Τέτοιες ομάδες είναι π.χ. οι λαθρέμποροι, οι δολιοφθορείς, οι κατάσκοποι, οι ναρκομανείς οι αλκοολικοί, οι κύκλοι των φανατικών κ.ά. Ποιες είναι οι αιτίες, που οδηγούν στη δημιουργία τέτοιων αντικοινωνικών ομάδων; Η απάντηση δεν είναι εύκολη. Ένας από τους κύριους παράγοντες των αντικοινωνικών πράξεων ατόμων και ομάδων είναι το ίδιο το κοινωνικό περιβάλλον. Όταν το περιβάλλον αυτό δεν είναι συστηματικά οργανωμένο, όταν δεν θεμελιώνεται στις αρχές της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της δημοκρατίας, όταν δεν δίνει ίσες ευκαιρίες για ανάπτυξη σε όλα τα άτομα-μέλη, όταν δεν αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά η ένδεια και η αμάθεια, τότε είναι εύκολο να οργανώνονται «κλίκες» με στόχο να ικανοποιήσουν τα συμφέροντα των μελών τους με μεθόδους και με μέσα μη παραδεκτά, αλλά και επιζήμια. Βέβαια, αν και η ερμηνεία αυτή των αντικοινωνικών ομάδων και των αντικοινωνικών δραστηριοτήτων είναι θετική δεν αποδεικνύεται πάντοτε επαρκής. Δεν πρέπει να ξεχνούμε, όπως υπογραμμίζεται και από τη βιολογία και από την ψυχολογία και από την κοινωνιολογία, ότι η κληρονομικότητα, δηλαδή τα χαρακτηριστικά, που παίρνομε από τους γονείς μας και, γενικά, από μια ατέλειωτη σειρά προγόνων μπορεί να είναι χαρακτηριστικά ψυχικών ανωμαλιών. Τέτοιες ανωμαλίες μπορεί να είναι μία ροπή προς την καταστροφή ή και προς την αυτοκαταστροφή, μία αδυναμία για δημιουργική προσαρμογή σε μία οργανώμένη ομάδα, περιορισμένες ικανότητες για μάθηση, σωματικές αναπηρίες που μπορεί να συνοδεύονται από φυσικό πόνο, από έντονες διαμαρτυρίες, από φθόνο, από εχθρότητα, από τάσεις για εκδίκηση, από προσπάθειες οργανώσεως «κλίκας» από όμοιους με στόχο τις αντικοινωνικές πράξεις κ.ά. Συνοπτικά, αν οι δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη δημιουργία αντικοινωνικών ομάδων, η κληρονομικότητα δεν φαίνεται να παίζει περιορισμένο ρόλο στο φαινόμενο αυτό και, όπως συχνά τονίζεται όταν οι δυό αυτοί παράγοντες (δυσμενές περιβάλλον και κακές κληρονομικές καταβολές) συμπίπτουν, τότε τα αντικοινωνικά φαινόμενα είναι και συνηθέστερα και απειλητικότερα. Από την άποψη αυτή χρέος της κοινωνίας είναι να οργανώνεται τόσο σωστά και τόσο προαγωγικά, ώστε οι κληρονομημένες καταβολές για αντικοινωνικές τάσεις να μη βρίσκουν το κλίμα εκείνο, που θα τους επιτρέψει να καταστούν αντικοινωνικές πράξεις.

6.2.2 Γενικές απόψεις.

Μελετώντας τη σύγχρονη κοινωνική ζωή, πάρατηρούμε ότι όσο πιο πολύπλοκη είναι η ζωή αύτή, τόσο πιο αναγκαία αποβαίνει η σχεδιασμένη κοινωνική οργάνωση και ότι οι «προαιρετικές οργανώσεις» αποκτούν στην εποχή μας, ιδιαίτερα για όσους ζουν σε μεγάλα αστικά κέντρα, όλο και πιο μεγάλη σημασία για το άτομο. Όπως είπαμε και σε άλλο σημείο, ένα από τα δύσνηρά για τον άνθρωπο χαρακτηριστικά της ζωής στην πόλη είναι η μόνωση, η αποξένωση, η έλλειψη ευκαιριών για προσωπική επικοινωνία με όσους έχουν κοινές αναμνήσεις, κοινά ενδιαφέροντα, κοινό επάγγελμα, κοινές επιδιώξεις. Για τον περιορισμό στο ελάχιστο δυνατό βαθμό του φαινομένου αυτού, που μπορεί να οδηγεί και ως την αποδιοργάνωση ακόμα της προσωπικότητάς μας και να θέτει φραγμούς στις δημιουργικές μας δυνά-

μεις, αντιτάσσομε σήμερα ένα ισχυρό όπλο – την εκούσια συμμετοχή μας σε ειδικούς συλλόγους, σε προαιρετικούς ομίλους. Έτσι, εκεί συναντούμε, όπως το τονίσαμε, τους «όμοιούς» μας και μαζί τους αναζητούμε τις κοινές ρίζες, αναφερόμαστε σε κοινές αναμνήσεις, σχεδιάζομε και εφαρμόζομε προγράμματα σύμφωνα με τα ιδιότυπα ενδιαφέροντά μας. Και πάλι, ο καθένας μας μπορεί τώρα να εξηγήσει γιατί υπάρχουν οι τόσοι προαιρετικοί σύλλογοι – οι σύλλογοι για την προστασία του περιβάλλοντος, οι ναυτικοί ομίλοι, τα σωματεία συγχωριανών, τα ποικίλα επαγγελματικά σωματεία, οι πολιτικές ενώσεις, οι εκδρομικές λέσχες και άπειρες άλλες ομάδες του τύπου αυτού κοινωνικής οργανώσεως.

6.3 Κοινωνικός σχεδιασμός.

6.3.1 Κοινωνικές αλλαγές και εκσυγχρονισμός.

Μιλήσαμε για τις βραδείες και για τις ριζικές συχνά κοινωνικές αλλαγές σε όλους τόus τομείς της κοινωνικής ζωής. Οι αλλαγές αυτές είναι αναπόφευκτες. Η κοινωνιολογία θέτει το ερώτημα, αν οι αλλαγές αυτές, που τις υποκινεί και τις επιφέρει, όπως το τονίσαμε, η πρόοδος της επιστήμης και της τεχνολογίας, μπορούν να γίνονται όχι από μόνες τους και ασχεδίαστα, αλλά σύμφωνα με μία «πολιτική» – με ένα καλομελετημένο «πρόγραμμα κοινωνικών αλλαγών». Η απάντηση είναι απάντηση θετική. Ναι, μπορούν να αλλάξουν τα κοινωνικά πράγματα όχι στην τύχη, αλλά με στόχους και επάνω, σε γραμμές που επιθυμούμε. Φυσικά, ένα τέτοιο εγχείρημα δεν είναι εύκολο. Και τούτο, για πολλούς λόγους. Ας θυμηθούμε, πρώτο, ότι τα συμφέροντα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων της ίδιας κοινωνίας δεν είναι πάντοτε τα ίδια. Μερικές ομάδες, π.χ. εκείνες των κατόχων μεγάλων εκτάσεων γης, δεν θέλουν κατανομή της περιουσίας τους και μοίρασμα κλήρων στους ακτήμονες καλλιεργητές. Άλλες ομάδες, π.χ. εκείνες που πιστεύουν με φανατισμό στην παράδοση, «στα παλιά καλά χρόνια», αντιδρούν σε προγράμματα, που αποσκοπούν σε νέους νόμους, π.χ. για τη θέση της γυναικάς στην κοινωνία, για την ανεξιθρησκεία, για τα δικαιώματα μειονοτήτων που ζουν καταπιεζόμενες άμεσα ή έμμεσα στα περιθώριο της κοινωνικής ζωής κ.ο.κ. Άλλες πάλι ομάδες, συνεπαρμένες από ρωμαντισμούς ή από ουτοπιστικές ιδεολογίες, επιζητούν ριζικές αλλαγές, μέσα στο συντομότερο δυνατό χρόνο και με μέσα όχι πάντοτε θεμιτά. Όλα αυτά δείχνουν πόσο δύσκολο είναι το πρόβλημα των προγραμματισμένων κοινωνικών αλλαγών.

Παρά τις δυσκολίες αυτές, οι αντιθέσεις ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες τείνουν να αμβλυνθούν. Τη θέση των αντιθέσεων αυτών την παίρνει η συνειδητοποίηση της μεγάλης αλήθειας, ότι, τελικά, εκείνο που πρέπει είναι η πρόοδος ολόκληρης της κοινωνίας και η ικανοποίηση των συμφερόντων ατόμων και ομάδων στα πλαίσια μιας όλο και πιο αναπτυγμένης κοινωνίας και ότι η πρόοδος αυτή μπορεί και πρέπει να επιδιώκεται με δημοκρατικές διαδικασίες. Άλλα μένει πάντοτε το πρόβλημα των κυρίων στόχων της σχεδιασμένης κοινωνικής προόδου ή, με άλλα λόγια του προγραμματισμένου εκσυγχρονισμού. Τι ακριβώς υποδηλώνει ο όρος αυτός; Ποιες μεθόδους μπορούμε να χρησιμοποιούμε;

6.3.2 Κοινωνικός σχεδιασμός.

Τις απαντήσεις στα πιο πάνω ερωτήματα προσπαθεί να μας τις δώσει ο κλάδος της κοινωνιολογίας, που ασχολείται με την κοινωνική ανάπτυξη ή, καλύτερα, με τις σχεδιασμένες κοινωνικές αλλαγές. Από τα σχετικά μελετήματα απορρέουν ορισμένες γενικές αρχές:

— Η ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι απότομη, στιγμιαία. Για να πετύχουμε στο σχεδιασμό (για να εκσυγχρονίσουμε π.χ. την παιδεία, να γενικεύσουμε την ιατρική και νοσοκομειακή περίθαλψη, να επιλύσουμε το πρόβλημα της κατοικίας για όλους, να εφαρμόσουμε τα καλύτερα πολεοδομικά σχέδια κ.ά.) χρειαζόμαστε και γνώσεις και κεφάλαια και χρόνο. Οι με αργό ρυθμό αναπτυσσόμενες κοινωνίες δεν έχουν επάρκεια ούτε γνώσεων ούτε κεφαλαίων. Πρέπει πάντα να έρχονται από άλλες χωρες. Τούτο έχει τις αδύνατες πλευρές — τόκοι υψηλοί, δυσβάστακτη επιβάρυνση της ντόπιας οικονομίας, επεμβάσεις ξένων στα «έσωτερικά» κ.ά. Έτσι, οι σχεδιαστές, αντί να θέτουν μεγάλους και ανέφικτους αναπτυξιακούς στόχους, προσγειώνονται στην πραγματικότητα. Θέτουν στόχους πραγματοποίησμους. Γνωρίζουν ότι, όταν σημειωθούν τα πρώτα σταθερά βήματα, τα επόμενα βήματα προς τον εκσυγχρονισμό θα είναι και πιο εύκολα και μεγαλύτερα.

— Ο σχεδιασμός προϋποθέτει μία σωστή εκτίμηση της υπάρχουσας κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, θα μπορούμε να προβλέπουμε πώς θα εξελιχθεί η πραγματικότητα αυτή, αν αφεθεί στη δική της φορά, καθώς και ποιες θα είναι οι δυνατότητες που έχουμε για να κατευθύνουμε σχεδιασμένα τις ένέργειές μας προς όσα επιδιώκουμε. Για να σχεδιάζομε σωστά, πρέπει να προβλέπουμε και για να προβλέπουμε με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια, πρέπει να γνωρίζομε (αντικειμενική, επιστημονική γνώση).

— Ο σχεδιασμένος εκσυγχρονισμός τότε μόνο οδηγεί στην επίτυχία όταν αγκαλιάζει όλους συγχρόνως τους τομείς της κοινωνικής ζωής έτσι όπως σχετίζονται οργανικά μεταξύ τους. Τούτο το δεδομένο είναι πολύ ενδιαφέρον. Π.χ. δεν μπορούμε να μιλούμε μόνο για την αύξηση της παραγωγής, για όλο και περισσότερα γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα και να μη σχεδιάζομε μαζί και τρόπους με τους οποίους τα προϊόντα αυτά θα είναι προσιτά σε όλο και περισσότερα μέλη της κοινωνίας. Καί, όπως υποστηρίζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες, εκείνο που δίνει το πληρέστερο νόημα στον κοινωνικό σχεδιασμό, είναι να παράγομε όλο και περισσότερα, αλλά και να μορφωνόμαστε έτσι, ώστε να κάνομε την καλύτερη δυνατή χρήστη των αγαθών. Τότε η αύξηση της παραγωγής και η δικαιότερη κατανομή των αγαθών θα οδηγεί στη διαρκή ύψωση της ποιότητας της στάθμης της ατομικής και της συλλογικής ζωής — επιλεκτική και όχι επιδεικτική κατανάλωση, ευαισθησία μπροστά στα δημιουργήματα της τέχνης, αγάπη στη φύση, όλο και περισσότερη ανθρωπιά στις σχέσεις μας, όλο και βαθύτεροι στοχασμοί για τα συμβαίνοντα γύρω μας, χρήση του χρόνου της σχόλης για δημιουργικές πάντοτε ψυχαγωγικές και άλλες ασχολίες κ.ο.κ. Ιδανικό της εποχής μας είναι (πρέπει να είναι) όχι μόνο η αφθονία και η υπερκατανάλωση, αλλά και καλλιεργημένη προσωπικότητα.

— Η κύρια ευθύνη για ένα θετικό κοινωνικό προγραμματισμό ή, με άλλα λόγια, για το σχεδιασμό του μέλλοντος μιας κοινωνίας, βαρύνει κυρίως την πολιτεία ως τον κύριο εκπρόσωπο, ρυθμιστή και επόπτη της κοινωνίας και των ποικίλων υποθέσεών της. Επειδή όμως ο κοινωνικός σχεδιασμός, με στόχο την αδιάλειπτη βελτίωση της ζωής μας, είναι ένα εγχείρημα όχι μόνο πολιτικό, αλλά και επιστημονικοτεχνικό, η πολιτεία αναθέτει το έργο στους ειδικούς — σε ομάδες κοινωνικών και άλλων επιστημόνων. Παράλληλα, πληροφορεί συστηματικά και διαφωτίζει όλους τους πολίτες, μια που, όπως τονίζεται στην κοινωνιολογία, τότε μόνο επιτυγχάνονται οι ποθούμενες κοινωνικές αλλαγές, όταν την ανάγκη για τις αλλαγές αυτές τη συνειδητοποιούν όσο το δυνατό περισσότερα από τα άτομα — μέλη και όταν στον κοινωνικό προγραμματισμό μετέχουν συνειδητά και συντονισμένα επίσης οι πολλοί — η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΒΑΣΙΚΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Όταν μιλούμε για βασικούς κοινωνικούς θεσμούς, εννοούμε τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες που δημιουργεί και χρησιμοποιεί η κοινωνία με στόχο την ικανοποίηση των θεμελιακών αναγκών του ανθρώπου για επιβίωση, αλλαγές και πρόοδο. Οι μηχανισμοί και οι διαδικασίες αυτές έχουν την αρχή τους στα πρώτα στάδια της συγκροτήσεως κοινωνιών. Με τό πέρασμα του χρόνου, καθώς οι κοινωνίες εξελίσσονται σε οργανισμούς όλο και πιο σύνθετους, άλλαζαν και οι θεσμοί τους, άλλοι πιο περιορισμένα και με πιο βραδύ ρυθμό και άλλοι πιο βαθιά και πιο γρήγορα. Στις πρώτες στατικές κοινωνίες, με πρακτικές λύσεις στα κοινωνικά

Σκηνή από τη ζωή παιδιών μελών οικογενειών πρωτόγονων κοινωνικών ομάδων.

τους προβλήματα, όπως π.χ. το πρόβλημα της διασφαλίσεως μέσων διατροφής, το πρόβλημα της οργανώσεως και της ηγεσίας, το πρόβλημα της ανατροφής των παιδιών, το πρόβλημα του ατομικού και του συλλογικού θρησκευτικού βίου, το πρόβλημα της άμυνας κ.ά. δίνονταν σύμφωνα με τα καθιερωμένα ήθη και έθιμα ή, με

άλλα λόγια, σύμφωνα με μια πανίσχυρη και απαραβίαστη παράδοση. Αργότερα, όμως, στις πιο δυναμικές και πιο σύνθετες κοινωνίες, η παράδοση αυτή αποδεικνύεται ανεπαρκής για να δίνει ικανοποιητικές λύσεις στα πολύπλοκα πρόβλήματα της κοινωνικής ζωής. Χρειάζονταν όλο και πιο συστηματικοί μηχανισμοί και διαδικασίες, δηλαδή κοινωνικοί θεσμοί όλο και πιο λειτουργικοί. Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν στη δημιουργία νέων μορφών οικογένειας, των θεσμών της οικονομίας, της πολιτείας, της εκκλησίας, της παιδείας, της άμυνας καθώς και άλλων μερικοτέρων θεσμών, όπως οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν σήμερα.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε, από κοινωνιολογική άποψη, τρεις από τους θεσμούς αυτούς — το θεσμό της οικογένειας, το θεσμό της οικονομίας και το θεσμό της πολιτείας.

7.1 Ο κοινωνικός θεσμός «οικογένεια».

7.1.1 Βασικές έννοιες.

Η οικογένεια ήταν και παραμένει ο βασικότερος κοινωνικός θεσμός. Αυτό είναι εύκολα κατανοητό: Όλα τα άτομα – μέλη της κοινωνίας οφείλουν την ύπαρξή τους στους γονείς τους. Οι πολυσήμαντες ιδιότητες του πατέρα, της μητέρας, του συζύγου, του τέκνου, του αδελφού, της αδελφής, διαμορφώνονται μέσα στην οικογένεια. Οι ιδιότητες αυτές μας δένουν επίσης συναισθηματικά με ένα ευρύτερο κύκλο ανθρώπων, των συγγενών και οδηγούν στην ένταξή μας στην κοινωνία και την πολιτεία. Η πορεία του κάθε ανθρώπου από τη γέννηση ως το θάνατο, περνά μέσα από την οικογένεια. Η ιστορία του θεσμού αυτού είναι τόσο παλιά όσο και ο άνθρωπος. Και όλα δείχνουν ότι θα παραμένει ένας θεσμός ακατάλυτος.

Ειδικότερα, η αποστολή της οικογένειας είναι: α) **Βιολογική**. Χάρη στο σχηματισμό της διαιωνίζεται το είδος – ανανεώνονται τα μέλη της κοινωνίας. β) **Οικονομική**. Η οικογένεια διασφαλίζει στα μέλη της τα μέσα διατροφής και τη στέγη, ιδιαίτερα μάλιστα στα νεαρά μέλη της, μέχρι να ενηλικιωθούν και να γίνουν οικονομικώς ανεξάρτητα. γ) **Ψυχολογική**. Στο οικογενειακό περιβάλλον, το άτομο, από τα βρεφικά του χρόνια ως τα βαθιά γεράματα, ικανοποιεί τις ψυχολογικές του ανάγκες και, κυρίως, την ανάγκη για στοργή και ασφάλεια. δ) **Κοινωνική**. Η προσωπικότητά μας διαμορφώνεται ως ένα αποφασιστικό βαθμό, από τις ανεξίτηλες επιδράσεις που ασκούν επάνω μας οι γονείς και οι άλλοι οικείοι μας. Τις πρώτες γνώσεις, τους πρώτους κανόνες συμπεριφοράς, τις πρώτες δεξιότητες, τα πρώτα θρησκευτικά συναισθήματα και αρχές τα αποκτούμε στο σπίτι. Γενικά, η **κοινωνικοποίησή μας**, δηλαδή, η διαμόρφωση του συναισθηματικού, του διανοητικού και του θηικού οπλισμού μας, που μας βοηθά να εισαχθούμε και να ενταχθούμε δημιουργικά στις ευρύτερες κοινωνικές ομάδες (στη γειτονιά, στο σχολείο, στο χωριό, στην πόλη, στην κοινωνία), είναι μια διαδικασία που έχει αφετηρία της την οικογενειακή μας ζωή. Γι' αυτό, όταν προσπαθούμε να αναλύσουμε και να αξιολογήσουμε τη διαγωγή ενός ατόμου, γυρίζουμε πίσω στα παιδικά του χρόνια, στο είδος και στην ποιότητα της οικογενειακής του ζωής. Θα προσθέταμε ακόμα, στο σημείο τούτο, ότι ομαλή οικογενειακή ζωή, γονείς που δίνουν στο παιδί στοργή, προστασία, ασφάλεια, που γνωρίζουν τις ανάγκες των προεφήβων και των εφήβων και τους παρέχουν σωστή καθοδήγηση, είναι οι καλύτερες προϋποθέσεις για την ομαλή ανάπτυξη.

7.1.2 Τύποι οικογένειας.

Ο θεσμός της οικογένειας έχει υποστεί αλλαγές όχι τόσο από την άποψη των λειτουργιών της, για τις οποίες μιλήσαμε ήδη, όσο από την άποψη της δομής της. Σήμερα, ιδιαίτερα στις πόλεις, επικρατεί ο τύπος της **πυρηνικής οικογένειας**, δηλαδή, η οικογένεια που αποτελείται από τον πατέρα, τη μητέρα (τον πιρήνα) και τα παιδιά (συνήθως ένα ως τρία το πολύ). Όπως υπογραμμίζουν οι ειδικοί, η ομαλή λειτουργία της οικογένειας του τύπου αυτού εξαρτάται από τις σχέσεις των δύο συζύγων — των «εταίρων», στην τόσο μεγάλη και την τόσο υπεύθυνη υπόθεση της δημιουργίας οικογένειας. Η σύγχρονη πυρηνική οικογένεια παρουσιάζει μερικές πολύ θετικές πλευρές, ιδιαίτερα από την άποψη της δημιουργίας ευνοϊκών συνθηκών για τη σωστή κοινωνικοποίηση των παιδιών. Οι γονείς είναι όλοι και πιο μορφωμένοι και τα μέσα στη διάθεσή τους όλο και περισσότερα.

Σε πολλές περιπτώσεις, ο πατέρας και η μητέρα εργάζονται έξω από το σπίτι, ως εργάτες, ως υπάλληλοι, ως επιστήμονες. Το γεγονός αυτό, έχει οπωσδήποτε την καλή του ώφη — το οικογενειακό εισόδημα μεγαλώνει, η σύζυγος νοιώθει ότι χρησιμοποιεί τις εμπειρίες της, προσφέροντας κοινωνικά χρήσιμη εργασία κ.τ.λ., αλλά και τις αδυναμίες του. Τα παιδιά, κυρίως της προσχολικής ηλικίας, στέρούνται για πολλές ώρες την ευεργετική παρουσία της μητέρας. Φυσικά, μια καλά οργανωμένη κοινωνία και πολιτεία (κράτος, δήμοι, κοινότητες), που εκτιμά σωστά την ανάγκη των μικρών παιδιών για προστασία και κατάλληλη προσχολική αγωγή, καθώς και την ανάγκη της μητέρας να σπουδάζει, να εργάζεται σύμφωνα με την εκπαίδευσή της, να μετέχει δημιουργικά στην εξωοικογενειακή ζωή, φροντίζει ιδιαίτερα τα παιδιά αυτά. Ιδρύει παιδικούς σταθμούς, νηπιαγωγεία, άλλα κέντρα παιδικής αγωγής και γενικά εξασφαλίζει όλα εκείνα τα μέσα (μεταφορά, εξειδίκευμένες διδασκαλίσεις, άλλο βοηθητικό προσωπικό, κατάλληλοι χώροι κλπ.), που θα μπορούσαν να κάνουν την απουσία της μητέρας από το σπίτι λιγότερο αισθητή στα παιδιά ή, και να βοηθήσουν τη μητέρα στο έργο της ανατροφής τους.

Μια άλλη αδυναμία, που παρουσιάζει ο τύπος της πυρηνικής οικογένειας σχετικά με τη δημιουργία του κατάλληλου ψυχολογικού και κοινωνικού περιβάλλοντος για τους γονείς, αλλά κυρίως, για τα παιδιά, είναι η απουσία, συνήθως από το σπίτι του παππού και της γιαγιάς, καθώς και η μερική ή η καθολική τους απομάκρυνση, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, από τον ευρύτερο κύκλο των συγγενών.

Ένας άλλος τύπος οικογένειας που επικρατούσε στο παρελθόν και που τείνει σήμερα να εκλείψει, είναι η **εκτεταμένη οικογένεια**. Με τον όρο αυτό εννοούμε την οικογένεια που συγκροτείται και λειτουργεί ως μια ομάδα «συγγενών εξ αίματος». Στην οικογένεια αυτή ανήκουν παππούδες, γιαγιάδες, τα παιδιά τους, τα παιδιά των παιδιών τους (εγγόνια), ακόμα και αδελφοί, αδελφές, θείοι και θείες. Στον ίδιο οικογενειακό κύκλο (σε κοινό σπιτικό) μπορεί να ζουν άτομα που ανήκουν σε δυο και σε τρεις γενεές. Η οικογένεια του τύπου αυτού επιζεί πια μόνο σε παραδοσιακές — στατικές κοινωνίες του καιρού μας.

Η εκτεταμένη οικογένεια αποτελούσε μιαν αυτοδύναμη οικονομική μονάδα. Είχε τα κτήματα της και όλα τα μέλη συνέβαλαν στην απόκτηση των μέσων διατροφής, στην επέκταση των περιουσιακών στοιχείων και ακόμα στην κοινωνική προβολή και δύναμη της οικογένειας. Όσο περισσότερα τα μέλη, όσο καλύτερα οργα-

νωμένος ο οικογενειακός βίος, όσο μεγαλύτερα τα κτήματα και τα εισοδήματα, τόσο μεγαλύτερη και η κοινωνική, η οικονομική και η πολιτική δύναμη μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον — στο χωριό, στην περιοχή.

Γιαγιάδες, μητέρες και εγγονάκια — μέλη εκτεταμένης (παραδοσιακής) οικογένειας.

Χαρακτηριστικό της οικογένειας του τύπου αυτού είναι η πειθάρχηση όλων σε μερικούς κανόνες συμπεριφοράς. Ο γέρο - παππούς είναι ο γενάρχης. Η θέλησή του είναι και θέληση όλων των άλλων. Η υπακοή είναι απαραίτητη. Οι πιο μικροί πειθαρχούν στους μεγαλύτερους. Οι άνδρες έχουν περισσότερα δικαιώματα από τις γυναίκες, αν και τα οικογενειακά έθιμα τούς υποχρεώνουν να τις προστατεύουν και να τις σέβονται. Ο ερχομός αγοριών χαιρετίζεται με περισσότερη χαρά, μια που τα αγόρια είναι καλύτερα εργατικά χέρια και μια που οι ευθύνες τους για την προκοπή και για την προβολή της οικογένειας είναι μεγαλύτερες.

Προσθέτομε εδώ ότι η εκτεταμένη οικογένεια, που κυριαρχούσε στις αγροτικές κοινωνίες έχει πολλές θετικές πλευρές. Πέρα από τις συντονισμένες προσπάθειες για παραγωγή αγαθών απαραίτητων για την κοινή κατανάλωση, καλλιεργεί στα μέλη της ένα ισχυρό αίσθημα ασφάλειας. Επίσης, μια που η οικογένεια είναι γνωστή στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον με το όνομα του γενάρχη, το κάθε μέλος της πρέπει να κρατά το όνομα αυτό «ψηλά». Να μη το ντροπιάζει με κακή συμπεριφορά, όπως η οκνηρία, η έλλειψη φιλότιμου, οι έριδες, η αιμάθεια κ.λ.π. Έπειτα, η καθημερινή παρουσία στην ίδια οικογενειακή ζωή μελών δυο και τριών γενεών, θηλέων και αρρένων, κάνει την επικοινωνία πιο πλατειά και πιο αποδοτική. Οι πιο ηλικιωμένοι και οι πιο έμπειροι είναι ένα είδος φυσικοί δάσκαλοι για τα νεώτερα μέλη. Επίσης, η κοινή συμβίωση και η κοινή εργασία ή, καλύτερα, η μη διάσπαση της μεγάλης οικογένειας σε μικρότερες οικογένειες με ξεχωριστό ή κάθε μια σπίτι και

νοικοκυριό, έχει ως αποτέλεσμα, αντί για το μοίρασμα, την επέκταση της προγονικής κτηματικής περιουσίας – χωράφια, κατοικίδια ζώα, εργαλεία — κάτι που ευνοεί την πιο συστηματική και την πιο αποδοτική καλλιέργεια.

Η εκτεταμένη οικογένεια είναι γνωστή ως **μητριαρχική οικογένεια**, γιατί ο πατέρας (ο πιο ηλικιωμένος) αναγνωρίζεται ως η «κεφαλή» της. Οι πιο αμιγείς τύποι πατριαρχικής οικογένειας αναπτύχθηκαν στην αρχαία Κίνα, στην αρχαία Ρώμη, στην Παλαιστίνη και, αργότερα, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία., και σε άλλες μεγάλες αγροτικές κοινωνίες οργανωμένες με το φεουδαρχικό σύστημα.

Υπάρχουν και άλλοι δύο τύποι οικογένειας, η **μητροκεντρική οικογένεια** και η **γονεοκεντρική οικογένεια**. Η μητριαρχική οικογένεια, που σπάνια πια συναντάμε στις ημέρες μας, είναι η οικογένεια που εξουσιάζεται σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής της από τη μητέρα. Ο τύπος αυτός οικογένειας αναπτύχθηκε κυρίως σε πρωτόγονες και απομονωμένες (στατικές) κοινωνίες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μητριαρχικές ή καλύτερα, **μητροκεντρικές** οικογένειες υπάρχουν και σήμερα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις περιπτώσεις που ο πατέρας απουσιάζει, εξαιτίας της δουλειάς του (ναυτικός, μετανάστης κλπ.), για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα, έχει εγκαταλείψει το σπίτι ή έχει πεθάνει. Τότε, η μητέρα αντικαθιστά τον απουσιάζοντα πατέρα σε όλα τα ζητήματα που απασχολούν την οικογένεια — τα οικονομικά ζητήματα, το ζήτημα της κατοικίας, την προστασία και την εκπαίδευση των παιδιών, το γάμο των κοριτσιών κ.ο.κ. Και για να ανταποκριθεί στις δύσκολες αυτές ευθύνες αποβαίνει ο κύριος παράγοντας, η κυρίαρχη προσωπικότητα, στο σπιτικό της.

Η γονεοκεντρική οικογένεια είναι εκείνη που οργανώνεται και λειτουργεί με βάση την αρχή ότι άνδρες και γυναίκες είναι ίσοι μεταξύ τους και έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις. Οι ρόλοι των γονέων στο σπίτι είναι μοιρασμένοι επί **«ίσοις δροις»**: Καμία διαφορά αναμέσα τους. Κοινή Φροντίδα για την απόκτηση και την αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος, κοινές ευθύνες για την προστασία και για την αγωγή των παιδιών. Οι ίδιες ευθύνες απέναντι του Νόμου, απέναντι τρίτων κ.ο.κ. Είναι φανερό ότι η οικογένεια του τύπου αυτού είναι δημιούργημα της σημερινής εποχής. Ξεπήδησε από τις ιδέες για την καθιέρωση στη Θεωρία και στην πράξη του ιδανικού της ισότητας των δύο φύλων. Όπως τονίζουν οι ειδικοί πάνω στα θέματα της οικογένειας κοινωνιολόγοι, πρόκειται για μια μορφή της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας για την οποία έγινε ήδη λόγος, που μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά, όταν οι δύο σύζυγοι δεν παρεμπνεύουν την αρχή των ίσων δικαιωμάτων και των ίσων ευθυνών.

7.1.3 Γενικές παραπηρήσεις.

Ο θεσμός της οικογένειας είναι φυσικό να δέχεται και αυτός τις αντιδράσεις από τις ταχύτατες κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις. Οι αρχές της ισότητας των φύλων, του σεβασμού της ανθρώπινης προσωπικότητας και, γενικά, των δικαιωμάτων του ατόμου, που τείνουν να επικρατήσουν σε όλες τις κοινωνίες, δεν ήταν δυνατό παρά να επηρεάσουν και την οικογενειακή ζωή. Ο πατέρας δεν είναι πια ο απόλυτος άρχοντας. Είναι κηδεμόνας και καθοδηγητής. Η μητέρα δεν είναι η

«σκλάβα» του σπιτιού. Είναι εργαζόμενη και μοιράζεται με το σύζυγο το έργο της προστασίας και της καθοδηγήσεως. Τα παιδιά επίσης ασκούν τα δικαιώματά τους ως άτομα μέσα στα οικογενειακά πλαίσια, έτσι όπως διαμορφώνονται από τη στοργή των γονιών, από την παιδεία τους, από τις ειδικές εμπειρίες τους και, φυσικά, από την ευθύνη τους να οπλίζουν τα παιδιά τους με τα εφόδια εκείνα που θα τα βοηθήσουν να κάνουν τη ζωή τους πιο δημιουργική και ανεξάρτητη.

Επίσης, η οικογένεια των τριών γενεών (παππούδες, γονείς, παιδιά) φαίνεται να ανταποκρίνεται στις σημερινές συνθήκες ζωής στη μεγαλόπολη. Η παρουσία του παππού και της γιαγιάς στο ίδιο σπίτι ή, στην ανάγκη, σε σπίτι στην ίδια γειτονιά έχει πολλαπλή σημασία και σκοπιμότητα. Οι ηλικιωμένοι δεν ζουν τη ζωή της απομονώσεως και της μοναξιάς. Έπειτα, τα ίδια τα εγγονάκια βρίσκουν στους παππούδες (στη στοργή τους, στις αφηγήσεις τους) πηγή για χαρές και για ομαλή ψυχολογική ανάπτυξη. Όπως λέγεται, ο «διάλογος» ανάμεσα στους παππούδες και στα εγγόνια είναι ένας διάλογος ευχάριστος, δημιουργικάς.

Η εργαζόμενη μητέρα βρίσκει στα πρόσωπα του παππού και της γιαγιάς, πολύτιμους συμπαραστάτες στο έργο της συντροφιάς και της αγωγής των παιδιών κατά τις ώρες της απουσίας της. Γι' αυτό σήμερα, οι ειδικοί επιστήμονες, σε συνεργασία με αρχιτέκτονες και πολεοδόμους, μελετούν τρόπους για τη δημιουργία όρων κατοικήσεως που θα διευκολύνουν την οικογένεια των τριών γενεών.

7.2 Ο θεσμός της οικονομίας.

7.2.1 Η έννοια «οικονομία».

Όταν χρησιμοποιούμε στην κοινωνιολογία τον όρο «οικονομία», δεν εννοούμε την εξοικονόμηση αυτού ή εκείνου του αγαθού ή την αποταμίευση. Η κοινωνιολογική έννοια του όρου «οικονομία» είναι πολύ πιο πλατειά. Υποδηλώνει:

- Τους τρόπους και τα μέσα που χρησιμοποιεί μια κοινωνία για να παράγει αγαθά, απαραίτητα για την ικανοποίηση των αναγκών των μελών της.
- Τη διακίνηση των παραγομένων αγαθών από τα κέντρα παραγωγής προς την αγορά.
- Τους τρόπους κατανομής των προϊόντων μεταξύ των καταναλωτών.
- Τα μέσα που χρησιμοποιούνται (χρήματα, ανταλλαγή, αντιπαροχή κ.ά.) για την απόκτηση ενός προϊόντος.

Όταν μιλούμε για αγαθά ή προϊόντα, εννοούμε τα γεωργικά προϊόντα - σιτηρά, κηπουρικά, φρούτα κ.ά. Τα κτηνοτροφικά προϊόντα - δέρματα, γάλα, προϊόντα του γάλακτος κ.ά. Τα βιοτεχνικά προϊόντα - υφάσματα αργαλειού, πήλινα, μεταλλικά, ξύλινα κ.τ.λ. αντικείμενα για οικιακή χρήση κ.ά. Τα βιομηχανικά προϊόντα - εργαλεία, ψυγεία, αυτοκίνητα, χίλια δύο άλλα αντικείμενα. Γενικά, τα παραγόμενα αγαθά είναι αγαθά για τη διατροφή, για τη στέγη, για το νοικοκυρίο, για τη διευκόλυνση της απομικής και της κοινωνικής ζωής μας, για τη δημιουργία και τη διαρκή βελτίωση του «τεχνητού περιβάλλοντός» μας που μας κρατά στη ζωή ως άτομα και ως ομάδες, που μας δίνει ασφάλεια, που μας επιτρέπει να προοδεύομε με βήματα όλο και πιο γοργά. Και αυτός είναι ο λόγος που χαρακτηρίζομε το θεσμό της οικονομίας ως θεμελιακό κοινωνικό θεσμό.

7.2.2 Οικονομία και εργασία.

Η οικονομία δεν αναπτύσσεται μόνη της αλλά με την εργασία, τον ανθρώπινο μόχθο, τη συνεχή προσπάθεια του ανθρώπου να μετατρέπει τις πρώτες ύλες σε προϊόντα καταναλώσιμα, σε χρήσιμα αγαθά. Και η προσπάθεια αυτή πάει πίσω στούς μακρυνούς εκείνους χρόνους της πρωτόγονης κοινωνικής ζωής, για να συνεχισθεί και να συνεχίζεται από τότε όλο και πιο συστηματικά και όλο και πιο αποδοτικά. Το κυνήγι, η πρώτη καλλιέργεια του κήπου, η κατασκευή καταφυγίου, η δημιουργία όλο και μεγαλύτερων οικισμών και, με την πάροδο του χρόνου, η όλο και πιο εντατική και πιο εκτεταμένη καλλιέργεια της γης, η δημιουργία κέντρων βιοτεχνίας, το εργοστάσιο, το πειραματικό εργαστήριο, κάθε εργοτάξιο, δεν είναι παρά μαρτυρία ότι δημιουργός είναι ο άνθρωπος - ο ανθρώπινος νους, τα ανθρώπινα χέρια, η εργασία.

Αγορά. Πρώτες μορφές διακινήσεως αγαθών.

Αν στήν αυγή της κοινωνικής ζωής ο άνθρωπος μπορούσε να βρίσκει έτοιμη την τροφή του, το καταφύγιό του, το εργαλείο, μόλις πέρασε στα επόμενα στάδια της αναπτύξεώς του, έπρεπε, δουλεύοντας με το νου και με το χέρι, να μεταβάλλει το κάθε τι από άχρηστη ύλη σε καταναλώσιμο προϊόν, σε χρήσιμο αγαθό. Γι' αυτό η κοινωνιολογία θεωρεί τις έννοιες της οικονομίας και της εργασίας έννοιες ταυτόσημες — σημαίνουν, δηλαδή τη μετατροπή πρώτων υλών που παρέχει η φύση σε καταναλώσιμα αγαθά.

7.2.3 Οικονομία και τεχνολογία.

Η οικονομία σήμερα, αν και εκπληρώνει ουσιαστικά την αρχική της αποστολή, δηλαδή τη διασφάλιση των μέσων με τα οποία ικανοποιούνται οι ατομικές και οι συλλογικές ανάγκες, αλλάζει καθημερινά από την άποψη των μέσων και των μεθόδων που χρησιμοποιεί για την ανάπτυξη και τη λειτουργία της. Η τεχνολογία δίνει

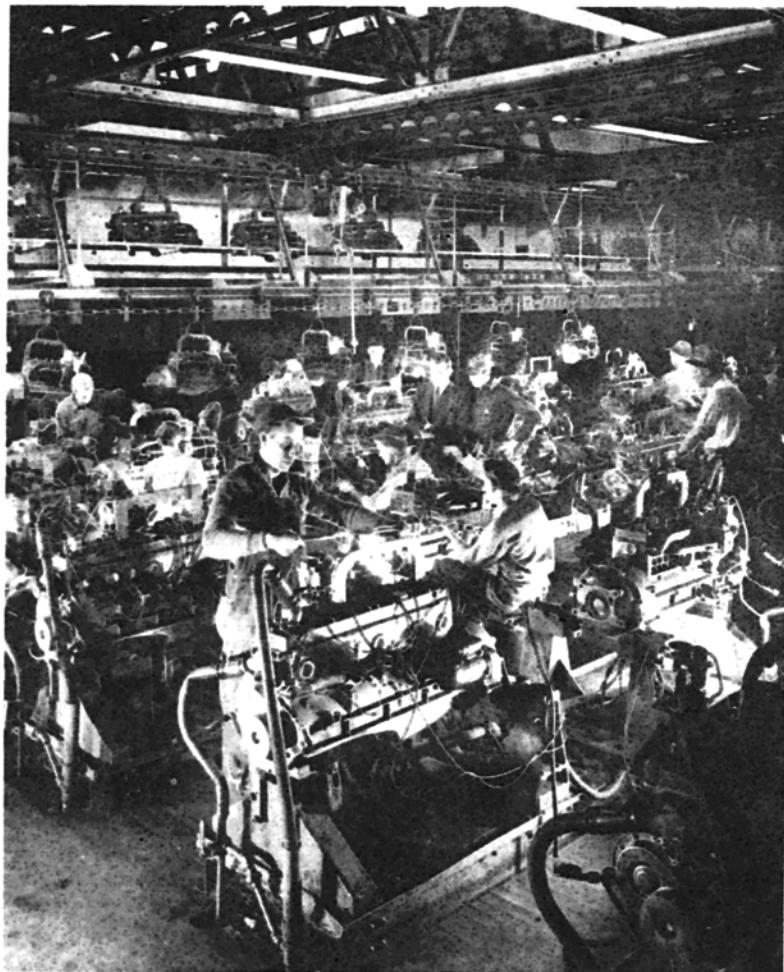
νέες διαστάσεις. Μεγαλύτερες δυνατότητες αποδόσεως. Αν π.χ. τα πρώτα εργαλεία, ο τροχός, ο αέρας, το νερό κλπ. βελτίωναν συνεχώς τη μυική δύναμη του ανθρώπου και καθιστούσαν την εργασία του αποδοτικότερη, η σημερινή τεχνολογία πολλαπλασιάζει τη δύναμη της διάνοιας και των χεριών του ανθρώπου «επί» μεγέθη όλο και πιο μεγάλα. Ο σύγχρονος άνθρωπος χρησιμοποιώντας νέες πηγές ενέργειας, μηχανήματα πανίσχυρα, συσκευές και εργαλεία πολύπλοκα και ακριβή στη λειτουργία τους μπορεί να επιτελεί τεράστια έργα. Να τρυπά βουνά, να αποξηραίνει τεράστιες εδαφικές εκτάσεις και να τις δίνει στην καλλιέργεια, να ανοίγει κανάλια, να υψώνει γερά φράγματα σε ορμητικούς ποταμούς, να σπάζει παγετώνες αιωνόβιους, να διασχίζει τους ακεανούς, να χτίζει τεράστιες πόλεις, να διερευνά το διαστημικό χώρο, να κάνει «θαύματα». Και όλα υπόσχονται ότι τα έργα αυτά θα γίνονται όλο πιο μεγάλα και όλο πιο θαυμαστά. Με άλλα λόγια, η οικονομία δεν θα γνωρίζει όρια. Τα παραγόμενα αγαθά, περισσότερα σήμερα από κάθε άλλη φορά στο παρελθόν, θα είναι ακόμα ανώτερα σε αριθμό, σε ποικιλία, σε ποιότητα.

Η καμήλα; από τα πρώτα μέσα μεταφορών.

7.2.4 Οικονομία και πολιτισμός.

Η οικονομία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία πολιτισμού. Μια φτωχή οικονομία, δηλαδή, μια περιορισμένη παραγωγή αγαθών, δεν ευνοεί την ανάπτυξη πολιτιστικής ζωής. Όταν τα μέσα διατροφής είναι πενιχρά, όταν το πρόβλημα της στέγης παραμένει άλυτο και, γενικά, όταν βασικές ανθρώπινες ανάγκες παραμένουν ανικανοποίητες, τα περιθώρια για επιδόσεις και έργα, πέρα από αυτά που είναι απολύτως απαραίτητα, είναι πολύ περιορισμένα. Η ιστορία δεν έχει να δείξει παραδείγματα κοινωνιών με φτωχή παραγωγή που να άφησαν αξιόλογα έργα πολιτισμού. Οι πυραμίδες της Αιγύπτου, τα παλάτια στην Ανατολή, οι Καθεδρικοί, τα Τζαμά, υποβλητικά θρησκευτικά μνημεία, καθώς και όλα τα άλλα καλλιτεχνικά και πολιτιστικά κτίσματα, που ή βρίσκονται ακόμα όρθια ή που είναι ερείπια και που προκαλούν δικαιολογημένα τον απέραντο θαυμασμό και σεβασμό μας, είναι έργα των λίγων και για τους λίγους - για τους οικονομικά και πολιτικά ισχυρούς των περασμένων αυτών εποχών. Οι πολλοί ήταν οι εργάτες, οι στερημένοι από τα απαραίτητα για τη ζωή τους αγαθά. Με άλλα λόγια, στις στατικές κοινω-

Εργοστάσιο. Σύγχρονη μορφή παραγωγής αγαθών.

νίες και στις υπανάπτυκτες οικονομίες ο «υψηλής στάθμης» πολιτισμός δεν είναι προσιτός και ευεργετικός για όλους. Εξαίρεση αποτελεί, ως ένα αξιοθαύμαστο βαθμό, η Ελλάδα της μεγάλης ακμής και ο Ελληνικός Πολιτισμός. Αλήθεια, τον πολιτισμό αυτό τον δημιούργησαν και τον ζούσαν άμεσα οι πολλοί και όχι οι ελάχιστοι, οι ισχυροί, οι εκλεκτοί.

Συνοπτικά, η οικονομία αποτελεί την απαραίτητη υλική βάση για την ανάπτυξη του πολιτισμού, έτσι όπως τον εξετάζει η κοινωνιολογία. Σε τελευταία ανάλυση, οικονομική ανάπτυξη και πολιτιστική ανάπτυξη είναι μια κοινή διαδικασία, οι «δύο όψεις του ίδιου νομίσματος». Τούτο το ζούμε όλοι και σήμερα. Πού παρατηρούνται πλατειές και συστηματικές πολιτιστικές επιδόσεις; Πού έχομε μεγάλα πολιτιστικά

έργα; Πού βλέπομε τα μεγαλύτερα και τα επιβλητικότερα πολιτιστικά κτίσματα. Στις κοινωνίες που έχουν μια οικονομία πολύ αναπτυγμένη. Στις κοινωνίες που, χάρη στην αυξανόμενη παραγωγή αγαθών, μπορούν να ικανοποιούν τις βασικές ανάγκες του συνδόλου των μελών τους. Στις κοινωνίες αυτές συναντούμε τους μεγάλους ζωγράφους, τους μεγάλες συνθέτες, τους μεγάλους στοχαστές και, φυσικά τα επιβλητικά μέγαρα Τέχνης κ.ο.κ.

Είναι αλήθεια ότι, στις κοινωνίες εκείνες στις οποίες όλα τα μέλη τους δεν έχουν ίσες ευκαιρίες να εκφράζουν τις θελήσεις τους και να μετέχουν στις διαδικασίες για την οργάνωση και τη λειτουργία της πολιτείας, μπορεί οι άρχοντες να ξοδεύουν πολλά για πολιτιστικά έργα. Άλλα οι δαπάνες αυτές γίνονται εις βάρος εκείνων που, ενώ μοχθούν, δεν καταφέρνουν να ζουν ανθρωπινά. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, όταν η οικονομική δραστηριότητα και η πολιτιστική ζωή δεν σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους και δεν συναντούσσονται, τότε όσα προβάλλονται ως πολιτιστικές επιδόσεις, κυρίως, στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, δεν είναι παρά ένας επιδεικτικός πολιτισμός και όχι ένας γνήσιος και λειτουργικός πολιτισμός.

7.2.5 Οικονομία και αξες ζωής.

Σε συνάφεια με όσα αναφέρονται πιο πάνω η κοινωνιολογία υπογραμμίζει επίσης το δεδομένο ότι, οσο πιο προχωρημένη είναι μια οικονομία τόσο πιο προχωρημένες είναι οι ατομικές και οι συλλογικές αντιλήψεις μας για τα δικαιώματα και για τις υποχρεώσεις των μελών - ατόμων, για την εργασία και, γενικότερα, για τη συγκρότηση και την αποστολή της πολιτείας, για τις ανθρώπινες σχέσεις, για τους στόχους της ζωής μας, για την ποιότητά της κ.τ.λ.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες, η ιδιοκτησία (η ατομική περιουσία) που ήταν προνόμιο των ολίγων, ήταν και στη συνείδηση όλων κάτι το πολύ φυσικό, κάπι σαν «ιερό» δικαίωμα των γαιοκτημόνων. Ο ιδιοκτήτης χρησιμοποιούσε την περιουσία του όπως ήθελε, χωρίς να εμποδίζεται από την κοινωνία ή την πολιτεία. Στις νεώτερες κοινωνίες όμως η ιδιοκτησία δεν αποτελεί απόλυτο και αναφαίρετο δικαίωμα. Ο ιδιοκτήτης δεσμεύεται από νόμους της πολιτείας. Η πολιτεία μπορεί τώρα να απαλλοτριώσει την κτηματική περιουσία ενός ατόμου ή μιας οικογένειας, όταν πρόκειται να τη χρησιμοποιήσει για κοινωφελείς σκοπούς, π.χ. για να περάσει ένας δημόσιος δρόμος, για να κατασκευασθεί σχδλείο, αεροδρόμιο κλπ. Επίσης, η πολιτεία θέτει όρια στα ενοίκια, προστατεύει δηλαδή τους ενοικιαστές από τους ιδιοκτήτες, οι οποίοι θέλουν να έχουν όσο το δυνατό μεγαλύτερα κέρδη από την περιουσία τους. Με άλλα λόγια, η αντίληψη για την ιδιοκτησία, που θεωρείται βασικό στοιχείο της οικονομίας, έχει αλλάξει με γνώμονα το γενικότερο καλό.

Άλλη βασική αλλαγή που συνοδεύει την οικονομική ανάπτυξη και την τεχνολογία είναι η αλλαγή της αντιλήψεως για την εργασία. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η εργασία ήταν δεδομένο χρέος του ακτήμονα εργάτη. Οι έννοιες εργάτης και δούλος δήλωναν, σχεδόν, το ίδιο πράγμα - τη διαρκή και επίμονη δουλειά στα χωράφια και στα εργαστήρια του δρόχοντα, του γαιοκτήμονα, του βιοτέχνη. Σήμερα η εργασία αποτελεί ένα είδος «σύμβαση» ανάμεσα στον εργαζόμενο και στον εργοδότη. Υπάρχουν σαφείς όροι για το ωράριο, τις διακοπές, τις συνθήκες εργασίας στο εργοτάξιο, την ασφάλεια κ.ο.κ. Κανένας ιδιοκτήτης - εργοδότης δεν μπορεί πια, κυρίως στις καλά οργανωμένες κοινωνίες, να χρησιμοποιεί την εργασία που εκμι-

σθώνει σύμφωνα με την απόλυτη θέλησή του. Οι εργαζόμενοι, από την μεριά τους, όσο περισσότερο συνειδητοποιούν το γεγονός ότι το μεγαλύτερο «κεφάλαιο» μιας επιχείρησεως είναι η εργασία την οποία προσφέρουν, τόσο εντονότερα προβάλλουν τις διεκδικήσεις τους για μεγαλύτερη αμοιβή, για συμμετοχή στα «κέρδη».

Άλλη αξία που έχει αναγνωρισθεί και ρυθμίζει τη ζωή των ανθρώπων στις σημερινές κοινωνίες είναι η προσωπική αξιοπρέπεια. Κανένας πια, ανεξάρτητα από την οικονομική και κοινωνική θέση του σε μια υπηρεσία, σε μια επιχείρηση κ.τ.λ., δεν έχει δικαίωμα να προσβάλλει με λόγια ή με έργα την προσωπική τιμή άλλου ατόμου. Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης στις αναπτυγμένες κοινωνίες και η αξία της παιδείας, ως μέσο για την επίτευξη καλύτερης προσφοράς στα συλλογικά έργα, αλλά και ως μέσο για την προσωπική ανάπτυξη.

Πάνε όμως όλα καλά στις σύγχρονες οικονομίες; Ασφαλώς, όχι. Εκείνο που παρατηρούν οι κοινωνικοί επιστήμονες είναι, ότι ο σημερινός αγροτοεργάτης δεν είναι δούλος στην απόλυτη διάθεση του κτηματία. Ο εργάτης στο εργοστάσιο δεν είναι πια, όπως ήταν στα πρώτα χρόνια της βιομηχανικής επαναστάσεως, εξάρτημα της μηχανής. Ο υπάλληλος έχει εξασφαλίσει ορισμένα δικαιώματα. Γενικά, η ιεραρχία (κατώτερος, μέσος, ανώτερος, ανώτατος υπάλληλος) οργανώνεται με βάση ορισμένες αρχές, ώστε να περιορίζεται η αυθαιρεσία και να προστατεύονται τα δικαιώματα όλων. Φυσικά οι επιστήμονες αυτοί δεν παραλείπουν να τονίζουν και ορισμένα αδύνατα σημεία. Όπως είναι φανερό, σε μία δικαιότερη κοινωνία θα υπήρχε ίση κατανομή των αγαθών που παράγονται με την κοινή εργασία ή τουλάχιστον μια συμμετοχή στα κέρδη που πραγματοποιούνται με την εργασία όλων σε μια εταιρία κ.λ.π., έτσι που να προάγεται η οικογενειακή, η κοινωνική και η πολιτιστική ζωή. Τείνομε προς τους σκοπούς αυτούς; Ναι. Αν ο ρυθμός είναι εξαιρετικά αργός στις παραδοσιακές κοινωνίες (σε εκείνες που δεν αλλάσσουν), στις αναπτυγμένες κοινωνίες αποβαίνει ταχύτερος. Και υπάρχουν ενδείξεις ότι τα βήματα που θα γίνονται προς την κατεύθυνση αυτή θα είναι στο μέλλον σταθερότερα και ταχύτερα. Η αισιόδοξη αυτή άποψη θεμελιώνεται, κυρίως στη γενική συνείδηση, ότι η σύγχρονη πολιτεία δεν μένει αδιάφορη στα όσα συμβαίνουν στο χώρο της οικονομίας (παραγωγή, εμπόριο, κατανάλωση). Αντιθέτως η πολιτεία παρεμβαίνει με συγκεκριμένα σχέδια και στόχους:

- Να βοηθήσει την ανάπτυξη της παραγωγής.
- Να προστατεύσει τη διακίνηση των αγαθών (την αγορά) από τις τάσεις των εμπόρων για αδικαιολόγητα υψηλά κέρδη.
- Να δημιουργεί τέλος όρους, σύμφωνα με τους οποίους η κατανάλωση αγαθών να γίνεται με πιο δίκαιο τρόπο.

7.2.6 Τύποι οικονομίας.

Όπως οι κοινωνίες διαφέρουν μεταξύ τους, έτσι και η οικονομία της μιας διαφέρει από την οικονομία της άλλης. Στις αγροτικές κοινωνίες η οικονομία ήταν και παραμένει μια οικονομία στηριγμένη στη γεωργική παραγωγή. Στα φεουδαρχικά καθεστώτα, η οικονομία είχε ανάλογο χαρακτήρα. Η καλλιεργήσιμη γη ήταν ιτήμα του φεουδάρχη και η ρύθμιση της εργασίας των πολλών και τα κέρδη από την ερ-

γασία αυτή ήταν προσωπική του υπόθεση. Όταν άρχισε η βιομηχανική επανάσταση, το εργοστάσιο αντικατέστησε, ως ένα μεγάλο βαθμό, τα καλλιεργήσιμα κτήματα και ο εργάτης του εργοστασίου τον ακτήμονα αγρότη - εργάτη.

Στην οικονομία του τελευταίου αυτού τύπου, μιλούμε για «κεφάλαια» που σχηματίζονται, κυρίως, από την εργασία στη βιομηχανία. Η διαδικασία αυτή έδωσε το όνομά της στην οικονομία των νεώτερων χρόνων. Είναι γνωστή ως **κεφαλαιοκρατική οικονομία**. Στα πρώτα της στάδια η οικονομία αυτή θεμελιώθηκε στο μεγάλο κέρδος που οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων πραγματοποιούσαν με δύο τρόπους, που λώντας ακριβά τα προϊόντα στον καταναλωτή και πληρώνοντας πολύ μικρό ημερομίσθιο στους εργάτες. Για το λόγο αυτό η κεφαλαιοκρατική οικονομία, γνωστή και ως **καπιταλιστική οικονομία**, φέρνει στη μνήμη καταπιέσεις και εκμετάλλευση των εργαζομένων, εκμετάλλευση των καταναλωτών, κοινωνικές αδικίες κ.λ.π. Άλλα, όταν γενικεύθηκε η τεχνολογία στην παραγωγή αγαθών και στη διακίνηση των προϊόντων του εργοστασίου, όταν οι εργαζόμενοι άρχισαν να συνειδητοποιούν την αξία της εργασίας τους και των δικαιωμάτων τους, όταν οι βιομήχανοι (εργοδότες) κατάλαβαν ότι η επιτυχία των επιχειρήσεών τους εξαρτάται από την καλύτερη κατά το δυνατό αμοιβή των εργαζομένων, όταν, τέλος, η πολιτεία άρχισε να παρεμβαίνει αποφασιστικά σε όλες τις διαδικασίες της οικονομίας - να εποπτεύει την τήρηση των όρων εργασίας, να προγραμματίζει την παραγωγή, να καθοριζεί σωστά τις βιομηχανίες κτλ. - τότε η οικονομία του τύπου αυτού προβλήθηκε και προβάλλεται ως μια οικονομία γερή και κοινωνικά χρήσιμη.

Πολλοί ειδικοί στα θέματα της οικονομικής και της κοινωνικής εξελίξεως υπογραμμίζουν την άποψη ότι η κεφαλαιοκρατική οικονομία, που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, την εμπειρία των ιδιοκτητών και των διευθυνόντων, τις ευκαιρίες για πρωτοβουλία και ελεύθερο συναγωνισμό στην αγορά και που εποπτεύεται και καθοδηγείται από μια επίσης έμπειρη και δημοκρατική πολιτεία, υπηρετεί με επιτυχία το κοινωνικό σύνολο. Ως παράδειγμα αναφέρουν τις σημερινές μεγάλες, δημοκρατικές κοινωνίες στη Β. Αμερική και την Ευρώπη.

Άλλοι επιστήμονες υπογραμμίζουν την άποψη ότι, μία κοινωνία αναπτύσσεται με ταχύτερο ρυθμό και υπηρετεί θετικότερα το κοινωνικό σύνολο, όταν τα μέσα της παραγωγής αγαθών δεν είναι σε χέρια ιδιωτών, αλλά είναι κτήμα της κοινωνίας και λειτουργούν με την άμεση καθοδήγηση και ευθύνη του κράτους και για λογαριασμό του κοινωνικού συνόλου. Τέτοιοι τύποι οικονομίας έχουν δοκιμασθεί και δοκιμάζονται σήμερα σε πολλές χώρες. Η οικονομία αυτού του τύπου που δεν στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και περιουσία, αλλά στην κοινωνική και την κρατική κυριαρχία, είναι γνωστή ως **σοσιαλιστική οικονομία**. Η οικονομία του τύπου αυτού εφαρμόζεται είτε σε περιορισμένη έκταση, όπως π.χ. στην Αγγλία, σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης κ.ά. είτε καθολικά και απόλυτα, όπως π.χ. στη Σοβιετική Ένωση και στις κοινωνίες που τη χρησιμοποιούν ως «πρότυπό» τους για την κοινωνική και οικονομική τους δομή και ανάπτυξη. Υπάρχουν, φυσικά, πολλές παραλλαγές στη σοσιαλιστική οικονομία, που οφείλονται, συνήθως, σε ιδιότυπες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.

Γύρω από τους δύο αυτούς κύριους τύπους οικονομίας και τις διάφορες παραλ-

λαγές τους γίνονται πολλές συζητήσεις - πότε καθαρά επιστημονικές και πότε πρόχειρες, πότε σύμφωνες με αυτή ή εκείνη την κοινωνική και πολιτική ιδεολογία κ.τ.λ. Για τους σύγχρονους κοινωνιολόγους, εκείνο που πρόχει γενικά είναι οι δυνατότητες αναπτύξεως της οικονομίας μέσα στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και η δημιουργία οικονομικών συνθηκών που θα επιτρέπουν στον εργαζόμενο και ευρύτερα, σε κάθε άτομο - μέλος να ικανοποιεί καλύτερα τις ποικίλες ανάγκες που του επιβάλλει ο σύγχρονος τρόπος ζωής.

7.3 Ο κοινωνικός θεσμός «Πολιτεία».

7.3.1 Η «προϊστορία» του θεσμού.

Η ηγεσία στις σπατακές κοινωνίες. Θα κατανοήσουμε καλύτερα το θεσμό «πολιτεία», αν αναζητήσουμε τον αρχικό πυρήνα του και αν, έπειτα, τον παρακολουθήσουμε στις διαδοχικές όσο και βαθύτατες αλλαγές που έχει υποστεί ως τις ημέρες μας. Η πολιτεία - κράτος είναι ένας κοινωνικός θεσμός σχετικά νέος. Στις πρωτόγονες κοινωνίες, η ρύθμιση της ζωής ήταν απλούστατη. Ο «αρχηγός», ο «φύλαρχος», ήταν το πιο έμπειρο πρόσωπο της ομάδας. Ο πιο ικανός να συγκινεί και να προτρέπει τα άτομα - μέλη για χρήσιμες συλλογικές δουλειές, και για να διαφυλάσσει τη συνοχή της ομάδας.

Αυτός ήταν επίσης και προστάτης της πυραδόστεως, θρησκευτικός ηγέτης, επόππης και καθοδηγητής της αποικικής και της ομαδικής ζωής. Εκλεγόταν με βάση το συλλογικό ένοτοκτο. Δεν υπήρχε κληρονομική διαδοχή. Στη θέση του φύλαρχου έφθανε πάντα αυτός που έδειχνε τα απαραίτητα ηγετικά προσόντα και την ικανότητα να φροντίζει για το κοινό καλό. Οι υπήκοοι πειθαρχούσαν τυφλά στις διαταγές του. Η θέση του «αρχηγού» κερδίζοταν στους αγώνες, συχνά δραματικούς, για βιολογική επιβίωση και για τη διατήρηση της «ταυτότητας» της ομάδας - φυλής.

Αργότερα, όταν οι κοινωνικές ομάδες έγιναν μεγαλύτερες, η οργάνωσή τους πιο σύνθετη και τα προβλήματά τους πολυπλοκότερα, ο «αρχηγός» επωμίσθηκε περισσότερες ευθύνες και η δύναμη του ήταν απεριόριστη. Δεν ήταν πια ο πρώτος ανάμεσα σε ίσους, αλλά ο «μοναδικός», ο «μεγάλος», ο «καπόλυτος» - ένα είδος «πατέρα» όλων και «θεός» μαζί. Ο φύλαρχος κρατούσε όλο και σε μεγαλύτερη απόσταση τα μέλη της φυλής, έπαιρνε όλο και μεγαλύτερη μερίδα από τα παραγόμενα αγαθά, αποκτούσε «ιδιοκτησία», ζύσε σε «καποικία» μεγάλη και διακριτικά στολισμένη, ντυνόταν φανταχτερά. Με άλλα λόγια, έγινε ο «άρχων» και όλοι οι άλλοι «καπεινοί δούλοι» του, έτοιμοι για κάθε έργο, για κάθε θυσία. Άλλα, μιλήσαμε και πριν, για τους ρόλους του αρχηγού στις φυλές αυτές - του μακρινού προπάτορα, θα μπορούσαμε να πούμε, του μονάρχη, του δικτάτορα, του απόλυτου άρχοντα στους χρόνους των μεγάλων αγροτικών κοινωνιών ως τις μέρες μας.

Η «πόλις - κράτος». Ο όρος «πολιτεία» (πόλις) μας είναι γνωστός από την αρχαία Ελλάδα - από τα έργα του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους. Ήταν η εποχή που η ελληνική «πόλις» και κυρίως η Αθήνα των κλασικών χρόνων συνιστούσε μια νέα μορφή κοινωνικής οργανώσεως - πολιτείας, πολύ διαφορετική, πολύ πιο προχωρημένη από εκείνη των κοινωνικών δομών και λειτουργιών στην Ασία, στην Αφρική και αλλού. Η ηγεσία στον ελληνικό χώρο δεν ήταν πια απόλυτη, αλλά μια ηγεσία που πειθαρχούσε στην θέληση των πολλών, στις αποφάσεις του «δήμου» - του λαου. Τότε άρχισαν να θεμελιώνονται οι αντιλήψεις για μία δημοκρατική κοινωνία και πολιτεία, για το δικαίωμα του πολίτη να εκλέγει τους άρχοντες, να τους ελέγχει, να ανανεώνει την ηγεσία - οι αντιλήψεις, δηλαδή, στις οποίες βασίζονται τα σύγχρονα δημοκρατικά κοινωνικά συστήματα και πολιτεύματα.

7.3.2 Το κράτος - πολιτεία των νεωτέρων χρόνων.

Τις πρώτες συστηματικές αντιλήψεις για το κράτος των νεωτέρων χρόνων τις συναντούμε στα έργα κοινωνικών στοχαστών και πολιτικών ανδρών του 16ου αι., την εποχή δηλαδή που στην Ευρώπη σημειώνονταν, όπως μας είναι γνωστό από τη μελέτη της μεσαιωνικής και της νεώτερης ευρωπαϊκής ιστορίας, βαθύτατες αντιθέσεις και ανακατατάξεις στις φεουδαρχικές κοινωνίες, οξύτατες αντιθέσεις ανάμεσα στους φεουδάρχες, τους βασιλείς, τους ευγενείς, την Εκκλησία, που οδήγησαν τελικά στη δημιουργία κοινωνιών με καθορισμένα σύνορα και με καθορισμένους επίσης τους στόχους και τις

ευθύνες για τη ρύθμιση των ποικίλων προβλημάτων τους. Σχηματίσθηκαν, με άλλα λόγια, ανεξάρτητα έθνη - κράτη, με τη μορφή περίπου που τα επισημάνουμε στο σημερινό χάρτη της Ευρώπης.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του σύγχρονου κράτους είναι δύο, η «καυτάρκεια» και η «επικυριαρχία». Θα προσπαθήσουμε να διευκρινίσουμε τις δύο αυτές σημαντικότατες έννοιες, αφού επισημάνουμε για όλη μια φορά ότι οι έννοιες «πολιτεία», «εκράτος», «έθνος», είναι έννοιες με το ίδιο σχεδόν περιεχόμενο. Τους ακριβέστερους ορισμούς τους δώσαμε σε άλλο σημείο.

Όταν μιλούμε για το χαρακτηριστικό της «καυτάρκεια», εννοούμε τη βασική αποστολή του κράτους να έξασφαλίζει στους πολίτες του όλα εκείνα τα μέσα, που είναι απαραίτητα για τη διατροφή, την εκπαίδευση, την άμυνα, τη δημιουργία, την ευτυχία και την πρόδο. Για να ανταποκριθεί το σύγχρονο κράτος στην αποστολή αυτή, ρυθμίζει, με βάση ορισμένη κοινωνική φιλοσοφία, και με τη μια ή την άλλη μορφή διακυβερνήσεως, τους θεσμούς, δηλαδή, την οικονομία, την εκπαίδευση κ.ο.κ.

Κράτος το οποίο δεν είναι σε θέση να διασφαλίζει σε επαρκή βαθμό τα μέσα για την κάλυψη των υλικών, αλλά και των πολιτιστικών αναγκών της κοινωνίας, οδηγείται στην αποτυχία και την κοινωνική αποδιοργάνωση.

Ο όρος «εθνική επικυριαρχία» σημαίνει ότι:

- Το έθνος (κράτος) ασκεί εξουσία σε όλο το χώρο που περικλείουν τα εθνικά του σύνορα.
- Τα εθνικά σύνορα είναι αυστηρά καθορισμένα.
- Τα σύνορα αυτά καθορίζονται από την εθνική ιστορία και αναγνωρίζονται, σύμφωνα με διεθνείς δρους, ως σεβαστά και απαραίτηστα από τα όλα κράτη.
- Κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις άλλου κράτους και να παραβάζει έτσι τα κυριαρχικά δικαιώματα του κράτους αυτού.
- Η προστασία των εθνικών συνόρων αποτελεί μία από τις θεμελιακές υποχρεώσεις και φροντίδες του κράτους.

Συνοπτικά το κράτος είναι μια εθνική κοινωνία αυτάρκης και κυρίαρχη. Κράτος εξαρτημένο εθνικά, οικονομικά, και πολιτιστικά από όλο κράτος ή ομάδα κρατών, δεν είναι κράτος ολοκληρωμένο και λειτουργικό. Οι έννοιες όμως της «καυτάρκειας» και της «επικυριαρχίας», από σχετικά απλές και ευκολονότερες που ήταν στο παρελθόν, γίνονται σήμερα όλο και πιο σύνθετες και πιο δυσκολονότερες. Η νεώτερη ιστορία μας βοηθά να δούμε τα θέματα αυτά από τη σωστή σκοπιά. Η Αγγλία π.χ. δεν είχε αυτάρκεια στα μέσα που χρειαζόταν για την ανάπτυξή της, ίδιας όταν, πρώτη φορά, πέρασε στη βιομηχανική παραγωγή. Της έλειπαν οι πρώτες ύλες. Για να έξασφαλίσει τις ύλες αυτές, καθώς και άλλα προϊόντα, οργανώθηκε σε ισχυρό κράτος, κυριάρχησε στις θάλασσες, έθεσε στην εξουσία της όλα εδάφη και άλλους λαούς, έγινε μία αυτοκρατορία. Ένώ όμως η ίδια ήταν πια ένα κράτος κυρίαρχο, με αυτάρκεια στα μέσα που χρειαζόταν για την κάλυψη των αναγκών της οικονομίας και, ειδικότερα, της βιομηχανίας της, οι αποκίνες της ήταν εξαρτημένες κοινωνίες.

Με την εξάπλωση της βιομηχανικής επαναστάσεως τα πράγματα άλλαξαν σχεδόν ριζικά. Τα κράτη δρχίσαν να κατανοούν ότι η αυτάρκεια και η επικυριαρχία έπαιρναν άλλη έκταση και άλλο νόημα. Οι ανάγκες, συγκεκριμένα, μιας εθνικής κοινωνίας σε υλικά μέσα, σε μέσα εθνικής άμυνας και σε πολιτιστικά μέσα, δεν μπορούσαν να έξασφαλισθούν στο εσωτερικό της. Στο παρελθόν, όταν η οικονομία τους ήταν ακόμα στο γεωργικό στάδιο, αρκούσαν τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα τους και λίγα αγαθά από ξένες αγορές. Καθώς όμως περνούσαν σε προχωρημένα στάδια αναπτύξεως, βρίσκονταν μπροστά στην ανάγκη να ζητήσουν οικονομική βοήθεια και βοήθεια σε επιστημονικές και τεχνολογικές γνώσεις και μέσα από άλλες, πιο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, έπαψαν να αποτελούν αυτάρκη εθνικά κράτη. Για να διατηρήσουν όμως την επικυριαρχία τους έκαναν οικονομικές συμφωνίες με άλλα κράτη. Με άλλα λόγια, δημιουργήθηκαν συστήματα οικονομικής συνεργασίας, ανταλλαγής προϊόντων, δανεισμών κ.τ.λ. Επίσης, για να διασφαλίζονται τα εθνικά σύνορα, συγκροτήθηκαν μικροί ή μεγαλύτεροι συνασπισμοί κρατών - οι συμμαχίες. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργήθηκαν νέου είδους κράτη, δηλαδή, κράτη, που για να έξασφαλίζουν αυτάρκεια και επικυριαρχία και να διατηρούν την εθνική τους οντότητα και ταυτότητα, αναγκάζονται να μετέχουν σε οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές συμμαχίες. Διαφορετικά, η επιβίωση θα ήταν, ιδιαίτερα για τα μικρά κράτη, πολύ δύσκολη.

Η ιστορία μας διδάσκει, ότι σε όλες σχεδόν τις εποχές, η ανάγκη για εξεύρεση των μέσων διατροφής και άλλων απαραίτητων για τη ζωή σαγαθών, οδηγούσε σε πολέμους, σε κατακτήσεις, σε υποτα-

γή λαών, στη δημιουργία συμμαχιών. Πάντως, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισε να γίνεται ευρύτερα αντιληπτό ότι: Η αποικιοκρατία είναι ξεπερασμένη. Οι λαοί λαχταρούν την ανεξαρτησία τους και είναι έτοιμοι να υποστούν κάθε θυσία για να την αποκτήσουν ή να την κρατήσουν. Οι πόλεμοι δεν λύνουν τα προβλήματα. Οι κοινωνίες έχουν περάσει πια σε μία αναγκαστική οικονομική και πολιτιστική αλληλεξάρτηση. Η ειρηνική διαβίωση αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση σε όλους τους τομείς, σε εθνική και διεθνή κλίμακα. Τα εθνικά σύνορα αν και απαραίτητα, δεν πρέπει να γίνονται εμπόδιο στη διακίνηση υλικών αγαθών, γνώσεων και εμπειριών από τη μιά κοινωνία στην άλλη, αρκεί αυτό να μη γίνεται με πιεστικό τρόπο και μανόπλευρα, αλλά με βάση την αρχή της ελευθερίας και των κοινών συμφερόντων. Αυτοί ακριβώς οι λόγοι οδήγησαν στις διάφορες συμμαχίες και ιδιαίτερα στην δημιουργία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.

Από μία ευρύτερη άποψη, τα σύγχρονα κράτη λειτουργούν με βάση τις ακόλουθες αρχές: Ο κόσμος έχει «μικρύνει». Η αλληλεξάρτηση των λαών είναι αναμφισβήτητο πα δεδομένο. Η αλληλοβοήθεια είναι πιεστική ανάγκη. Η απόλυτη αυτάρκεια και η απόλυτη επικυριαρχία είναι κάτιο το σχετικά αδύνατο, σύμφωνα με τις σημερινές εξελίξεις.

Καλύτερη λύση αποτελεί η εθελούσια ένταξη σε μεγάλους συνασπισμούς κρατών. Επίσης οι συνασπισμοί κρατών, οι συμμαχίες και οι περιφερειακοί οργανισμοί αποδεικνύονται χρήσιμοι τότε μόνον, όταν λειτουργούν σύμφωνα με τις αρχές του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, όταν τα συμφέροντα των κρατών - μελών υπηρετούνται με βάση την ισότητα και όταν, τέλος, τα κράτη - μέλη, ενώ διατηρούν προγραμματισμένη και άμεση επικοινωνία μεταξύ τους, όχι μόνο δεν χάνουν την εθνική τους οντότητα και φυσιογνωμία, αλλά αλληλενισάχυνται σε μια κοινή προσπάθεια να διατηρήσουν ζωντανή την ιστορία τους, τις παραδόσεις τους, τόν ιδιότυπο πολιτιστικό τους χαρακτήρα, την «ταυτότητά τους».

7.3.3 Τύποι πολιτείας.

Μελετώντας την ιστορία των κοινωνιών, συναντούμε πολλούς τύπους οργανώσεως της πολιτείας. Μεταξύ τούτων, ξεχωρίζουν: **Η θεοκρατική πολιτεία**. **Η μοναρχία**. **Η δημοκρατία**. Τα πολιτειακά καθεστώτα διακρίνονται επίσης σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στα **αλιευτρικά** και στα **δημοκρατικά** καθεστώτα.

Τον καθαρό τύπο της θεοκρατικής πολιτείας τον συναντούμε στις μεγάλες γεωργικές κοινωνίες των προχριστιανικών χρόνων, όπως η Αίγυπτος, η Βαβυλωνία κ.ά. Η οργάνωση της θεοκρατικής πολιτείας θεμελιώνεται πάνω σε ορισμένες αντιλήψεις και αρχές: α) Τα ανθρώπινα πράγματα ρυθμίζονται από τη θέληση των θεών – των παραδοσιακών θεών, των θεών των προγόνων. β) Η κοινωνία πρέπει να ακολουθεί στην οργάνωση και τις εκδηλώσεις της τις θεϊκές θελήσεις. γ) Οι ηγεμόνες είναι θεόπεμπτοι, δηλαδή επιλέγονται από τους ίδιους τους θεούς και, ασκώντας τα ηγετικά τους καθήκοντα, εκτελούν τις θεϊκές εντολές. δ) Στους ηγεμόνες αυτούς, που έχουν επιλεγεί και που προστατεύονται από τους θεούς, τα άτομα – μέλη οφείλουν απόλυτη υπακοή.

Ο τύπος αυτός πολιτείας έχει εκλείψει σχεδόν εντελώς. Επιζεί μόνο σε ορισμένες περιοχές ιδίως της Ασίας και της Αφρικής. Στην Ευρώπη, μόνον το κράτος του Βατικανού λειτουργεί με κύριο οδηγό τις θεοκρατικές αντιλήψεις. Ο πάπας, αρχηγός του κράτους αυτού, που εκλέγεται από τους Καρδινάλιους, με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος, ακολουθεί στη διοίκηση του κρατιδίου του τα διδάγματα της χριστιανικής θρησκείας και είναι υπόλογος απέναντι του Θεού. Φυσικά το Βατικανό, που αποτελούσε την κυριάρχη δύναμη σε όλους τους τομείς της ζωής κατά το Μεσαίωνα, έχει χάσει σήμερα τη μεγάλη του δύναμη και έχει περιορισθεί στην προβολή της χριστιανικής πνευματικής παρακαταθήκης, έτσι όπως την ερμηνεύει η Καθολική Εκκλησία. Φυσικά, το Κράτος του Βατικανού συγκαταλέγεται μεταξύ των θεοκρατικών κρατών μόνο από την άποψη της μεταφυσικής φιλοσοφίας, πάνω στην οποία θεμελιώνεται και, εν μέρει, από τον τρόπο της εκλογής της ηγεσίας του. Κατά τα άλλα (π.χ. σχέσεις με άλλα κράτη) ακολουθεί σύγχρονα μέσα και μεθόδους.

Η μοναρχία είναι, από διάφορες απόψεις, μία μορφή πολιτειακής οργανώσεως πολύ συγγενής με τη θεοκρατική πολιτειακή οργάνωση. Ο μονάρχης (βασιλιάς, αυτοκράτορας) θεωρείται από τους υπηκόους του ως ο εκλεκτός του Θεού, ως θεόπεμπτος και, κατά συνέπεια, ως ο απόλυτος άρχοντας. Για ατομικά δικαιώματα του πολίτη δεν είναι δυνατό να γίνεται λόγος. Ο μονάρχης θεόπεμπτος γνωρίζει τις ανάγκες του λαού του και, ως «πατέρας όλων», φροντίζει για την ικανοποίηση των αναγ-

κών αιτών. Γύρω από το μονάρχη υπάρχουν οι «καυλικοί» που χρησιμεύουν για την εκτέλεση των αποφάσεών του και την πιστή εφαρμογή από μέρους των υπηκόων των μοναρχικών εντολών, παρά ως σύμβουλοι του.

Με την πάροδο του χρόνου και τις αναπόθευκτες κοινωνικές εξελίξεις, η μοναρχία από «απόλυτη μοναρχία» έγινε «συνταγματική μοναρχία» ή «συνταγματική βασιλεία». Ο μονάρχης συγκεκριμένα, ανίκανος πα να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες ανάγκες της κοινωνίας, άρχισε, κάτω από τις λαϊκές πιέσεις και εξεγέρσεις, να παραιτείται από ορισμένα δικαιώματα, να συμβιβάζεται με τη λαϊκή Θέληση, να ρυθμίζει την άσκηση της εξουσίας του όχι σύμφωνα με την απόλυτη Θέλησή του, αλλά σύμφωνα με γραπτούς κανόνες — Το «Σύνταγμα» — που διαμορφωνόταν με συμμετοχή, αν και περιορισμένη, αντιπροσώπων του λαού (Βουλή). Ο θεσμός της βασιλείας διατήρησε ένα από τα ενδεικτικότερα χαρακτηριστικά του, την κληρονομική διαδοχή. Διάδοχος του μονάρχη ήταν ένας από τους φυσικούς κληρονόμους του (ο γιος, ο αδελφός), ανεξάρτητα μάλιστα από το σημείο της διαδόχου, η άλη προσωπικότητά του θα του επέτρεπε να ασκεί ηγετικά καθήκοντα τόσο καίριας σημασίας για την τύχη της κοινωνίας.

Στις μέρες μας, ο μοναρχικός - βασιλικός θεσμός επιζεί όλο και σε λιγότερες κοινωνίες. Και όπου συμβαίνει τούτο, όπως π.χ. στην Αγγλία, στο Βέλγιο, στη Σουηδία κ.ά., η λειτουργία του είναι εντελώς περιορισμένη. Ο βασιλιάς έχει παραμείνει και προβάλλεται ως «σύμβολο» εθνικής και κοινωνικής συνοχής. Τα διοικητικά και εποπτικά δικαιώματά του σε καμιά περίπτωση δεν έρχονται σε σύγκρουση με τη λαϊκή Θέληση, έτσι όπως εκφράζεται η Θέληση αυτή από τα Νομοθετικά Σώματα, που συμγρούνται με την αδέσμευτη ψήφο των πολιτών. Για να τονισθεί μάλιστα ο περιορισμός των δικαιωμάτων των κληρονομικών αρχόντων και η κυριαρχία της λαϊκής Θέλησεως, που εκφράζεται με δημοκρατικές διαδικασίες, χρησιμοποιείται, στις περιπτώσεις δημοκρατών που διατηρούν βασιλιά, ο όρος **βασιλευομένη δημοκρατία**. Φυσικά, οι δύο αυτοί όροι υποδηλώνουν καταστάσεις και πράγματα που δεν ταιριάζουν μεταξύ τους. Η κληρονομική διαδοχή στην εξουσία π.χ., έρχεται σε αντίθεση με σάσα υποδηλώνει η έννοια της δημοκρατίας — το δικαίωμα των πολιτών να εκλέγουν οι ίδιοι τις Αρχές της Πολιτείας.

Απολυταρχικά καθεστώτα. Στα καθεστώτα αυτά υπάγονται και οι πολιτειακοί θεσμοί για τους οποίους μιλήσαμε, δηλαδή, η θεοκρατική οργάνωση της πολιτείας και η μοναρχία — βασιλεία.

Σ' αυτά, όλες οι εξουσίες, όπως π.χ. η δικαστική εξουσία, η νομοθετική εξουσία, η εκτελεστική εξουσία, είναι στα χέρια του απόλυτου άρχοντα.

Στα απολυταρχικά καθεστώτα, εκτός από τις κληρονομικές μοναρχίες - Βασιλείες, κατατάσσονται και τα **δικτατορικά ή αλοκώρωτα καθεστώτα**. Έτσι καλούνται τα καθεστώτα εκείνα που «καταλύουν, με πραξικοπήματα ή με ευρύτερα κοινωνικά πολιτικά κινήματα, το υπάρχον καθεστώς μιας κοινωνίας και το αντικαθιστούν με την απόλυτη εξουσία ενός ανδρός ή μιας ομάδας ανδρών ή μιας κοινωνικής τάξεως. Δικτατορικά καθεστώτα ιδρύονται ισχυρές προσωπικότητες, που πιστεύουν ότι είναι σε θέση να δημιουργήσουν καλύτερους δράους κοινωνικής και πολιτικής ζωής και που δεν μπορούν να φθάσουν στην εξουσία με την ελεύθερα εκφραζόμενη Θέληση του λαού — με «κνόμιμα», δηλαδή μέσα. Επίσης, καθεστώτα του είδους αυτού ιδρύονται από ομάδες συνωμοτών, από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων (στρατιωτικές δικτατορίες), ή για ιδιοτελείς σκοπούς — νομή των αγαθών της εξουσίας εις βάρος των συμφερόντων των πολιτών — ή από την ψευδαίσθηση, ότι «εκεί που αποτυχαίνει η πειθώ, η δημοκρατία, επιτυχαίνει ο πειθαναγκασμός, η καταπίστη, η βία». Οι δικτάτορες όλων των εποχών ξεκινούν από την αντίληψη, ότι ο λαός δεν μπορεί να κυβερνηθεί με τρόπους και μέσα που επιλέγει ο ίδιος. Από την ιδέα ότι οι ίδιοι «βλέπουν μακριά», είναι καλύτεροι εκτιμητές των καταστάσεων, διαπιστώνουν θετικότερα τους επερχόμενους κινδύνους, γνωρίζουν τις ανάγκες των πολιτών και είναι σε θέση να τις ικανοποιούν κ.ο.κ. Για να φθάσουν στο στόχο τους (την κατάληψη της εξουσίας) οι γέρτες του τύπου αυτού καταφεύγουν στη δημαρχία και στην προπαγάνδα, δηλαδή, σε μεθόδους που ξεκινώνται από μερικά δεδομένα της οιμαδικής ψυχολογίας, αποδεικνύονται πολλές φορές, αποτελεσματικές για ποιους; Η ιστορία, παλαιότερη και νεώτερη, έχει αποδείξει (ας θυμηθούμε εδώ το ναζισμό, το φασισμό, τις στρατιωτικές δικτατορίες σε διάφορες χώρες), ότι η κατάληψη της εξουσίας με διαδικασίες όχι δημοκρατικές και με βίασα μέσα δεν οδηγεί παρά στην παρακμή της εθνικής, της κοινωνικής, της οικονομικής, της πολιτικής και της πολιτιστικής ζωής και, κατά κάποια ιστορικά δικαιολογημένη μοίρα, στην κακοτυχία και των ίδιων των δικτατόρων.

Άλλη μέθοδος καταλήψεως της εξουσίας με μη δημοκρατικά μέσα είναι τα κοινωνικοπολιτικά **κανόνιμα**, οι κοινωνικές επαναστάσεις που καθοδηγούνται από οργανωμένες ομάδες. Οι ομάδες αυτές ξεκινούν από τις εξής αντιλήψεις:

α) Ότι οι κοινωνικές τάξεις που παίζουν κυριαρχικούς ρόλους στην κοινωνία και έχουν συμφέρον να παρατείνεται η ισχύουσα κατάσταση στα κοινωνικά πράγματα, δεν επιτρέπουν τις αναγκαίες κοινωνικές αλλαγές. β) Οι δημοκρατικές διαδικασίες δεν οδηγούν στις αναγκαίες και επιθυμητές από τους πολλούς αλλαγές αυτές, γιατί ελέγχονται από λίγους, από τους ισχυρούς, από αυτούς που διαθέτουν τα μέσα για να τις αμβλύνουν ή και να τις αχρηστεύουν. γ) Μια που η κοινωνία κλείνει μέσα της αντινομίες και αδικίες, ριζική αλλαγή γίνεται μόνο με «επανάσταση». δ) Την επανάσταση αυτή μπορούν να την κάνουν μόνο και μη έχοντες — οι αικτήμονες, οι εργάτες κ.τ.λ. ε) Με τη νίκη των «επαναστατικών δυνάμεων», εγκαθίδρυεται η κυριαρχία της νικήτριας τάξεως. ζ) Η κυριαρχία αυτή έχει ως στόχους την αποτροπή με κάθε μέσο μιας αντεπαναστάσεως από μέρους της νικημένης κοινωνικής τάξεως και, συγχρόνως τη δημιουργία μιας σοσιαλιστικής και, στη συνέχεια, μιας «απαξικής» κοινωνίας.

Όπως είναι γνωστό, τέτοιες επαναστάσεις έχουν γίνει σε αρκετές χώρες — στη Ρωσία, στην Κίνα, στα Βαλκάνια κ.ά. Με το πέρασμα δύμως του χρόνου, και παρά τα επιπτεύγματα που σημειώθηκαν στις χώρες αυτές, τείνει να επικρατήσει πια η αντίληψη, ότι οι δημοκρατικές διαδικασίες είναι πιο θετικές διαδικασίες για την άρση των αδυναμιών που παρουσιάζουν οι σύγχρονες κοινωνίες και για εκτεταμένες και βαθιές αλλαγές. Άλλα, για το θέμα αυτό μιλούμε πιο κάτω.

7.4 Η δημοκρατία.

7.4.1 Το ιδανικό της δημοκρατίας..

Η δημοκρατία είναι ένα από τα υψηλότερα ιδανικά του ανθρώπου. Το ιδανικό αυτό θεμελιώνεται στις γενικές αρχές ότι:

— Οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από τη φυλή, την καταγωγή, το φύλο και το θρήσκευμά τους, είναι ίσοι μεταξύ τους.

— Όσα ονομάζομε ανθρώπινο πολιτισμό, γνώσεις για το γύρω κόσμο και τα φυσικά φαινόμενα, γράμματα, τέχνες κ.ά. είναι, καρπός της εργασίας όχι μόνο των μεγάλων δημιουργών που αναφέρει η ιστορία, ούτε μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, της κοινωνικής τάξεως, αλλά όλων των λαών και των γενεών, επώνυμων και ανώνυμων, που έζησαν και ζουν στη Γη.

— Οι άνθρωποι, ως ίσοι μεταξύ τους, έχουν τα ίδια δικαιώματα σε ό,τι αφορά την προστασία της ζωής τους, το σεβασμό της προσωπικής τους αξιοπρέπειας, την ελευθερία της σκέψεως και της εκφράσεως, τη μάθηση, την πρόσδοτο, την ευτυχία.

— Καλύτερη πολιτεία είναι εκείνη, της οποίας η οργάνωση, η λειτουργία και η ανανέωση δεν ρυθμίζονται από άτομα ούτε από οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα, αλλά με τη συμμετοχή και την ελεύθερη γνώμη όλων των ατόμων - μελών της.

7.4.2 Τα δημοκρατικά καθεστώτα.

Τα δημοκρατικά κοινωνικά και πολιτικά καθεστώτα έχουν ως σταθερό οδηγό για την οργάνωση και τις λειτουργίες τους το ιδανικό της δημοκρατίας, τις γενικές αρχές, που μόλις αγαφέραμε. Ειδικότερα, μια πολιτεία είναι δημοκρατική, όταν:

— Δεν αναγνωρίζει διακρίσεις και προνόμια που στηρίζονται στην κληρονομική διαδοχή, που προέρχονται από ξεπερασμένες μορφές κοινωνικής ζωής ή που έ-

χουν κερδίθει σε στιγμές κοινωνικών και πολιτικών αδυναμιών και με αντιδημοκρατικές μεθόδους ή με τη βία.

— Παρέχει στούς πολίτες ίσες ευκαιρίες για την απόκτηση του θηικού, συναισθηματικού, διανοητικού και επαγγελματικού οπλισμού, που είναι απαραίτητος για την ικανοποίηση των βασικών ατομικών τους αναγκών. Φροντίζει ώστε οι πολίτες να συνειδητοποιούν τα δημοκρατικά δικαιώματά τους, αλλά και τις υποχρεώσεως τους.

— Θεμελιώνεται, λειτουργεί, και αναπροσαρμόζεται στα νέα δεδομένα της κοινωνικής ζωής με δημοκρατικές διαδικασίες, δηλαδή, με αποφάσεις (νόμους) των Νομοθετικών Σωμάτων, τα μέλη των οποίων εκλέγονται από όλους τους πολίτες - ψηφοφόρους, για ορισμένο χρονικό διάστημα ή με αποφάσεις που κρίνονται με δημοψηφίσματα.

Πιο συγκεκριμένα στα δημοκρατικά καθεστώτα:

— Η διακυβέρνηση του Κράτους ανατίθεται σε πρόσωπα και ομάδες που εκλέγονται από τους πολίτες ή με άλλα λόγια, σε αιρετούς εκπροσώπους του Λαού.

— Ο Λαός έχει αναφαίρετο δικαίωμα να ελέγχει τους κυβερνώντες που ο ίδιος έχει εκλέξει και να τους αλλάζει, όταν έχει πεισθεί ότι το έργο τους δεν είναι σύμφωνο με τη λαϊκή εντολή και δεν υπηρετεί τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου.

— Οι αποφάσεις για την ανάδειξη των Αρχών της Πολιτείας, για τα μεγάλα εθνικά και κοινωνικά θέματα, λαμβάνονται μέσα σε κλίμα ελευθερίας και με δημοκρατικές πάντοτε διαδικασίες, από την πλειοψηφία των πολιτών.

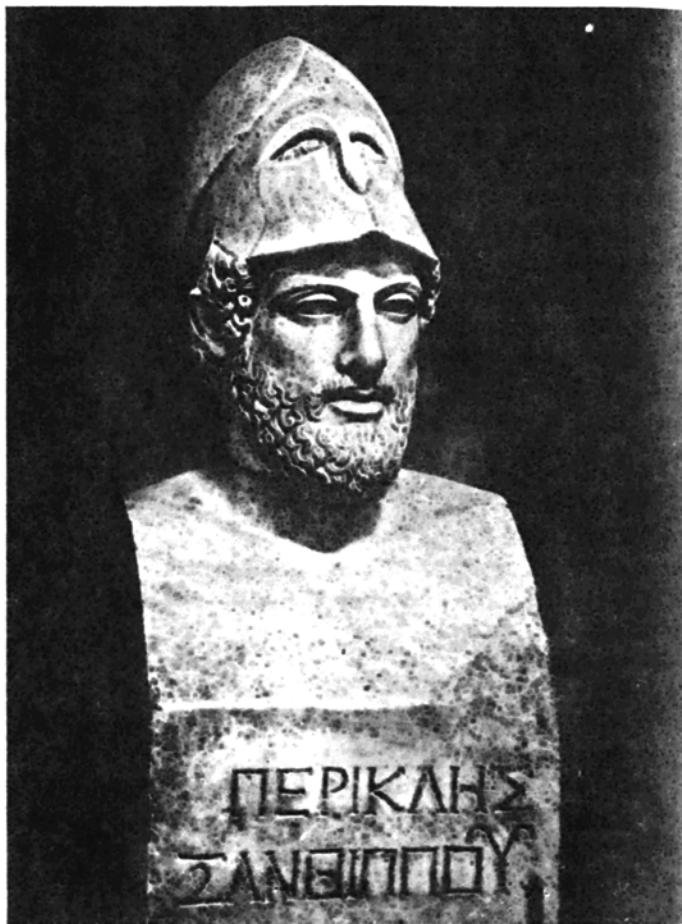
— Η μειοψηφία των πολιτών, δηλαδή εκείνοι που διαδηλώνουν με την ελεύθερη ψήφο τους αντίθετες απόψεις και προτιμήσεις, έχουν χρέος να σέβονται τις αποφάσεις της πλειοψηφίας και να τηρούν τους νόμους της Πολιτείας. Έχουν το δικαίωμα να ασκούν γόνιμη κριτική στο κυβερνητικό έργο, να διαδίδουν ελεύθερα τις ιδέες τους, να φιλοδοξούν να γίνουν από μειοψηφία πλειοψηφία και να πάρουν στα χέρια τους τη διακυβέρνηση.

Ακόμα, στη γνήσια δημοκρατική πολιτεία, αιρετοί εκπρόσωποι του Λαού δεν είναι μόνο τα Μέλη του Νομοθετικού Σώματος και της Κυβερνήσεως, αλλά και ο ίδιος ο ανώτατος Άρχων, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Αν σε μερικές δημοκρατίες και αναπτυγμένες κοινωνίες του καιρού μας επιζεί ακόμα ο θέσμος της βασιλείας, αυτό οφείλεται στη μακρά παράδοση και, κυρίως, στο ότι οι βασιλείς, όπως είπαμε, δεν αντιπροσωπεύουν παρά απλά σύμβολα. Τα καθήκοντά τους είναι τυπικά. Οι βασικές εκδηλώσεις γίνονται με την έγκριση της Κυβερνήσεως, που είναι και η μόνη υπεύθυνη έναντι του λαού.

7.4.3 Η ιστορία της δημοκρατίας και η Ελλάδα.

Η πορεία προς τα ιδανικά της δημοκρατίας και προς την οργάνωση και λειτουργία δημοκρατικών κοινωνιών και πολιτειών είναι μια πορεία αιώνων με πολλά εμπόδια. Για να επιταχυνθεί η πορεία χρειάσθηκε να καταβληθούν πολλές και συχνά αιματηρές προσπάθειες. Ποια είναι η αφετηρία της πορείας αυτής; Οι ιστορικοί των κοινωνικών επιστημών δεν μπορούν να την επισημάνουν με ακρίβεια. Πάντως, από τη στιγμή που η κοινωνική ζωή, από απλούστατη, από πρωτόγονη, άρχισε να γίνεται πιο πολύπλοκη, εμφανίσθηκαν πολλοί κοινωνικοί στοχαστές και, κυρίως,

Θρησκευτικοί ηγέτες που κήρυξαν ότι «κάτι δεν πάει καλά» με τα κοινωνικά πράγματα. Ότι υπάρχουν αδικίες. Ότι οι «άρχοντες» έπρεπε να είναι πιο δίκαιοι, πιο φιλάνθρωποι. Ότι ο άνθρωπος δεν είναι μέλος άβουλης αγέλης. Ότι η ζωή του δεν πρέπει να θυσιάζεται με τόση ευκολία κ.ο.κ. Και εκείνοι που κήρυξαν τέτοιες ιδέες και, ιδιαίτερα, εκείνοι που ήταν έτοιμοι να θυσιασθούν, και που θυσιάσθηκαν, εξ αιτίας των προοδευτικών κηρυγμάτων τους, θεωρούνται, και πολύ σωστά, ως οι πρωτοπόροι της δημοκρατίας.

Περικλής (495 – 429 π.Χ.). Ο μεγάλος πολιτικός ηγέτης των Αθηνών των χρόνων της μεγάλης ακμής.

Αλλά, έπρεπε να φθάσουμε στα χρόνια της ακμής της Ελλάδας, στην εποχή του Περικλέους (495 - 429 π.Χ.), στο «Χρυσούν Αιώνα» για να μπορέσει η δημοκρατία να αποκτήσει «σάρκα και οστά». Από λόγους που ακόμα και οι πιο μεγάλοι Ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες δεν μπορούν να κατανοήσουν ολόπλευρα, στον αρχαίο ελληνικό χώρο, με κέντρο το Άστυ της Αθηνάς, έγινε ένα σωστό κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό «θαύμα», που έμεινε και θα παραμείνει γνωστό σε

όλους τους αιώνες και σε όλες τις κοινωνίες ως ο «αθάνατος» Ελληνικός Πολιτισμός. Όπως είναι γνωστό, προηγήθηκαν και άλλοι μεγάλοι πολιτισμοί, π.χ. στην Αίγυπτο, τη Βαβυλωνία, την Παλαιστίνη κ.ά. Ο πολιτισμός όμως της Ελλάδας ξεπέρνουσε όλα όσα οι άνθρωποι είχαν επιχειρήσει και επιτύχει ως τότε. Στον ελληνικό χώρο η ανθρώπινη διάνοια απαλλάχθηκε από τις προκαταλήψεις. Τόλμησε να ερευνά το κάθε τι που την κέντριζε με αποτέλεσμα να εμφανισθούν στη σκηνή μεγάλοι φιλόσοφοι, μεγάλοι καλλιτέχνες, αριστουργήματα του νου και των χεριών του, όπως λέγεται, είχαν και διατηρούν το στοιχείο της μοναδικότητας. Από μια άλλη άποψη, στην Ελλάδα γεννήθηκε ένας νέος τύπος ανθρώπου, μια καινούργια κοινωνία. Και μέσα από την «κοσμογονία» αυτή, ξεπήδησαν, όπως ήταν φυσικό, οι πιο προχωρημένες αντιλήψεις σχετικά με την αξία του ανθρώπου, με την ανθρώπινη αποστολή της «πόλεως» (της κοινωνίας), με τα αναφαίρετα δικαιώματα των ατόμων - μελών, με τις υποχρεώσεις τους, με την κυριαρχική δύναμη του «Δήμου» - τη Δημοκρατία.

Ας δούμε πώς μιλά για τη δημοκρατική πόλη της Αθήνας ο ίδιος ο Περικλής. Δίνομε εδώ, σε ελεύθερη μετάφραση, αποσπάσματα από τον περίφημο λόγο του που είναι γενικά γνωστός ως ο «Επιτάφιος», του Περικλέους - λόγος που εκφωνήθηκε κατά την ταφή των Αθηναίων, που έπεσαν νεκροί στον πόλεμο με τη Σπάρτη. Ανάμεσα στα άλλα, ο Περικλής, είπε:

«...Το Σύνταγμά μας, οι Νόμοι μας δεν είναι αντίγραφα των Νόμων των γειτονιών μας λαών. Είμαστε πρότυπα, υποδείγματα για τους άλλους και όχι μιμητές τους. Στην κοινωνία μας κυβερνούν οι πολλοί και όχι οι ολίγοι. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο η κοινωνία μας (η «πόλις» μας) ονομάζεται δημοκρατία... Οι Νόμοι μας είναι οι ίδιοι για όλους τους πολίτες... Και (το πιο ενδεικτικό), το προσωπικό κύρος, οι διακρίσεις και οι προσαγωγές στο δημόσιο βίο γίνονται με γνώμονα τις προσωπικές ικανότητες... Η κοινωνία μας δέν επιτρέπει να παραγγωρίζονται οι αξίες. Και η ένδια δεν είναι λόγος ή εμπόδιο στο δρόμο για τη συμμετοχή στα κοινά, για την ευπηρέτηση της πολιτείας, όταν ο πολίτης είναι ικανός... Την ελευθερία που χαιρόμαστε στην πολιτική ζωή, τη χαιρόμαστε και στον ιδιωτικό μας βίο... Δεν θυμώνομε με τους συμπολίτες μας για όσα στοχάζονται και για όσα πράττουν, όταν οι σκέψεις τους και οι πράξεις τους τυχαίνει να μη μας αρέσουν... Άλλα, η ανοχή που δείχνιμε στις ιδιωτικές μας σχέσεις δεν σημαίνει ότι είμαστε ... χωρίς νόμους ή ότι δεν πειθαρχούμε στους νόμους. Το αντίθετο μάλιστα, ο φόβος της ανομίας ή της παρανομίας μας διδάσκει να πειθαρχούμε στους νόμους, τόσο στους γραπτούς όσο και στους άγραφους, και συνειδητά να κατανοούμε ότι η παραβίαση των νόμων είναι κακή πράξη...»

Επί πλέον διαθέτομε δύθονα μέσα που είναι απαραίτητα για να κρατάμε ανοικτή, τη υκέψιη μας... Οργανώνομε αγώνες και τελετές... και η ευγένεια και η ομορφιά σε όλα όσα δημιουργούμε είναι πηγή χαράς... Κρατάμε την πόλη μας ανοικτή πάντοτε. Δεν εμποδίζομε τους ξένους να την επισκέπτονται, να μαθαίνουν από μας και να παρατηρούν ελεύθερα τα συμβαίνοντα στη ζωή μας, αν και γνωρίζομε ότι οι ριχθροί μας μπορεί να εκμεταλλευθούν, για δικούς τους σκοπούς, την πόλιτική μας υπήργ... Στην Αθήνα ζούμε ελεύθερα και όπως μας αρέσει. Είμαστε, δημαρχοί, πάντοτε προετοιμασμένοι για να αντιμετωπίσουμε κάθε κίνδυνο...»

Δεν είναι μόνο τα δεδομένα αυτά που κάνουν την κοινωνία μας αξιαγάπητη. Καλλιεργούμε το ωραίο χωρίς υπερβολές και τη γνώση χωρίς μαλθακότητα. Χρησιμοποιούμε τον πλούτο για το κοινό καλό. Δεν τον έχομε για επίδειξη... Οι πολιτικοί μας ηγέτες, παράλληλα με τις δημόσιες υποθέσεις που διαχειρίζονται, διαπερνούν και τις ιδιωτικές τους ενασχολήσεις. Και οι κοινοί πολίτες, αν και είναι δοσμένοι στα καθημερινά έργα τους, παραμένουν δίκαιοι κριτές των υποθέσεων της πολιτείας, κάτι που διαφέρει πολύ από τον τρόπο που βλέπουν τους πολίτες τους άλλες κοινωνίες... Εμείς οι Αθηναίοι είμαστε ικανοί να κρίνομε σωστά τα γεγονότα... Και θεωρούμε τη συζήτηση (το διάλογο) ως απαραίτητη διαδικασία για σωστά έργα... Συνοπτικά, λέγω ότι η Αθήνα, ως το υπόδειγμα (ελεύθερης, δημοκρατικής) πόλεως – κοινωνίας, είναι το σχολείο της Ελλάδας...»

Οι περικοπές αυτές δεν έχουν ανάγκη από ανάλυση και ερμηνεία. Τονίζεται μόνον, ότι σε χρόνους που άλλες μεγάλες κοινωνίες ήταν ακόμα καταπιεστικές κοινωνίες, με απολυταρχικούς ηγέτες, στην Αθήνα άνθιζε, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, το ιδανικό της δημοκρατίας και, με οδηγό το ιδανικό αυτό, ιδρυόταν η πρώτη δημοκρατική πολιτεία. Ήταν η δημοκρατία αυτή μια δημοκρατία ολοκληρωμένη ή μια δημοκρατία όπως την εννοούμε σήμερα στις αναπτυγμένες κοινωνίες: Ασφαλώς, όχι. Όπως το τονίσαμε και αλλού, οι Αθηναίοι δεν μπόρεσαν να εξετάσουν και να επιλύσουν σωστά το πρόβλημα της δουλείας, το πρόβλημα της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, άλλα μερικότερα κοινωνικά προβλήματα. Κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν να γίνει ακόμα. Ήταν κάτι το πρόωρο. Άλλα, ποιος μπορεί να αμφισβήτησε την τεράστια πορεία που πραγματοποίησαν οι Αθηναίοι προς μία ελεύθερη, έμπειρη, δημιουργική, δημοκρατική κοινωνία; Κανένας. Γι' αυτό το λόγο η Αθήνα θεωρείται το «λίκνο της Δημοκρατίας». Και, όπως παρατηρούν οι σύγχρονοι κοινωνικοί επιστήμονες, καθώς μελετούν την πρώτη εκείνη δημοκρατική κοινωνία και πολιτεία, οι καλύτερες προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας προοδευτικής κοινωνικής ζωής και ενός μεγάλου πολιτισμού είναι η δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας και πολιτείας. Η Σπάρτη π.χ. παρά τη στρατιωτική της δύναμη, έγραψε στην ιστορία μόνο σελίδες πολέμων. Δεν έγραψε σελίδες πολιτισμού και δεν χάρισε στον κόσμο σπουδαία μνημεία πολιτισμού.

7.4.4 Κατοπνοί χρόνοι και δημοκρατία.

Θα περίμενε κανένας ότι τα μεγάλα βήματα που σημείωσε η Ελλάδα στο δρόμο προς μία όλο και καλύτερη κοινωνία και πολιτεία θα συνεχίζονταν. Τούτο όμως δεν συνέβη. Είναι αλήθεια ότι η Ρώμη εφάρμοσε και καλλιέργησε, σε ορισμένες περιόδους της ιστορίας της, τις δημοκρατικές αρχές που διδάχθηκε από την Αθήνα. Ανάδειξε όμως, σε χρόνους μεγάλης ισχύος της αυτοκρατορίας της, ηγέτες ξένους προς το δημοκρατικό πνεύμα και τη δημοκρατική διακυβέρνηση — αυτοκράτορες, συχνά μάλιστα πολύ τυραννικούς. Και το χαρακτηριστικότερο, οι λαοί κάτω από την αυτοκρατορία δεν είχαν πάντοτε την ελευθερία και την ανεξαρτησία που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξή τους.

Αργότερα, το Βυζάντιο, παρά την αναγνώριση, από πολύ νωρίς της χριστιανικής θρησκείας που ήλθε να καταλύσει με τα κηρύγματά της τις διακρίσεις ανάμεσα

στους ανθρώπους και που καλλιεργούσε την ιδέα της ατομικής βουλήσεως των ανθρώπων και της άδελφωσύνης ανάμεσά τους, πήρε πρότυπα για την οργάνωσή του όχι από τη δημοκρατική Ελλάδα, αλλά από την αυτοκρατορική Ρώμη.

Κατά το Μεσαίωνα, τα δημοκρατικά ιδανικά αγνοήθηκαν. Τις κοινωνίες τις κυβερνούσαν πολιτικά καθεστώτα αυταρχικά, μοναρχικά, θεοκρατικά. Οι πολλοί ζούσαν στην ένδεια, στην αμάθεια, στο περιθώριο της κοινωνικής, της πολιτικής και της οικονομικής ζωής. Και όπως το ξαναείπαμε, κυρίαρχοι ήταν οι λίγοι, οι ισχυροί. Φυσικά, δεν έλειψαν και στους χρόνους αυτούς οι σοφοί άνδρες που μελετούσαν τον ελληνικό πολιτισμό, που εμπνέονταν από τα δημοκρατικά ιδανικά των Αθηναίων και που κήρυτταν την ανάγκη για μια «νέα» κοινωνία και πολιτεία. Το 1215 μάλιστα, οι φεουδάρχες της εποχής ανάγκασαν το βασιλιά της Αγγλίας Ιωάννη (1167 -1216) να τους παραχωρήσει πολλές ελευθερίες. Το σχετικό «συμφωνητικό» είναι γνωστό στην ιστορία ως ο «Μέγας Χάρτης» (Magna Charta 1215). Άλλα, τις ελευθερίες αυτές οι φεουδάρχες τις ήθελαν μόνο για τους εαυτούς τους και όχι για τους εργάτες των κτημάτων τους, για τους ακτήμονες χωρικούς. Και ούτε μπορούσαν τότε να φαντασθούν ότι όσα αυτοί ζητούσαν από το βασιλιά Ιωάννη, αργότερα θα τα ζητούσαν από αυτούς τους ίδιους οι πολλοί. Και όχι μόνο θα τα ζητούσαν, αλλά και θα τα κέρδιζαν με τους αγώνες τους.

Υστέρα από αρκετούς αιώνες, οι Γάλλοι, έχοντας για οδηγούς μεγάλους στοχαστές που μελετούσαν τους Έλληνες, έρριξαν τα συνθήματα της «ελευθερίας», της «αδελφωσύνης» και της «ισότητας». Και κάτω από τα συνθήματα αυτά, έκαναν σκληρούς αγώνες για να περιορίσουν τα απολυταρχικά δικαιώματα των βασιλέων. Για να γευθούν τα αγαθά της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Για να γίνουν, με τον καιρό, οι οδηγητές των λαών που ζητούσαν να καταλύσουν τα δεσμά της αποικιοκρατίας, να αποκτήσουν εθνική ανεξαρτησία και να χτίσουν δημοκρατικές κοινωνίες.

Οι δουλωμένοι στους Τούρκους Έλληνες καθώς και άλλοι λαοί που ζούσαν κάτω από την τυραννική Οθωμανική Αυτοκρατορία, πήραν πολλά μηνύματα από την επαναστατημένή τότε Γαλλία και άρχισαν και οι ίδιοι να οργανώσουν τις δικές τους επαναστάσεις για ανεξαρτησία και ελευθερία.

Αλλά, είναι κυρίως η Αμερική του 18 αι.: η μεγάλη αγγλική αποικία που όχι μόνο πήρε διδάγματα από τους Γάλλους, αλλά που έκανε, αυτή πρώτη, τη μεγάλη επανάσταση (1776) για εθνική αποκατάσταση και για δημοκρατία. Αξίζει να αναφέρομε εδώ ότι, όταν οι ελεύθεροι πα Βορειοαμερικανοί δημιουργούσαν ανεξάρτητο έθνος, τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, έθεσαν στον πρόλογο του Συντάγματος, ύστερα από προσεκτική μελέτη της ιστορίας της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ορισμένες σημαντικές δημοκρατικές αρχές που έγιναν γνωστές ως «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων», δηλαδή ως διακήρυξη των δικαιωμάτων του ατόμου — του πολίτη. Παρουσιάζομε εδώ τις κυριότερες από τις αρχές αυτές:

— Οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι και ο Δημιουργός τους έχει δώσει ορισμένα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της ζωής, το δικαίωμα της ελευθερίας και το δικαίωμα της επιδιώξεως της ευτυχίας.

- Οι κυβερνήσεις (πολιτεία) κυβερνούν σύμφωνα με τους κανόνες του δικαίου.
- Οι εξουσίες της πολιτείας πηγάζουν από τη Θέληση των πολιτών
- Όταν αποδειχθεί ότι μια Κυβέρνηση τείνει να καταλύσει τα δικαιώματα των πολιτών, τότε ο κυρίαρχος λαός έχει δικαιώμα να αλλάξει την Κυβέρνηση αυτή, να ανάδειξει άλλη στη θέση της και να καθορίσει ο ίδιος τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της έτσι, ώστε να διασφαλίζονται τα δικαιώματά του για προστασία και έυημερία.

Η ιστορία μας διδάσκει ότι η δημοκρατική πολιτεία δεν ακολουθεί πάντοτε πιστά τη λαϊκή Θέληση, έτσι όπως εκφράζεται με το Σύνταγμα. Αυτό συνέβη και στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Ενώ το Σύνταγμα της χώρας αυτής μιλούσε καθαρά για ισότητα και για ελευθερία, οι μεγάλοι βαμβακοκαλλιεργητές των Πολιτειών του Νότου δεν εννοούσαν να αναγνωρίσουν και στους μαύρους ίσα δικαιώματα. Τους θεωρούσαν κατώτερους και τους χρησιμοποιούσαν ακόμα ως δούλους. Οι Αμερικανικές Πολιτείες όμως του Βορρά, χάρη στη βιομηχανία και το εμπόριο τους, ήταν πιο αναπτυγμένες και ερμήνευαν πιο σωστά το Σύνταγμα της Ομοσπονδίας. Αποφάσισαν λοιπόν να δοθεί ένα τέλος στον καταδικασμένο από την ανθρώπινη συνείδηση θεσμό της δουλείας και να γίνουν και οι νέγροι ισότιμοι πολίτες. Έτσι, ύστερα από πολλές διαμάχες ανάμεσα στους Νότιους και τους Βόρειους, ξέσπασε στις Ηνωμένες Πολιτείες (1861 - 1865) σκληρός εμφύλιος πόλεμος. Οι Βόρειοι τελικά νίκησαν και καταλύθηκε ο θεσμός της δουλείας. Βέβαια, χρειάσθηκε να περάσουν και άλλα χρόνια για να αναγνωρισθούν και στην πράξη τα δικαιώματα των μαύρων.

Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου, κύριος υπερασπιστής των δικαιωμάτων των έγχρωμων Αμερικανών και υπέρμαχος των ιδανικών της δημοκρατίας, ήταν ο Αβραάμ Λίνκολν (1809 - 1865). Όπως άλλοτε ο Περικλής, έτσι και ο μεγάλος αυτός κοινωνικός στοχαστής και πολιτικός άνδρας, μιλώντας (Gettysburg, 19 Νοεμβρίου 1863) κατά τον ενταφιασμό νεκρών από τον εμφύλιο αυτό πόλεμο, είπε τα ακόλουθα λόγια:

«... Εδώ και ογδόντα επτά χρόνια, οι Πατέρες μας δημιούργησαν στην ήπειρο αυτή ένα νέο έθνος, θεμελιώμενό πάνω στις αρχές της ελευθερίας και στην ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι έρχονται στη ζωή με ίσα δικαιώματα. Τώρα, έχουμε εμπλακεί σε ένα μεγάλο εμφύλιο, πόλεμο, σε μια δοκιμασία που θα δείξει αν αυτό το έθνος, και όλα τα άλλα έθνη που θεμελιώθηκαν πάνω στις ίδιες αρχές, μπορούν να επιζήσουν... Είμαστε συγκεντρωμένοι τη στιγμή αυτή για να αφιερώσομε ένα τμήμα αυτού του πεδίου των μαχών στους γενναίους άνδρες που αγωνίσθηκαν εδώ... Ο κόδυμος πολύ λίγο θα γνωρίζει ή θα θυμάται τα όσα λέγονται την ώρα τούτη... Ποτέ όμως οι άνθρωποι δεν θα ξεχάσουν τα όσα έπραξαν στο πεδίο τούτο οι άνδρες. Και μένει τώρα σε μας τους ζώντες να αφιερώσομε τον εαυτό μας στην ολοκλήρωση του έργου των γενναίων και τημηένων αυτών ανδρών... Δηλώνομε κατηγορηματικά αυτή τη στιγμή ότι οι άνδρες αυτοί δεν έχασαν τη ζωή τους μάταια... ότι η πολιτεία μας θα είναι μια πολιτεία που ανήκει στο λαό, που προέρχεται από το λαό και που υπηρετεί το λαό...»

7.4.5 Ο Εικοστός αιώνας και η δημοκρατία.

Αν στους δύο προηγούμενους αιώνες τα ιδανικά της δημοκρατίας και η δημοκρατική οργάνωση της πολιτείας σημείωσαν ιστορικές κατακτήσεις με τα φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη και ιδιαίτερα με την Αμερικανική Επανάσταση (1775 - 1781) και τη Γαλλική Επανάσταση (1789 - 1795), στον αιώνα μας οι κατακτήσεις αυτές άρχισαν να επεκτείνονται όλο και περισσότερο. Είναι γεγονός ότι με τους δύο μεγάλους πολέμους (Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, 1914 - 1916 και Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, 1939 - 1945) τα δημοκρατικά ιδανικά απλώθηκαν και δημιουργήθηκαν περισσότερα ανεξάρτητα και δημοκρατικά έθνη. Από τους δύο αυτούς τρομερούς πολέμους, που απάτησαν τεράστιες θυσίες, νικήτριες αναδείχθηκαν τελικά οι δημοκρατικές κοινωνίες. Το ιστορικό αυτό γεγονός ερμηνεύεται από το ότι οι λαοί που υποκινούνται από τα ιδανικά της εθνικής ανεξαρτησίας, της ελευθερίας και της δημοκρατίας μπορούν να λυγίζουν και τον ισχυρότερο πολεμικό οπλισμό των αρνητών και των εχθρών των ιδανικών αυτών.

Αξιοσημείωτα είναι επίσης και μερικά άλλα μεγάλα γεγονότα του αιώνα μας, όπως π.χ. η Επανάσταση στην Ρωσία (1917), η κατάλυση των αποικιών και η δημιουργία νέων και ανεξάρτητων κρατών κυρίως στην Αφρική και την Ασία, η επανάσταση στην Κίνα και η απόφαση των εθνών, νικητών και νικημένων, να ιδρύσουν τον Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) (1947). Όλα αυτά τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα, καθώς και αυτά που συμβαίνουν στις μέρες μας, είχαν και έχουν ως κύρια αιτία τη λαχτάρα των λαών να δουν το τέλος παλιών μορφών κοινωνικής και πολιτειακής οργανώσεως, να αποκτήσουν εθνική ανεξαρτησία και δημοκρατία.

Φυσικά τα νέα έθνη και οι κοινωνίες που προήλθαν από τους πολέμους και τις επαναστάσεις που αναφέραμε, δεν ακολουθούν όλα τον ίδιο δρόμο προς τη δημοκρατία. Γι' αυτό και οι σχέσεις ανάμεσά τους δεν είναι ομαλές. Οι κοινωνίες της Δύσεως (Ηνωμένες Πολιτείες, τα Κράτη της Δυτικής και της Βόρειας Ευρώπης, η Ελλάδα, και άλλες χώρες) είναι οργανωμένες δημοκρατικά. Εφαρμόζουν ή προσπαθούν να εφαρμόζουν στην οργάνωσή τους δημοκρατικές διαδικασίες. Υπάρχουν πολλά πολιτικά κόμματα που διεκδικούν την εξουσία με ελεύθερες και γενικές εκλογές. Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας, τα Μέλη των Νομοθετικών Σωμάτων και τα Μέλη της Κυβερνήσεως είναι πρόσωπα αιρετά. Η ανάδειξή τους στα δημόσια αξιώματα γίνεται ύστερα από αδέσμευτη διακήρυξη ιδεών και προγραμμάτων.

Στις λεγόμενες Ανατολικές χώρες (Ρωσία, Κίνα, Βαλκάνια, άλλες μικρότερες χώρες), η εθνική, η κοινωνική η οικονομική και η πολιτιστική ζωή δεν ρυθμίζονται με την άμεση συμμετοχή όλων γενικά των πολιτών, αλλά με την ευθύνη ενός μόνο πολιτικού κόμματος, που κατέλαβε την εξουσία με επανάσταση.

Ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο τύπους κοινωνίας και πολιτείας υπάρχουν πολλές διαφορές, που συχνά φθάνουν στο σημείο να απειλούν την ειρήνη. Όλες οι κοινωνίες και οι πολιτείες του καιρού μας μιλούν για δημοκρατία. Υποστηρίζουν ότι κινούνται με βάση τα ιδανικά της δημοκρατίας. Ιστη μεταχείρηση όλων των πολιτών, ίσες ευκαιρίες για όλους, ισοπολιτεία. Πού βρίσκεται άραγε η αλήθεια; Με ποιο μέτρο θα πρέπει να κρίνομε για να δώσουμε την πιο σωστή απάντηση; Να χρησιμοποιήσουμε ως κριτήρια μόνο την οικονομική πρόοδο, τη δύναμη των εξοπλισμών, την ανάπτυξη της τεχνολογίας; Οπωσδήποτε αυτά δεν είναι αρκετά. Το θετικότερο

μέτρο για την αντικειμενικότερη κατά το δυνατόν αξιολόγηση μιας κοινωνίας και πολιτείας είναι, ασφαλώς, η προσήλωσή της στα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου, του πολίτη, έτσι όπως τα έχει διατυπώσει ο Οργανισμός Ήνωμένων Εθνών.

Μερικά ακόμα δεδομένα είναι αξια προσοχής. Τα νέα έθνη, εκείνα δηλαδή, που μόλις πρόσφατα κέρδισαν την ανεξαρτησία τους από την αποικιοκρατία δεν μπορούν να φθάσουν αμέσως στην πολιτική και την οικονομική δημοκρατία. Χρειάζεται χρόνος και προγραμματισμός. Επίσης, ο δρόμος προς τα αγαθά που υπόσχεται και που προσφέρει η δημοκρατία, δεν είναι απόλυτα ο ίδιος για όλες τις κοινωνίες. Ανεξάρτητα από το χρόνο που απαιτείται και το δρόμο που πρέπει να διανύσει κάθε κοινωνία προς το μεγάλο στόχο, τα άτομα - μέλη της πρέπει να μην υφίστανται καταπίεσεις της μιας ή της άλλης μορφής. Πρέπει να μετέχουν εκούσια και με συνείδηση του ιδανικού της δημοκρατίας στα συλλογικά έργα που αποβλέπουν στην κοινωνική πρόοδο και την ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής.

7.5 Ήνωμένα Έθνη και δημοκρατία.

Ο Οργανισμός των Ήνωμένων Εθνών ξεπήδησε, την επομένη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, μέσα από το μεγάλο όνειρο της ανθρωπότητας για μόνιμη πα παγκόσμια ειρήνη. Το όνειρο αυτό ήταν τόσο παλιό, όσο παλιός ήταν και ο πόλεμος, ως μέσο για την επίλυση των διαφορών ανάμεσα στους λαούς. Την επομένη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου είχε δημιουργηθεί από ανάλογες ανάγκες, η Κοινωνία των Εθνών, η οποία όμως δεν μπόρεσε να αμβλύνει τις αντιθέσεις των κρατών και γι' αυτό διαλύθηκε. 'Όλα δείχνουν ότι ο διάδοχός της, ο ΟΗΕ, σημειώνει παρά τις αδυναμίες που παρουσιάζουν πολλά από τα μέλη του, σημαντικές επιτυχίες και στο μέλλον η αποστολή του θα είναι ευχερέστερη. Επικρατεί αυτή η αισιοδοξία για τους εξής λόγους: Οι λαοί έχουν κατανοήσει πια ότι ένας μεγάλος πόλεμος, με τα όπλα που υπάρχουν σήμερα δεν θα αφήσει περιθώρια για νικητές και ηττημένους. Η καταστροφή προμηνύεται να είναι γενική. Ο σημερινός άνθρωπος έχει αποκτήσει μεγαλύτερη παιδεία και πλατύτερες εμπειρίες, ώστε, ως άτομο και πολίτης να έχει προσανατολισθεί σταθερά στην ιδέα ότι παλιά μίση δεν έχουν πια θέση στην εποχή μας. Η ειρηνική επίλυση των διαφορών αποτελεί όχι μόνο πιο ανθρώπινη λύση, αλλά και την πιο σταθερή. Τέλος, ο πόλεμος θεωρείται δικαιολογημένος, και αναγκαίος, μόνο στην περίπτωση που απειλούνται τα εθνικά σύνορα.

'Όπως είναι γνωστό, τα Ήνωμένα Έθνη δεν εργάζονται μόνο για την ειρηνική επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα κράτη - μέλη. Ο Διεθνής Οργανισμός περιλαμβάνει στους κόλπους του όλα τα ανεξάρτητα κράτη του καιρού μας (μεγάλα και μικρά, παλιά και νέα) και εργάζεται επίσης για τη γενική επικράτηση των αρχών της δημοκρατίας. Παρ' όλον ότι δεν έχει δικαίωμα να αναμιγνύεται άμεσα στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών, ασχολείται συστηματικά με όλα τα προβλήματα που ενδιαφέρουν το σημερινό άνθρωπο: Τις απομικές ελευθερίες. Τα δικαιώματα των εργαζομένων. Τη θέση της γυναικάς στη σημερινή κοινωνία. Την προστασία της μητέρας, των παιδιών και των γερόντων. Τον περιορισμό της ένδειας. Την καλύτερη εκμετάλλευση των πρώτων υλών. Την προστασία του περιβάλλοντος. Την οικονομική πρόοδο. Την εξάπλωση της παιδείας. Την προστασία των μεγάλων μνημείων της ιστορίας και γενικά την πολιτιστική πρόοδο όλων των λαών, σε κάθε γωνιά του Πλανήτη.

Τα Ηνωμένα Έθνη και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

7.5.1 Τα Ηνωμένα Έθνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η αποστολή του Οργανισμού Ηνωμένων εθνών, οι λόγοι της υπάρξεως και της λειτουργίας του φαίνονται καθαρά σε ένα από τα σημαντικότερα κείμενα όλων των εποχών, στην Παγκόσμια διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το κείμενο αυτό συντάχθηκε με τη συνεργασία αντιπροσώπων από όλα τα κράτη, ανεξάρτητα μάλιστα από την πολιτική και την οικονομική τους κατάσταση. 'Όλα τα Κράτη – μέλη του ΟΗΕ (συντηρητικά, απολυταρχικά, δημοκρατικά, σοσιαλιστικά, κομμουνιστικά) συμφώνησαν να αποτελέσει το κείμενο αυτό τον οδηγό για την ανάπτυξή τους. Γι' αυτό το λόγο, όταν θέλουμε να κρίνομε αν μια κοινωνία είναι δημοκρατική ή κινείται στο δρόμο προς τη δημοκρατία, εξετάζομε αν η κοινωνία αυτή σέβεται απόλυτα, λίγο ή παραποιεί, παρερμηνεύει κ.τ.λ. την «Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», που ψηφίσθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 10 Δεκεμβρίου 1948. Δεν είναι δυνατό φυσικά να μεταφέρομε εδώ και τα τριάντα άρθρα της. Άλλωστε, κάθε άνθρωπος και, φυσικά, κάθε μαθητής, φροντίζει να έχει ένα αντίγραφο του όλου κειμένου. Έτσι, περιοριζόμαστε να παραθέσουμε ορισμένα μόνο από τα άρθρα αυτά, αφού πρώτα σταθουμε στον «Πρόλογο», στον οποίο ανάμεσα στις άλλες αναφέρονται και οι ακόλουθες σημαντικές αρχές:

- Στη βάση των δικαιωμάτων του ανθρώπου υπάρχουν η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η ειρήνη.
- Όπου παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, εκεί ακολουθούν πράξεις βίας, που προσβάλλουν την ανθρώπινη συνείδηση.
- Για να μη γίνονται επαναστάσεις, κάθε κράτος πρέπει να προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα με νόμους.
- Η προάγωγή φιλικών σχέσεων ανάμεσα στα έθνη είναι πρωταρχική ανάγκη.
- Τα Κράτη - μέλη του ΟΗΕ διαδηλώνουν την πίστη τους στα ανθρώπινα δικαιώματα και, ειδικότερα, την απόφασή τους να μεριμνούν για την προστασία της απομικής αξιοπρέπειας και, γενικά, την πρόδοτο του συνόλου μέσα σε ατμόσφαιρα ελευθερίας.
- Τα Κράτη - μέλη υπόσχονται να συνεργάζονται μεταξύ τους για την διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των βασικών ελευθεριών. Η συνεργασία αυτή προϋποθέτει ότι όλοι κατανοούν τη μεγάλη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έτσι όπως αυτά καθορίζονται στη «Διακήρυξη».
- Από τα τριάντα άρθρα της «Διακήρυξεως» επιλέξαμε τα χαρακτηριστικότερα, εκείνα μάλιστα που μας θυμίζουν τα όσα αναπτύχθηκαν σχετικά με την πορεία της δημοκρατίας, από την εποχή του Περικλέους ως σήμερα. Τα άρθρα αυτά είναι:
 - Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ζωής, της ελευθερίας και της προστασίας.
 - Κανένας δεν πρέπει να υπόκειται σε βασανιστήρια ή σε ποινές σκληρές και απάνθρωπες.
 - Όλοι είναι ίσοι μπροστά στους Νόμους της Πολιτείας και όλοι έχουν το δικαίωμα να προστατεύονται από τις διακρίσεις εις βάρος τους.
 - Κανένας δεν μπορεί να συλλαμβάνεται αυθαίρετα, να φυλακίζεται ή να εξορίζεται... Ο κατηγορούμενος για ποινικό αδίκημα έχει το δικαίωμα να θεωρείται αθώος, μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή του.
 - Κανένας δεν μπορεί να παραβιάσει την ιδιωτική ζωή, την οικογένεια, την κατοικία, την αλληλογραφία του άλλου...
 - Ο καθένας έχει το δικαίωμα μιας εθνικότητας. Από κανένα δέν μπορεί να αφαιρεθεί η εθνικότητά του...
 - Ο καθένας έχει το δικαίωμα να σκέπτεται ελεύθερα, να κρίνει σύμφωνα με τη συνείδησή του και να ανήκει στο θρήσκευμα που θέλει.
 - Ο καθένας έχει το δικαίωμα να σχηματίζει και να εκφράζει ελεύθερα τη γνώμη του. Αυτό σημαίνει ότι έχει και το δικαίωμα... να ζητά, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ίδεες με οποιοδήποτε μέσο.
 - Ο καθένας έχει το δικαίωμα να μετέχει σε ειρηνικές συγκεντρώσεις και σε οργανώσεις και κανένας δεν μπορεί να υποχρεωθεί να μετέχει, χωρίς τη θέλησή του, σε ορισμένο σύλλογο.
 - Όλοι έχουν το δικαίωμα να μετέχουν στη διακυβέρνηση της χώρας τους είτε άμεσα είτε έμμεσα με αιρετούς αντιπροσώπους. Όλοι έχουν δικαίωμα σε ίσες ευκαιρίες να υπηρετούν τα κοινά. Η θέληση του λαού αποτελεί το θεμέλιο της κρατικής εξουσίας. Η θέληση αυτή εκφράζεται ελεύθερα με εκλογές που διεξάγονται περιοδικά με καθολική, ίση και μιστική ψηφοφορία, η οποία εξασφαλίζει την ελευθερία της εκλογής.
 - Όλοι έχουν το δικαίωμα να εργάζονται, να επιλέγουν τον κύκλο των ασχο-

λιών τους, να εκτελούν την εργασία τους κάτω από ευνοϊκούς όρους και να προστατεύονται από την ανεργία.

— Όλοι έχουν το δικαίωμα να εξασφαλίζουν έπαρκη μέσα για ικανοποιητική ατομική και συλλογική ζωή (υγεία, διατροφή, στέγη, ενδυμασία, ιατρική περίθαλψη, κοινωνική πρόνοια)... Η μικρότητα και η παιδική ηλικία έχουν το δικαίωμα ειδικής προστασίας.

— Όλοι έχουν το δικαίωμα για παιδεία (αγωγή, εκπαίδευση, μόρφωση). Στόχος της παιδείας είναι η ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και η ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των βασικών ελευθεριών...

— Όλοι έχουν το δικαίωμα να μετέχουν ελεύθερα στην πολιτιστική ζωή... να χαίρονται τις καλές τέχνες και να μοιράζονται τα αγαθά της επιστημονικής προσδού...

— Όλοι έχουν καθήκοντα απέναντι στην κοινωνία τους, μέσα στα πλαίσια της οποίας μόνο είναι δυνατή η πλήρης ανάπτυξη της προσωπικότητας... Οι πολίτες, στην άσκηση των δικαιωμάτων τους, εμποδίζονται μόνον από τους φραγμούς που καθορίζουν οι Νόμοι. Οι Νόμοι ωηφίζονται και εφαρμόζονται με μόνο σκοπό να προστατεύουν το δικαίωμα της ελευθερίας, να υπηρετούν τις δίκαιες απαιτήσεις της ηθικής, την κοινωνική τάξη και, γενικά, την πρόσδοτη μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

— Τίποτα από όσα περιλαμβάνονται στη Διακήρυξη αυτή δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ότι αναφέρεται σε κάποιο συγκεκριμένο κράτος, ότομο ή ομάδα...

Η Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων θεωρείται από τα Κράτη - μέλη του ΟΗΕ κοινή απαραβίαστη συμφωνία, το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να κινείται και να πραγματοποιείται το ιδανικό της δημοκρατικής κοινωνίας και πολιτείας. Όπως είπαμε και σε άλλο σημείο, θετικότερο μέτρο για να κρίνομε αν μια κοινωνία και πολιτεία κινείται ενσυνείδητα και δημιουργικά στα πλαίσια της δημοκρατίας, είναι η πίστη της στα δικαιώματα αυτά και, φυσικά, ο τρόπος που ερμηνεύονται και εφαρμόζονται στην πράξη. Πραγματικά δημοκρατική πολιτεία είναι λοιπόν η πολιτεία που ρυθμίζει την εθνική, κοινωνική οικονομική, πολιτική και πολιτιστική της ζωή σύμφωνα με την «Διακήρυξη» του ΟΗΕ καθώς και με όλα τα άλλα συμπληρωματικά κείμενα και τις ερμηνείες που δίνουν από το 1948 οι Διεθνείς Διασκέψεις και οι Διεθνείς Συμφωνίες που οργανώνονται και συνάπτονται με τη ευθύνη και την εποπτεία του ΟΗΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

8.1 Προσωπικότητα.

8.1.1 Παράγοντες της προσωπικότητας.

Κάθε άνθρωπος έχει τη δικιά του ατομικότητα, τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν από τους άλλους ανθρώπους. Η φύση, ενώ έδωσε στους ανθρώπους ένα πλήθος από όμοια γνωρίσματα, τους έδωσε και ορισμένα ιδιότυπα γνωρίσματα, αυτά δηλαδή που αποτελούν την «ταυτότητα» του καθένα μας. Κάθε άτομο έχει π.χ. τα δικά του δακτυλικά αποτυπώματα.

Ποιοι παράγοντες διαμορφώνουν την προσωπικότητά μας; Πρώτα, η **κληρονομικότητα**, δηλαδή οι βιολογικές καταβολές όπως π.χ. το φύλο, το χρώμα του δέρματος, η σωματική διάπλαση, το άρτιο ή το αδύνατο νευρικό σύστημα, που από τη στιγμή της συλλήψεώς μας κληρονομούμε από τους γονείς και από τους προγόνους μας ακόμα και τους πιο μακρινούς. Έπειτα το **κοινωνικό περιβάλλον**, δηλαδή, όλες οι εμπειρίες που αποκτά το άτομο από τη γέννησή του και σε όλη του τη ζωή, καθώς έρχεται σε καθημερινή επαφή με τη φύση και προπαντός με τα άλλα άτομα γύρω του, με την κοινωνία, με τον πολιτισμό του τόπου του με άλλους πολιτισμούς.

Με άλλα λόγια, είμαστε αυτό που είμαστε, ξανθοί ή μελαχροινοί, ψηλοί ή κοντοί, με γερά ή αδύνατα αισθητήρια όργανα, με γερή ή με αδύνατη μνήμη, με πλαστιά ή με περιορισμένη παιδεία, με αυτή ή εκείνη τη μητρική γλώσσα, τη μια ή την άλλη θρησκεία, έχομε πετύχει περισσότερο ή λιγότερο ή έχομε αποτύχει στη ζωή κ.ο.κ., διότι σε κάθε στιγμή της ζωής μας η κληρονομικότητά μας και το περιβάλλον μας βρίσκονται σε μια αδιάλειπτη αντενέργεια. Φυσικά, η αντενέργεια αυτή ανάμεσα στους δύο παράγοντες και οι συνέπειές της για τη φυσική, τη συναισθηματική, τη διανοητική, τη βουλητική και την ηθική «διάπλασή» μας δεν είναι μια διαδικασία απλή. Ο τρόπος με τον οποίο αποκτούμε τις εμπειρίες μας από τον ασύγαστο διάλογο ανάμεσα στο εγώ μας και στο γύρω κόσμο δεν μας είναι εντελώς γνωστός, παρά τις πολύπλευρες και τις εντατικές μελέτες των βιολόγων, των ψυχολόγων, των κοινωνιολόγων και άλλων επιστημόνων. Πάντως, εκείνο που είμαστε σε θέση να γνωρίζομε καλύτερα είναι ότι:

— Το άτομο δεν είναι υπεύθυνο για τα ισχυρά ή αδύνατα βιολογικά χαρακτηριστικά που κληρονομεί από τους προγόνους του. Καθώς μάλιστα μαθαίνομε όλο και περισσότερα για το βιολογικό φαινόμενο της κληρονομικότητας, αποτελεσματικότερα μπορούμε να έλεγχομε τις γεννήσεις πάσιδιών με ελαττώματα. Η σημερινή

πολιτεία μπορεί, δηλαδή, όταν διαπιστώνει ότι οι υποψήφιοι γονείς πάσχουν από ορισμένες ασθένειες ή είναι φανατικοί καπνιστές, αλκοολικοί, ναρκομανείς κ.λ.π., να παίρνει μέτρα για την πρόληψη της τεκνοποιίας (συμβουλές από ειδικούς, νόμοι κ.ά.). Στις μέρες μας δεν γίνεται βέβαια αυτό που γινόταν στη Σπάρτη. Ο «καιάδας» απαγορεύεται ηθικά και νομικά και για ανθρωπιστικούς λόγους αλλά και διότι η πείρα έχει δείξει ότι μια φυσική αναπτηρία δεν είναι, σε κάθε περίπτωση, αιτία και για πνευματική καθυστέρηση. Συχνά μάλιστα συμβαίνει το αντίθετο, δηλαδή, μια αναπτηρία γίνεται δυνατό κίνητρο για μάθηση, για πνευματική ανάπτυξη για μεγάλες επιδόσεις, για προβολή.

— Το φυσικό περιβάλλον μας — κάμπος, βουνό, ακροποταμία, παραλία, νησιά κ.λ.π. επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξή μας, τις προτιμήσεις μας, τις συνηθείες μας, τις ασχολίες μας... Κυρίως όμως το πρώτο κοινωνικό περιβάλλον μας, η οικογένεια, ο κύκλος των συγγενών, η γειτονιά, το σχολείο, η κοινότητα, και, έπειτα, η κοινωνία στην οποία ανήκομε μας υποκινούν και μας δίνουν την ευκαιρία και τα μέσα για τη διαμόρφωση της ταυτότητάς μας.

— Όλα όσα αγαπούμε ή δεν αγαπούμε, όλα όσα πράττομε ή αποφεύγομε να πράττουμε και, ειδικότερα, η αγωγή, οι ηθικοί κανόνες που ακολουθούμε στη ζωή μας, η θρησκευτική μας πίστη, οι καλλιτεχνικές μας προτιμήσεις κ.ο.κ. είναι αποτέλεσμα των επιδράσεων που δεχόμαστε από τον πολιτισμό της χώρας μας. Σημειώνομε εδώ ότι, όταν μιλούμε για ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και για πολιτισμό, μιλούμε για δύο παράγοντες που, σε τελευταία ανάλυση, σημαίνουν τα ίδια πράγματα. Η διαστολή γίνεται μόνο για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα την πλατιά έννοια του πολιτισμού.

8.1.2 «Κοινωνικοποίηση» του ατόμου.

Όπως είναι γνωστό, κάθε νέο μέλος της κοινωνίας, γεννιέται με ανάγκες που δεν μπορεί να ικανοποιήσει από μόνο του. Οι ανάγκες αυτές είναι βιολογικές (τρόφη, προφύλαξη), αλλά και ανάγκες που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ψυχολογικές και κοινωνικές, χωρίς να ξεχνούμε, φυσικά, ότι ακόμα και οι ανάγκες αυτές έχουν βιολογική βάση. Εννοούμε δηλαδή, την ανάγκη του νεογέννητου, του βρέφους του μικρού παιδιού και, κατά κάποιο τρόπο, των ατόμων κάθε ηλικίας, για στοργή, επικοινωνία, κίνηση, δημιουργία, ασφάλεια. Η ικανοποίηση των αναγκών των παιδιών είναι έργο της μητέρας, του πατέρα, του οικογενειακού περιβάλλοντος. Από την άποψη αυτή το νεογέννητο γίνεται από τις πρώτες στιγμές της ζωής του «κοινωνικό ον», μέλος κοινωνικής ομάδας, της οικογένειάς του. Η ένταξη αυτή του νεογέννητου στην οικογένειά του, οι βιολογικοί και ψυχολογικοί δεσμοί του με τη μητέρα και η ικανοποίηση των αναγκών του με τη βοήθειά της είναι η απαρχή μιας διαδικασίας που ονομάζομε **κοινωνικοποίηση** του ατόμου.

Η κοινωνικοποίηση του ατόμου, δηλαδή η δημιουργική του ένταξη στην κοινωνική ζωή, είναι ένας αδιάκοπος, υπεύθυνος «διάλογος» ανάμεσα στο άτομο και στο περιβάλλον του.

Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε ότι το να ανήκομε σε μια συγκεκριμένη οικογένεια, σε μια συγκεκριμένη κοινωνία είναι κάτι που δεν οφείλεται σε δική μας επιλογή και ευθύνη. Πρόκειται για «συμπτώσεις». Αντιθέτως τα χαρακτηριστικά εκείνα τής προσωπικότητας για τα οποία ευθύνεται το ώριμο, κυρίως, άτομο, η οι-

Σκηνή από μια συγκέντρωση ανδρών στατικής κοινωνίας.

Σκηνή σε χωριό. Επικοινωνία ανάμεσα σε άτομα που ανήκουν σε τρεις γενιές.

κογένεια, το σχολείο, η κοινότητα, ο δήμος, η πολιτεία, η ευρύτερη κοινωνία είναι ο **επίκτητος** οπλισμός μας, δηλαδή, τα όσα αποκτούμε με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησεως (εμπειρίες, ενδιαφέροντα, δεξιότητες, τρόποι συμπεριφοράς κ.ά.). Τα

επίκτητα χαρακτηριστικά συνθέτουν ακριβώς την ατομικότητά μας, μας κάνουν καλούς ή κακούς ανθρώπους, παρασιτικά ή δημιουργικά μέλη της κοινωνίας. Είναι φανερό λοιπόν ότι, μια που η κοινωνία και η πολιτεία χρειάζονται μέλη - πολίτες εφοδιασμένους με τις απαραίτητες πνευματικές ικανότητες και τις δεξιότητες για την πρόοδο της κοινωνικής ζωής, νιώθουν ως πρώτιστη αποστολή τους τη διευκόλυνση των διαδικασιών της κοινωνικοποίησεως με τη συνεργασία της οικογένειας, της παιδείας και γενικά όλων εκείνων των κοινωνικών θεσμών, για τους οποίους μιλήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Μια καλή οικογένεια θέτει γερά θεμέλια για την ανάπτυξη του ατόμου. Ένα καλό εκπαιδευτικό σύστημα χτίζει πάνω στα πρώτα θεμέλια ένα γερό «κοικαδόμημα», γνώσεις, δεξιότητες, ήθος, ευγενή συναίσθήματα. Έτσι, μια καλά οργανωμένη κοινωνία χρησιμοποιεί με πρόγραμμα όλες τις δυνάμεις των μελών της, δημιουργεί συνεχώς νέες ευκαιρίες και παρέχει περισσότερα και καλύτερα μέσα για την καλλιέργεια των κοινωνικά χρήσιμων ατομικών και συλλογικών γνώσεων και ικανοτήτων.

Ακόμα, μια αναπτυγμένη κοινωνία προσπαθεί με κατάλληλα μέσα και μεθόδους (είδικά σχολεία, πλατιά κοινωνική πρόνοια, καλή δικαιοσύνη, ανθρώπινο σύστημα επιβολής κυρώσεων κ.ά.) να θεραπεύει, κατά το δυνατό, κληρονομικά ελαττώματα και αδυναμίες και να φροντίζει έμπειρα, ώστε τα ελαττώματα και οι αδυναμίες αυτές να μη γίνονται αιτία για αντικοινωνικές πράξεις, ενώ παράλληλα δημιουργεί το κλίμα εκείνο που ευνοεί την ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνάμεων, εκείνων που προσανατολίζονται πάντοτε προς το γενικό καλό και το υπηρετούν.

8.1.3 Η έννοια της προσωπικότητας

Συχνά διαβάζομε ότι ο τάδε είναι μια **προσωπικότητα**, μια μεγάλη προσωπικότητα. Πώς ένα άτομο εξελίσσεται σε προσωπικότητα; Τι ακριβώς υποδηλώνει η έννοια της προσωπικότητας; Τα ερωτήματα αυτά απασχολούν πολύ την κοινωνιολογία. Οι μελετητές, αν και δεν δίνουν όλοι τις ίδιες ακριβώς μπαντήσεις, συμφωνούν σε ορισμένα βασικά σημεία:

— Για να αναπτυχθεί ένα άτομο σε προσωπικότητα, δηλαδή, σε άτομο που ξεχωρίζει από τα άλλα και αναγνωρίζεται γενικότερα ως άτομο ικανό για το ένα ή το άλλο έργο, απαιτούνται δυο μαζί παράγοντες: καλές κληρονομικές καταβολές και ευνοϊκές κοινωνικές συνθήκες που θα επιτρέψουν στις καταβολές αυτές να αναπτυχθούν και να δώσουν καρπούς. Μια μεγάλη καλλιτεχνική προσωπικότητα έφθασε εκεί που έφθασε, προφανώς, διότι ήταν άτομο προικισμένο με πολύ ευαίσθητο νευρικό σύστημα (πολύ καλός δέκτης), με καλό μάτι, ή αυτί (πολύ καλός παρατηρητής), με καλό χέρι (πολύ αναπτυγμένες δεξιότητες). Ήταν όμως αυτά αρκετά; Όχι. Χρειάσθηκε ασφαλώς να βιωθήσει και το κοινωνικό περιβάλλον, δηλαδή, μια σωστή γενική εκπαίδευση, μια προχωρημένη καλλιτεχνική παιδεία, ένα κοινό που να γνωρίζει τι είναι «ωραίο» και, γενικά, μια κατάλληλη καλλιτεχνική ατμόσφαιρα. Είναι φανερό ότι όσα ισχύουν για την καλλιτεχνική προσωπικότητα, ισχύουν και για την πολιτική προσωπικότητα, για τη θρησκευτική προσωπικότητα — για τις ηγετικές φυσιογνωμίες σε όλους τούς τομείς της ζωής, σε όλους τους λαούς και σε όλους τους χρόνους.

— Όταν μιλούμε για προσωπικότητες, γενικά, εννοούμε άνδρες ή γυναικες που έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά περισσότερο αναπτυγμένα, περισσότερο φανερά

και περισσότερο λειτουργικά σε σύγκριση με τα χαρακτηριστικά των κοινών ατόμων. Μια πολιτική προσωπικότητα π.χ., πέρα από τα κληρονομικά χαρίσματα έχει τη δύναμη να κατανοεί βαθιά τη ροή των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων στο εσωτερικό της χώρας του. Θέλει να στρέψει τη ροή των πραγμάτων αυτών προς στόχους που είναι και συμφέροντες για το κοινωνικό σύνολο, νοητοί και επιθυμητοί από την πλειοψηφία του λαού, αλλά και πραγματοποιήσιμοι. Πληροφορεί και καθοδηγεί τους πολίτες με τέτοιο τρόπο που να τον καταλαβαίνουν και να του συμπαραστέκονται στο έργο του. Ενέργει προγραμματισμένα. Πιστεύει στη συνεργασία με άλλους πολιτικούς και ειδικούς. Διακρίνεται, τέλος, για την προσήλωσή του στις ανθρώπινες αξίες, και τις δημοκρατικές αρχές.

Συχνά όμως γίνεται λόγος για εγκληματικές προσωπικότητες, για προσωπικότητες του «υποκόσμου», για προσωπικότητες που διακρίθηκαν και διακρίνονται για τη μεγάλη τους τόλμη, για μεγάλες περιπέτειες... Μπορούμε να χαρακτηρίζομε τα άτομα αυτά ως προσωπικότητες; Όχι. Αν και έχουν διανοητικές ικανότητες και δεξιότητες πολύ μεγάλες, δεν έχουν τα βασικά γνωρίσματα της προσωπικότητας, τα οποία αναφέραμε πιο πάνω και, κυρίως, τα στοιχεία της ηθικής βουλήσεως και της φροντίδας για κοινωνική πρόσοδο. Η προσωπικότητα δεν επιδιώκει το ατομικό συμφέρον, την προβολή με κάθε τρόπο, την αναγνώριση από τους άλλους με κάθε μέσο, αλλά πάντοτε το καλό της κοινωνίας. Από την άποψη αυτή, ο άνθρωπος που είναι απλώς ένας πολύ έξυπνος άνθρωπος, που είναι ιδιοφυής, που τολμά, δεν είναι πάντοτε και προσωπικότητα. Οι μεγάλες διανοητικές δυνάμεις, η ιδιοφυία, πρέπει να συνοδεύονται από φανερές προθέσεις και ικανότητες για έργα που είναι χρήσιμα στην κοινωνία, για να μπορούμε να μιλούμε για προσωπικότητα.

Αυτό ακριβώς το στοιχείο μας επιτρέπει να αποκαλούμε προσωπικότητες όχι μόνο τους μεγάλους άνδρες, εκείνους που γεμίζουν σελίδες της ιστορίας με το όνομά τους, αλλά και ανθρώπους, με περιορισμένο κύκλο επιδόσεων. Όταν, π.χ. ένας υπάλληλος γνωρίζει όλα όσα χρειάζονται για την καλύτερη δυνατή εκτέλεση των καθηκόντων του και εκτελεί τα καθήκοντά του με πλήρη συνείδηση ότι κάνει κοινωνικά χρήσιμο έργο, όταν είναι έτοιμος να προσφέρει κάθε βοήθεια κ.λ.π., ο υπάλληλος αυτός είναι μια προσωπικότητα. Το ίδιο ισχύει για το μαθητή που είναι και ικανός αλλά και προσανατολισμένος συνειδητά σε γνώσεις και σε επιδόσεις που αποβλέπουν, πέρα από την προσωπική του επιτυχία, στην επιτυχία και την πρόοδο της τάξεως κ.ο.κ.

8.2 Το πρόβλημα του πολιτισμού.

8.2.1 Η έννοια του πολιτισμού.

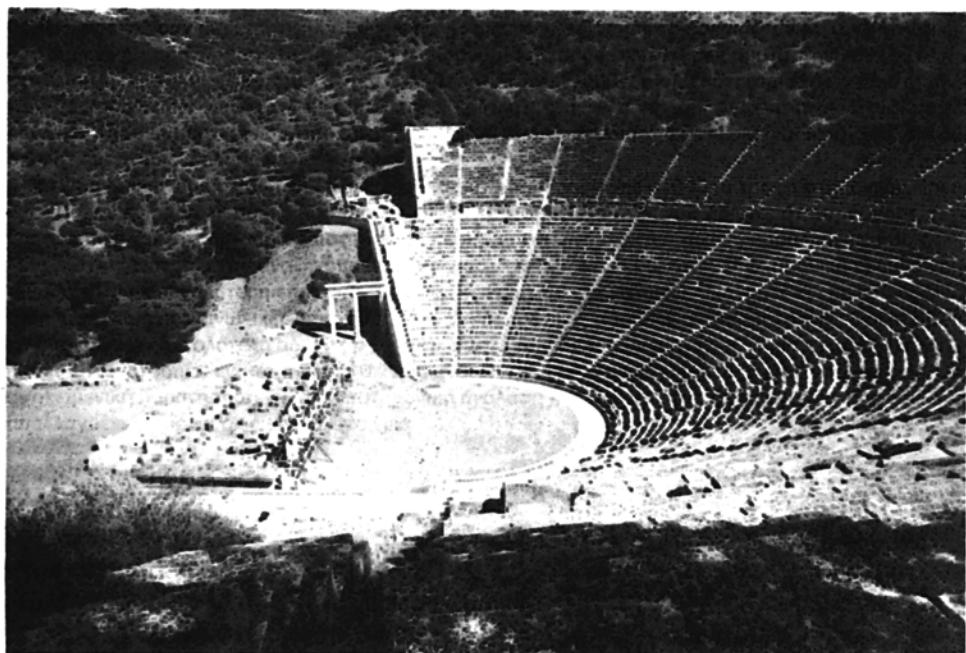
Όταν μιλούμε για τον πολιτισμό μιας κοινωνίας, εννοούμε όλα εκείνα τα μέσα, και τις ιδέες που η κοινωνία αυτή χρησιμοποιεί για να ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες της (τροφή, κατοικία κ.λ.π.) και τις γενικότερες ανάγκες για κοινωνική συνοχή, τάξη και κοινωνική πρόσοδο. Αναλυτικότερα, τα βασικά στοιχεία του πολιτισμού κάθε κοινωνίας σε όλους τους τόπους και όλους τους καιρούς είναι:

— Το οικονομικό σύστημα: Οι τρόποι παραγωγής αγαθών για τις ποικίλες ανάγκες. Το είδος των αγαθών. Οι ποσότητες και η ποιότητα. Η αγορά. Η κατανάλωση...

- **Η οικογενειακή ζωή:** Η συγκρότηση της οικογένειας. Οι ρόλοι των μελών της. Οι τρόποι ανατροφής των παιδιών. Η θέση των γερόντων. Οι αντιλήψεις για τους προγόνους...
- **Η κοινωνική διαστρωμάτωση:** Ο σχηματισμός των κοινωνικών τάξεων. Η μετάβαση από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη. Το είδος των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Τα προνόμια και οι διακρίσεις...
- **Η πολιτεία:** Το είδος της πολιτείας. Πώς εκλέγονται οι κυβερνώντες και ποιες αρχές ακολουθούν στην αποστολή τους...
- **Η παιδεία:** Η μετάδοση των εμπειριών από τη μια γενιά στην άλλη. Τα μέσα και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την κοινωνικοποίηση των νέων μελών της κοινωνίας. Το εύρος και το ύψος της εκπαιδευτικής πυραμίδας. Ο αριθμός των εγγραμμάτων, των επιστημόνων, των αγραμμάτων.
- **Αντιλήψεις και πεποιθήσεις:** Οι αντιλήψεις για τα φυσικά φαινόμενα, για τη ζωή, για την κοινωνία, για το μέλλον, για τη θρησκεία. Οι τρόποι λατρείας...
- **Γλώσσα:** Η ιστορία και ο πλούτος της γλώσσας. Η ανάπτυξη του γραπτού και του προφορικού λόγου. Τα είδη του λόγου. Ο αριθμός και το είδος των μελετών, των συγγραμμάτων. Τα άλλα σύμβολα εκφράσεως...
- **Οι ιδέες για το «ωραίο»:** Οι αισθητικές προτιμήσεις. Μορφές τέχνης που κυριαρχούν. Η κυκλοφορία των δημιουργημάτων των καλών τεχνών...
- **Οι τρόποι ψυχαγωγίας:** Τα γλέντια, τα πανηγύρια, οι τελετές, οι συντροφιές, τα παιγνίδια...

Συνοπτικά, το κάθε τι (υλικά πράγματα, ιδέες, ατομικές και συλλογικές εκδηλώσεις) είναι μέρος του πολιτισμού μιας κοινωνίας. Το κάθε τι — το μολύβι, το χαρτί, τα όσα λέμε, τα όσα γράφομε, τα όσα πράττομε. Από την άποψη αυτή, μπορούμε να πούμε ότι όταν μιλούμε για κοινωνική ζωή, εννοούμε συγχρόνως και πολιτιστική ζωή. Κοινωνική ζωή και πολιτιστική ζωή είναι το ίδιο πράγμα.

Για να κατανοθεί καλύτερα το πρόβλημα, πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες χωρίζουν τον πολιτισμό σε δύο είδη — στον **τεχνικό πολιτισμό** και στον **πνευματικό πολιτισμό**. Με τον πρώτο όρο νοείται όλη η τεχνολογία (σκεύη, εργαλεία, μηχανές) καθώς και όλα τα κατασκευάσματα (σπίτια, χωριά, πόλεις, δρόμοι...). Με το δεύτερο όρο όνομανται οι ιδέες, οι πεποιθήσεις, οι αξίες, τα ήθη, τα έθιμα, η θρησκεία, τα γράμματα, οι καλές τέχνες και τα δημιουργήματά τους... Με όλα λόγια, πνευματικός πολιτισμός είναι ο τρόπος που εκφράζομε και που ικανοποιούμε ανάγκες πέρα από εκείνες που σχετίζονται με τη βιολογική επιβίωση. Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε απόλυτα σωστή τη διάκριση του πολιτισμού στις δυο αυτές κατηγορίες; Όχι. Είμαστε πιο κοντά στην κοινωνική πραγματικότητα όταν χρησιμοποιούμε την έννοια του πολιτισμού για να υποδηλώσουμε ολόκληρη την κοινωνική ζωή. Η σημίλη στα χέρια του γλύπτη είναι ένα τεχνικό μέσο, ένα εργαλείο (μέρος του τεχνικού πολιτισμού). Το άγαλμα είναι ένα έργο τέχνης (δείγμα του πνευματικού πολιτισμού). Όπως βλέπομε, εργαλεία και μάρμαρο, οι ιδέες του γλύπτη και το έργο που ξεπηδά από τα χέρια του σχετίζονται στενά μεταξύ τους. Έπειτα, μπορεί να γίνει ένα άγαλμα χωρίς μάρμαρο, χωρίς υλικό; Μπορεί το μάρμαρο να φθάσει στο εργαστήριο του γλύπτη χωρίς μεταφορικό μέσο; Μπορεί να βρεθεί το μάρμαρο αν κάποιος, χρησιμοποιώντας εργαλεία και την κατάλληλη τεχνική, δεν το βγάλει από το λατομείο; Τέτοια ερωτήματα μπορούμε να θέσουμε via το κάθε τι — π.χ. για το Θέα-

Θέατρο Επιδαύρου.

Συμφωνική ορχήστρα.

τρο, για το έργο, για το συγγραφέα, για το σκηνοθέτη, για τα σκηνικά, για τους μεταφορείς και τους άλλους εργάτες κ.ο.κ.

Όλα αυτά τα στοιχεία, πράγματα, πρόσωπα, ιδέες, αναμιγνύονται τόσο στενά μεταξύ τους, ώστε να μην μπορούμε να πούμε με ακρίβεια ποια ανήκουν στον τεχνικό και ποια στον πνευματικό πολιτισμό. Έτσι θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε μερικές πιο συγκεκριμένες παρατηρήσεις:

— Μας είναι δύσκολο να διακρίνουμε με ακρίβεια τα σύνορα ανάμεσα στον τεχνικό και τον πνευματικό πολιτισμό.

— Για να δημιουργηθεί ένας προχωρημένος πολιτισμός (ποιότητα ζωής) χρειάζεται μια πλατιά υλική βάση.

— Ο πολιτισμός δημιουργείται και αναπτύσσεται με συνεργασία, έστω και έμμεση, και όχι πάντοτε συνειδητή, όλων των μελών της κοινωνίας και μέσα σε πολλές γενιές.

— Ακόμα και ο πιο μεγάλος δημιουργός πολιτιστικών έργων φαινομενικά μόνο δουλεύει μόνος του. Οι ιδέες του, οι εμπνεύσεις του, η παιδεία του, η τεχνική του είναι κάτι που δεν του ανήκει εξ ολοκλήρου, κάτι που το παίρνει και από πηγές έξω από τον εαυτό του και με τη βοήθεια μάλιστα πολλών άλλων. Ας ξαναθυμηθούμε ότι δεν θα υπήρχαν οι δυνατότητες να δημιουργηθούν π.χ. συμφωνικές ορχήστρες ή μουσεία τέχνης κ.ά. αν δεν υπήρχαν ακροατές, επισκέπτες, θεατές, που να εκτιμούν τη μουσική, τα καλλιτεχνικά έργα και, γενικά, άνθρωποι που να ζητούν πολιτιστικά αγαθά από άτομα και ομάδες που έχουν τη δύναμη, το χάρισμα να τα δημιουργούν.

8.2.2 Άλλαγές του πολιτισμού.

Καθώς ο άνθρωπος μεγαλώνει, η εμφάνισή του αλλάζει, οι σκέψεις του αλλάζουν, οι συνήθειές του αλλάζουν. Η πορεία του από την ανωριμότητα στην ωριμότητα είναι κάτι το φυσικό. Κάτι ανάλογο θα μπορούσαμε να πούμε και για τὸν πολιτισμὸν τῶν κοινωνιῶν. Η κοινωνική ζωὴ π.χ. στην Ελλάδα σήμερα είναι διαφορετική από τη ζωὴ στα χρόνια τῆς Επαναστάσεως ἢ εδώ και εκατό, πενήντα, δέκα χρόνια. Μερικοί κοινωνικοί επιστήμονες μάλιστα παρατηρούν ότι οι αλλαγές στον πολιτισμό γίνονται με κάποιο σχετικά προκαθορισμένο τρόπο. Όπως ένας ζωντανός οργανισμός, έτσι και ένας πολιτισμός γεννιέται, περνά στη νεανική του ηλικία, ανδρώνεται (ακμάζει), γερνά (παρακμάζει), πεθαίνει (χάνεται). Στις παρατηρήσεις αυτές υπάρχει προφανώς κάποια αλήθεια. Είναι π.χ. αλήθεια ότι ο πολιτισμός της Αθήνας «χάθηκε», στα χρόνια της Ρώμης, του Βυζαντίου, του Μεσαίωνα. Χάθηκε δόμως οριστικά; Όχι. Πόσα και πόσα από τα στοιχεία του μεγάλου αυτού πολιτισμού δεν συναντούμε στους κατοπινούς πολιτισμούς και πιο πολύ στην Αναγέννηση, στους δικούς μας καιρούς... Γενικά, καμιά πολιτιστική κατάκτηση δέν χάνεται. Απλώς, κάποιος άλλος τήν παίρνει, την ενσωματώνει στο δικό του πολιτισμό, που με τον τρόπο αυτό τον ξαναζωντανεύει, τον εμπλουτίζει, τον κάνει πιο λειτουργικό.

Ποιες δυνάμεις αλλάζουν τον πολιτισμό; Οι ίδιες δυνάμεις που αλλάζουν και την όλη κοινωνική ζωὴ, δηλαδή η αύξηση τῆς ανθρώπινης γνώσεως, η πρόοδος τῆς ε-

πιστήμης, η πρόοδος της τεχνολογίας. Όταν ο πολιτισμός αναπτύσσεται, τότε πολλές από τις παλιές αντιλήψεις απροφούν, χάνονται. Π.χ. από τη στιγμή που γνωρίζουμε τις αιτίες μιας ψυχασθένειας, παύουμε να μιλούμε για δαιμόνια, να κάνουμε ξόρκια. Ζητούμε βοήθεια όχι από εξώκοσμα όντα, αλλά από την επιστήμη. Από τη στιγμή που οι τρόποι της παραγωγής αγαθών άλλαξαν και αναπτύχθηκε η οικονομία, η γυναίκα βγήκε από το σπίτι. Σπουδάζει, εργάζεται, μετέχει στα κοινά, κερδίζει. Αποτέλεσμα; Η θέση της στην κοινωνία είναι διαφορετική. Έχει ίσα δικαιώματα με τον άνδρα. Άπειρα είναι τα παραδείγματα των πολιτιστικών αλλαγών που συμβαίνουν με τις αλλαγές στην κοινωνική ζωή. Σήμερα, οι προτιμήσεις μας για την τέχνη είναι διαφορετικές. Διαφορετικά νιώθουν σήμερα οι μεγαλύτεροι τα δικαιώματα του παιδιού. Η κόρη έχει ελεύθερη γνώμη για τα δικαιώματά της για το μέλλον της. Διαφορετικό είναι το ντύσιμο τώρα που τα υφάσματα δεν υφαίνονται στο χέρι ή στον αργαλειό. Διαφορετική είναι η αρχιτεκτονική του σπιτιού και διαφορετικός ο διάκοσμος στο εσωτερικό του.

8.2.3 Κύρια χαρακτηριστικά του πολιτισμού.

Όπως είπαμε, ο πολιτισμός μιας κοινωνίας διαφέρει από τον πολιτισμό μιας άλλης κοινωνίας. Επίσης, ο πολιτισμός μιας εποχής διαφέρει από τον πολιτισμό μιας άλλης εποχής. Κάθε περίοδος και κάθε τόπος έχουν τη δική τους «πολιτιστική έκφραση». Διακρίνομε π.χ. τα γιαπωνέζικα έπιπλα από τα γαλλικά έπιπλα. Τους Βυζαντινούς Ναούς από τους καθεδρικούς της καθολικής, της προτεσταντικής κ.ο.κ. εκκλησίας. Ξεχωρίζουμε εύκολα το ντύσιμο των Ελληνίδων στην Επανάσταση από το ντύσιμό τους σήμερα. Γνωρίζουμε επίσης τις διαφορές στις ανθρώπινες σχέσεις, στις συνήθειες, στις διασκεδάσεις, στο χορό, ανάμεσα στις διάφορες περιοχές μιας χώρας. Παρά τις φανερές όμως διαφορές ανάμεσα στους εθνικούς πολιτισμούς, ανάμεσα π.χ. στον αμερικανικό πολιτισμό, τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, τον κινέζικο πολιτισμό, τον πολιτισμό των κοινωνιών της Αφρικής κ.ά., οι κοινωνικοί επιστήμονες διαπιστώνουν και μερικά πολύ ενδιαφέροντα κοινά χαρακτηριστικά. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτά;

— **Ο δυναμισμός:** Δυναμισμός είναι η φυσική τάση που έχει ο πολιτισμός, όπως και η ίδια η κοινωνική ζωή, προς την αλλαγή. Είναι αλήθεια ότι ο πολιτισμός στις πρωτόγονες κοινωνίες μιας φαίνεται ένας πολιτισμός στατικός, που έχει μείνει ακίνητος για χιλιάδες και χιλιάδες χρόνια. Η προσεκτική μελέτη όμως μιας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οπωσδήποτε κάτι έχει αλλάξει, έστω και με πολύ αργό ρυθμό και εντελώς ανεπαίσθητα, από γενιά σε γενιά, από τόπο σε τόπο. Φυσικά, αυτό το χαρακτηριστικό — ο δυναμισμός — είναι στις ημέρες μας ολοφάνερο. Τα παιδιά των σημερινών παιδιών θα ζήσουν σε ένα «νέο» κόσμο, σε ένα κόσμο που οι παππούδες δεν μπορούσαν ούτε να τον φαντασθούν.

— **Η συντήρηση:** Η συντήρησή είναι ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού. Η δύναμη της συντηρήσεως έρχεται ως μια αντίρροπη δύναμη στο δυναμισμό, στην τάση για αλλαγή. Όλα αλλάζουν, αλλά πάντοτε κάτι μένει από τα παλιά. Γιατί τάχα; Την απάντηση μας την δίνει η σωστή μελέτη της ανθρώπινης φύσεως. Όλοι θέλομε το «νέο», αλλά δεν θέλομε το «κολότελα νέο». Είναι σαν να μας φοβίζει, σαν να διαταράζει το αίσθημα της ασφάλειας, που μας δίνουν τα συνηθισμένα σε μας πράγματα, οι δοκιμασμένες ιδέες, καταστάσεις. Το «κολότελα

νέο» είναι κάτι το αβέβαιο, το ανασφαλές, το μη δημιουργικό. Γι' αυτό, κάποια επιφύλαξη στους γρήγορους και τους βαθύτατους μετασχηματισμούς είναι ευεξήγητη, ανθρώπινη. Κανένας δεν θέλει να δει να αλλάζουν βίαια, απότομα, πολύ βαθιά τα γνώριμα πράγματα γύρω του, οι γνώριμες ιδέες... Για να κατανοήσουμε σωστά τη σημασία της «συντηρήσεως», μπορούμε να την παρομοιάσουμε με το «φρένο» του αυτοκινήτου που χρησιμεύει, όταν χρησιμοποιείται ορθά και στην κατάλληλη σπιγμή, για να ρυθμίζει την κίνηση στις στροφές, στις κατηφοριές, να ελέγχει τις μεγάλες ταχύτητες.

Συνθητισμένο είναι ακόμα και το φαινόμενο της επιστροφής σε παλιές μορφές πολιτισμού (παλιά έπιπλα, παραδοσιακά σπίτια, παλιά τραγούδια, παλιοί χοροί, ντύσιμο κ.ά.) και η νοσταλγία για τα «παλιά εκείνα καλά χρόνια». Τα παλιά εκείνα χρόνια δεν ήταν φυσικά καλύτερα από τα σημερινά. Άλλα, νοσταλγώντας τα, μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα τις αλλαγές που έχουν συμβεί στον πολιτισμό και, κατά κάποιο τρόπο, βλέπομε, με αίσθημα ασφάλειας, ότι το «χτες» συντηρείται, επιζεί μέσα στο «σήμερα». Βλέπομε τη συνέχεια της κοινωνικής ζωής.

— ***H σύμμιξη:*** Ο πολιτισμός μιας κοινωνίας αντικατοπτρίζει το στάδιο αναπτύξεως της, την ιδιοτυπία της. Π.χ. ο σημερινός ελληνικός πολιτισμός (πολίτευμα, Θρησκεία και Θρησκευτική λατρεία, κατοικία, χωριά, πόλεις, γλώσσα, τρόπος παραγωγής αγαθών, προτιμήσεις στην κατανάλωση, εκπαιδευτικό σύστημα, λογοτεχνία, καλές τέχνες, εθνικά ιδανικά κ.ά.), από τον οποίο δεν λείπουν στοιχεία από τους πολιτισμούς γειτονικών λαών, δείχνει πόσο ανεπτυγμένος είναι ο ελληνικός λαός σε σύγκριση με άλλους λαούς. Δεν ξεχνούμε ότι στην πολιτιστική του ζωή έχουν συνυφανθεί στοιχεία από μία μοναδική πολιτιστική παράδοση — την αρχαία Ελλάδα, την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το Βυζάντιο.

Παρά το δεδομένο ότι η κοινωνική ζωή μιας χώρας έχει τα δικά της ιδιαίτερα γνωρίσματα, η ζωή αυτή έχει και πάρα πολλά στοιχεία που είναι όμοια — κοινά — με εκείνα της ζωής γειτονικών χωρών ή, ακόμα, και με στοιχεία άλλων χωρών, μακρυνών. Πού οφείλεται αυτό; Όλοι οι λαοί έχουν κοινές ανάγκες και, έτσι, είναι φυσικό να βρίσκουν και να χρησιμοποιούν κοινούς τρόπους για την ικανοποίηση των αναγκών αυτών. Οι κοινωνίες δεν ζουν απομονωμένες. Αντιθέτως, όσο πιο πολύ αναπτύσσονται τόσο περισσότερο επικοινωνούν μεταξύ τους (συμμαχίες, εμπόριο, ταξίδια, τουρισμός, τύπος, κινηματογράφος, άλλα μέσα επικοινωνίας). Με την επικοινωνία αυτή, δανείζονται η μια από την άλλη πολλές εμπειρίες. Αναπτύσσουν κοινές ιδέες, κοινές προτιμήσεις. Οι τρόποι της κοινωνικής ζωής τους «συμμιγούνται». Παύουν να είναι τρόποι ολότελα ιδιότυποι. Φυσικά, ορισμένα πολιτιστικά χαρακτηριστικά διατηρούνται, χάρη στη διαδικασία της «συντηρήσεως». Έτσι, μιλούμε σήμερα για τον πολιτισμό της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, των Αραβικών χωρών, της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Αμερικής κ.ά. Ενώ οι πολιτισμοί των κοινωνιών αυτών έχουν την ιδιοτυπία τους, δηλαδή, το «εθνικό χρώμα» τους, δεν είναι πολιτισμοί αμιγείς. Είναι από πολλές απόψεις μίγματα πολλών μαζί πολιτισμών. Γι' αυτό το λόγο μάλιστα, όταν μελετούμε σωστά τον πολιτισμό μιας κοινωνίας, μπορούμε να διακρίνουμε όλα εκείνα τα στοιχεία στη γλώσσα, στην τέχνη, στις συνήθειες, στις γιορτές κ.λ.π., που ο πολιτισμός αυτός έχει δανεισθεί από άλλους πολιτισμούς.

Είναι καλή, είναι προαγωγική η επικοινωνία και η σύμμιξη των πολιτισμών ή έχουν τάχα δίκιο όσοι κηρύσσουν ότι ο πολιτισμός της χώρας τους πρέπει να είναι απαλλαγμένος ολότελα από «ξένα στοιχεία», να παραμένει ένας καθαρά «εθνικός πολιτισμός»; Τα ερωτήματα αυτά, πολύ συνηθισμένα σε όλες τις κοινωνίες, ζητούν από τις κοινωνικές επιστήμες αντικειμενικές απαντήσεις. Οι επιστήμες αυτές λέγουν:

— Είναι αδύνατο, και ιδιαίτερα σήμερα που η επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς και τους πολιτισμούς γίνεται όλο και πιο πλατιά, να μιλούμε για πολιτισμούς ολότελα αρμιγείς, για πολιτισμούς καθαρά εθνικούς. Αν μια κοινωνία επιχειρούσε κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να κλείσει εντελώς τα εθνικά της σύνορα. Να κάψει κάθε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο. Να κλείσει τα μάτια, τα αυτιά, να εμποδίσει τη σκέψη των μελών της. Κάτι τέτοιο όμως είναι αδιανόητο, αλλά και αδύνατο. Θα οδηγούσε σε μια άπειλητική οπισθοδρόμηση, στο «θάνατο» της κοινωνίας αύτής.

— Επειδή είναι φυσικό οι μεγάλες κοινωνίες να έχουν πιο πλατιά και πιο έντονη πολιτιστική ζωή και επειδή, από την ίδια τους τη φύση, έχουν την τάση και τα μέσα να «εξάγουν» τον πολιτισμό τους — την τεχνολογία, τα προϊόντα τους, αλλά και τις ιδέες, τις εμπειρίες, τις προτιμήσεις τους κ.ο.κ. — οι μικρότερες κοινωνίες «εισάγουν», θέλοντας και μη, όλο και περισσότερα πολιτιστικά στοιχεία από τις μεγάλες, δυναμικές κοινωνίες και, γενικά, από το «εξωτερικό». Όσο περισσότερα είναι τα στοιχεία αυτά, τόσο περιορίζονται, απροφούν, αχρηστεύονται τα τοπικά πολιτιστικά στοιχεία. Τη θέση τους παίρνουν ξενοφερμένα στοιχεία, πότε ενδιαφέροντα και πότε κακόγουστα. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που διαπιστώνουν όχι μόνο οι κοινωνιολόγοι αλλά και οι κοινοί παρατηρητές.

— Η ατροφία του ιδιότυπου, του εθνικού πολιτισμού μιας κοινωνίας δεν είναι κάτι που συμφέρει, που προάγει ούτε την ίδια αλλά ούτε και τις άλλες κοινωνίες — τη διεθνή κοινωνία. Όταν ένας λαός χάσει την ικανότητα να διατηρεί και να εμπλουτίζει τον πολιτισμό του, τότε ο λαός αυτός καταντά λαός εξαρτημένος και παρασιτικός. Παύει να δημιουργεί, να «παράγει» και να «εξάγει» ο ίδιος πολιτιστικά αγαθά. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, φτωχαίνει ακόμα και τη διεθνή πολιτιστική «αγορά». Με άλλα λόγια, όλος ο κόσμος χάνει κάτι. Χάνει πηγές πολιτισμού.

— Εκείνο που χαρακτηρίζει τον πολιτισμό της σημερινής ανθρωπότητας σαν σύνολο είναι ο πολυμορφικός του χαρακτήρας. Δηλαδή, είναι ένας πολιτισμός, θα λέγαμε, «μωσαϊκό». Το χαρακτηριστικό αυτό είναι πολύ σημαντικό. Αν υποθέταμε για μια στιγμή ότι μια μεγάλη δύναμη κυριαρχούσε σε όλο τον κόσμο και ο πολιτισμός της έβαζε στο περιθώριο ή αφάνιζε όλους τους άλλους εθνικούς πολιτισμούς, νεύτερους και παλιούς, τότε τα πάντα θα γίνονταν ομοιόμορφα. Άλλα, η ομοιομορφία είναι κάτι το ξένο από τη ζωή, που, από την ίδια της τη φύση, εκφράζεται όχι με ένα, αλλά με χίλιους διυο τρόπους — ποικίλα ζώα, ποικίλα φυτά, ποικίλες φυλές ανθρώπων, ποικιλία στην ατομική και κυρίως, στην κοινωνική και την πολιτιστική ζωή. Συνοπτικά, η μονοτονία και η ομοιομορφία αποτελούν άρνηση της ζωής.

— Κάθε κοινωνία, ανεξάρτητα από το μέγεθος και την ιστορία της και έχοντας ως αφετηρία τα δεδομένα που εξετάσαμε, πρέπει, αν θέλει να ζει και να προο-

δεύει, να διατηρεί ζωντανά τα πιο χαρακτηριστικά και τα πιο γόνιμα στοιχεία του δικού της — του εθνικού, του λαϊκού — πολιτισμού. Και τούτο, φυσικά, χωρίς να θέτει φραγμούς στην «εισαγωγή» στοιχείων από άλλους πολιτισμούς. Αρκεί, βέβαια, τα ξένα στοιχεία να μη πνίγουν τα τοπικά στοιχεία, αλλά να συνδυάζονται οργανικά με αυτά και να δίνουν έτσι νέες διαστάσεις και νέες δυνάμεις στον εθνικό πολιτισμό.

— Με το μεγάλο χρέος να κρατούν πάντοτε ζωντανά τα βασικά στοιχεία του δικού τους πολιτισμού βαρύνονται περισσότερο οι κοινωνίες εκείνες που, χάρη στην ιστορία τους, έχουν μια πολύ μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά, μια κληρονομιά που είναι πολύτιμη για όλους τους λαούς, για όλους τους πολιτισμούς. Περιπτώ να σημειώσουμε ότι η Ελλάδα βαρύνεται περισσότερο από πολλές άλλες κοινωνίες με το χρέος αυτό — με το χρέος, δηλαδή, να κρατά ζωντανό και λειτουργικό τον εθνικό πολιτισμό της.

8.2.4 Πολιτισμός και διεθνής κοινωνία.

Στην εποχή μας, που η επικοινωνία των λαών είναι πλατιά και άμεση και που ο στενός εθνικισμός (η εθνική αλαζονεία, ο εθνικός φανατισμός) κάμπτεται, επικρατούν μερικές πολύ ενδιαφέρουσες αντιλήψεις για τους διάφορους πολιτισμούς. Οι αντιλήψεις αυτές είναι:

— Όλοι οι πολιτισμοί, ακόμα και οι πολιτισμοί των πρωτόγονων κοινωνιών, κλείνουν μέσα τους πολλά γόνιμα στοιχεία και ο καθένας τους είναι αναπόσπαστος κρίκος στη μεγάλη «πολιτιστική αλυσίδα».

— Κανένας πολιτισμός, όσο μεγάλος και αν είναι, δεν πρέπει να διαδίδεται και να επιβάλλεται με βίαια μέσα στους άλλους πολιτισμούς και να τους αφανίζει.

— Οι πολιτισμοί όλων των κοινωνιών και όλων των εποχών της ιστορίας αποτελούν κληρονομιά όλης της ανθρωπότητας.

— Η πανανθρώπινη πολιτιστική κληρονομιά, όπως τη γνωρίζομε από τα ποικίλα πολιτιστικά αγαθά — μνημεία, γραπτά κείμενα, άλλες ιστορικές μαρτυρίες — πρέπει να συντηρείται, να διαιωνίζεται, να είναι προστή σε όλο και περισσότερους ανθρώπους.

Οι αντιλήψεις αυτές αποτελούν τα θεμέλια της πολιτικής πολλών διεθνών οργανισμών κάι ινστιτούτων, κυρίως, του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών και της UNESCO (Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών για την Παιδεία, την Κοινωνία και τον Πολιτισμό). Ποιες είναι οι βασικές αρχές της πολιτικής αυτης στον τομέα του πολιτισμού πέρα από τα όσα τονίσαμε ήδη;

— Ο θετικότερος δρόμος για την ειρήνη ανάμεσα στους λαούς όλου του κόσμου είναι η αλληλογνωριμία, με τα ταξίδια, με τη βοήθεια των μέσων μαζικής επικοινωνίας και, κυρίως, με τη συστηματική παιδεία.

— Η υλική, η καλλιτεχνική και η επιστημονική βοήθεια, για τη διαστήρηση, σε κάθε γωνιά της γης, των μνημείων όλων των πολιτισμών, από τις πρώτες τοιχογραφίες των παλαιολιθικών σπηλαίων, τις Πυραμίδες της Αιγύπτου, τους ιερούς χώρους των διαφόρων θρησκειών, την Ακρόπολη των Αθηνών κ.ά., ως τα έργα όλων των μορφών τής τέχνης των νεώτερων χρόνων.

— Η παρεμπόδιση εκείνων που χρησιμοποιούν τον πόλεμο για κατακτήσεις ξένων εδαφών και λαών να καταστρέφουν τα πολιτιστικά μνημεία των νικημένων, να τα αρπάζουν, να τα μεταφέρουν και να τα οικειοποιούνται και, επίσης, η επιβολή κυρώσεων στους κατακτητές, όταν επιχειρούν, με τη βία ή και έμμεσα, να αρνούνται στα θύματά τους να σέβονται και να καλλιεργούν την πολιτιστική τους παράδοση.

Όπως είναι φανερό, η πολιτική αυτή του ΟΗΕ και της UNESCO, αλλά και άλλων διεθνών ή περιφερειακών και εθνικών Πολιτιστικών Ιδρυμάτων, είναι μια πολιτική πολύ σημαντική για την τύχη του πολιτισμού των ανθρωπίνων κοινωνιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

9.1 Συλλογική συμπεριφορά.

9.1.1 Η έννοια της συλλογικής συμπεριφοράς.

Κάθε άτομο-παιδί, νέος, ηλικιωμένος-διακρίνεται όχι μόνο από τα φυσικά χαρακτηριστικά αλλά και από τη συμπεριφορά του, τη διαγωγή του. Ποιες ανάγκες έχει; Τι το ενδιαφέρει περισσότερο; Ποια μέσα χρησιμοποιεί για να ικανοποιεί τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του; Πώς ξοδεύει το χρόνο του; Τι «μηχανεύεται» για να φθάσει κάπου, για να κερδίσει κάτι; Οι τρόποι του είναι καλοί ή κακοί; Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά μας δίνουν την εικόνα της ατομικής συμπεριφοράς. Και με βάση την εικόνα αυτή κρίνομε το κάθε άτομο: Λέμε π.χ. ότι πρόκειται για άτομο ηθικό, δημιουργικό, προοδευτικό ή αντικοινωνικό, ψυχικά άρρωστο κ.ο.κ.

Όπως το άτομο, έτσι και οι κοινωνικές ομάδες έχουν τή δική τους, ομαδική, συλλογική συμπεριφορά. Μια ομάδα ποδοσφαιριστών π.χ. ξεσπά σε ομαδικές εκδηλώσεις χαράς όταν κερδίζει το παιχνίδι ή επιτίθεται βίαια κατά των αντιπάλων, όταν χάνει ή κινδυνεύει να χάσει. Οι θεατές μιας παραστάσεως χειροκροτούν ή αποδοκιμάζουν το θέαμα. Οι κάτοικοι ενάς χωριού συσπειρώνονται και αντιδρούν ομαδικά, όταν οι κάτοικοι του διπλανού χωριού διεκδικούν με τη βία τα βοσκοτόπια, την πηγή του νερού κ.ο.κ. Ένα έθνος ξεσηκώνεται και αντιδρά «ως ένα άτομο», όταν παραβιάζονται τα σύνορά του. Οι εκδηλώσεις του είδους αυτού είναι γνωστές με τον όρο **συλλογική συμπεριφορά**. Όπως η συμπεριφορά του ατόμου είναι αντικείμενο μελέτης της **ατομικής ψυχολογίας** έτσι και η συμπεριφορά των ομάδων είναι αντικείμενο συστηματικής μελέτης της **κοινωνικής ψυχολογίας**, που αποτελεί ένα από τους σημαντικότερους κλάδους της επιστήμης της κοινωνιολογίας.

Η κοινωνική ψυχολογία υπογραμμίζει ανάμεσα στα άλλα, ένα πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο, δηλαδή ότι ένας άνθρωπος μπορεί να συμπεριφέρεται διαφορετικά ως άτομο και διαφορετικά μέσα στην ομάδα. Ένας δειλός π.χ. δεν αποκλείεται να κάνει το θεριό και να χαλά τον κόσμο, όταν είναι ανώνυμο μέλος μιας ομάδας θεατών ποδοσφαίρου, μιας διαδηλώσεως κ.τ.λ. ή δεν αποκλείεται ένας πολύ ήσυχος και επιμελής μαθητής να συντάσσεται αδίστακτα και να μετέχει στις ενέργειες της ομάδας των συμμαθητών του, που επιδιώκουν με διαδηλώσεις να πετύχουν π.χ. εύκολα Θέματα, καλύτερη βαθμολογία κ.ά. ή όταν αποδοκιμάζουν τους «αυστηρούς» κανονισμούς του σχολείου κτλ. Όλα αυτά σημαίνουν ότι η ομαδική ψυχολογία είναι πολύ συχνά ισχυρότερη από την ψυχολογία του ατόμου και ότι, συχνά επίσης, η ομαδική ψυχολογία καθορίζει αποφασιστικά τη συμπεριφορά του ατόμου, από τη στιγμή που αυτό θα ενταχθεί σε μια ομάδα. Θα κατανοήσουμε καλύτερα το φαινό-

μενο της συλλογικής συμπεριφοράς εξετάζοντας, σε γενικές γραμμές, μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

9.2 Το «πλήθος».

Ονομάζομε «πλήθος» πολλούς ανθρώπους που είναι συγκεντρωμένοι στον ίδιο χώρο από κάποια αιτία και επιδιώκουν με τη συγκέντρωσή τους κάτι: Να διαδηλώσουν την επιδοκιμασία τους, να διαμαρτυρηθούν, να προβάλουν αιτήματα, να επιβάλουν τη γνώμη τους ή και να καταλύσουν με βίαια μέσα καταστάσεις που τις θεωρούν επιζήμιες. Πολλές φορές, βλέπει κανείς χιλιάδες ανθρώπους να εκδηλώνουν ομαδικά τη χαρά τους για τη νίκη μιας ποδοσφαιρικής ομάδας, να διαμαρτύρονται για τη μόλυνση της ατμόσφαιρας από τους καπνούς ενός εργοστασίου, να ζητούν την κατάργηση ενός νόμου που περιορίζει τις ελευθερίες, να διεκδικούν μεγαλύτερους μισθούς ή, ακόμα, να χρησιμοποιούν κάθε μέσο για να καταλάβουν δημόσια κτίρια και να καταλύσουν τις· Αρχές κ.ά.

Το πλήθος διακρίνεται σε δύο κατηγορίες, στο **τυχαίο πλήθος** και στο **ενεργό πλήθος**. Τυχαίο καλείται το πλήθος, που σχηματίζεται, όπως το υποδηλώνει και ο όρος, τυχαία. Από κάποια ξαφνική αιτία — από ένα συμπτωματικό κίνητρο-π.χ. από ένα καυγά, ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα, από τη συμπεριφορά ενός εκκεντρικού κλπ. Η συγκέντρωση αυτή δεν είναι, όπως είπαμε, προσχεδιασμένη. Το ενδιαφέρον του πλήθους (η προσοχή, η συγκίνηση) είναι προσωρινό και φευγαλέο. Μόλις λείψει το κίνητρο, όταν π.χ. αποσυρθούν τα αυτοκίνητα που συγκρούσθηκαν, τότε το πλήθος διαλύεται. Φυσικά, και το τυχαίο πλήθος μπορεί να προχωρήσει σε επιδοκιμασίες ή σε αποδοκιμασίες. Οι εκδηλώσεις του όμως αυτές είναι προσωρινές, δεν έχουν συνέχεια.

Το ενεργό πλήθος έχει τα δικά του σταθερά χαρακτηριστικά. Ο στόχος είναι γνωστός από πριν. Η συγκέντρωση είναι προσχεδιασμένη. Οι οργανωτές και οι ηγέτες είναι συνήθως γνωστοί. Τέτοια πλήθη είναι π.χ. οι εθνικές και άλλες γιορταστικές εκδηλώσεις, οι πολιτικές συγκεντρώσεις, οι διαδηλώσεις διαμαρτυρίας κ.ά. Οι άνθρωποι που σχηματίζουν ένα πλήθος αποβάλλουν κατά κάποιο τρόπο ένα μεγάλο μέρος από την ατομικότητά τους. Το «εγώ» τους από ατομικό γίνεται ομαδικό «εγώ». Με άλλα λόγια, η ταύτιση του ενός με τους πολλούς (με τις εκατοντάδες, με τις χιλιάδες) είναι απόλυτη. Αυτό δίνει στον καθένα, και σε όλους μαζί, το αίσθημα μιας απεριόριστης δυνάμεως, μιας δυνάμεως που δεν υπολογίζει εμπόδια και κινδύνους. Όταν μάλιστα οι ηγέτες του πλήθους είναι «χαρισματικοί» ηγέτες, τότε τα πλήθη προετοιμάζονται ψυχολογικά για κάθε ενέργεια, ακόμα και για ενέργειες βίας. Προσθέτομε, εδώ, ότι όσο μεγαλύτερο είναι ένα πλήθος, τόσο περισσότερο αιμβλύνεται η ατομικότητα, τόσο περισσότερο γενικεύεται η ανωνυμία και έτσι οι ομαδικές εκδηλώσεις γίνονται πιο έντονες αλλά και λιγότερο υπεύθυνες.

Χάρη στα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας (εφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση, διαφημίσεις) και συγκοινωνίας (τραίνα, λεωφορεία, αεροπλάνα...) και χάρη στο μεγάλο πληθυσμό των πόλεων, ο σχηματισμός πλήθους είναι πολύ πιο εύκολος. Οι κοινωνικοί επιστήμονες μελετούν όλο και πιο συστηματικά την ψυχολογία του πλήθους, διότι γνωρίζουν ότι το πλήθος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις κοινω-

νικές, αλλαγές. Οι μαζικές εκδηλώσεις και τα επιτεύγματά τους μπορεί φυσικά να είναι δύναμη και για επιθυμητές αλλαγές, αλλά και για οπισθοδρομήσεις, για καθυστέρηση της ομαλής κοινωνικής αναπτύξεως. Αυτό το γνωρίζουν πολύ καλά οι ηγέτες των ποικίλων ιδεολογικών και πολιτικών κινήσεων και γι' αυτό προσπαθούν να «κερδίσουν» τα πλήθη, τις μάζες.

Και μια άλλη ενδιαφέρουσα κοινωνιολογική παρατήρηση: Σε χώρες λιγότερο αναπτυγμένες, ο σχηματισμός πληθών και η χρησιμοποίησή τους για τον ένα ή τον άλλο σκοπό είναι πιο εύκολη. Τα άτομα - μέλη των κοινωνιών αυτών μετέχουν στο ξεσηκωμένο πλήθος, όχι τόσο με τη γνώση όσο με το συναίσθημα και τις συγκινήσεις, αν και αυτό δεν σημαίνει πάντοτε ότι μπορούν να κινούνται τυφλά ενάντια στα γενικά συμφέροντα της κοινωνικής ομάδας τους.

9.3 Το «κοινό» και η «κοινή γνώμη».

Αν στις υπανάπτυκτες κοινωνίες το πλήθος, οι μάζες και οι ηγέτες παίζουν αποφασιστικούς ρόλους, πότε για το καλό της κοινωνίας και πότε για την καθυστέρηση της προόδου της, στις αναπτυγμένες κοινωνίες είναι το **κοινό** και η **κοινή γνώμη** που ρυθμίζουν, ως ένα πολύ μεγάλο βαθμό, τα κοινωνικά πράγματα.

Αλλά, πρώτα, τι υποδηλώνει η έννοια «κοινό»; Πολλές φορές ακούμε π.χ. ότι τούτο συμφέρει στο κοινό, αυτό δεν συμφέρει στο κοινό ή αυτό το εγκρίνει η κοινή γνώμη, αυτό το αποδοκιμάζει η κοινή γνώμη κ.τ.λ. Φυσικά, τέτοιες παρατηρήσεις και κρίσεις γίνονται, κυρίως, σε δημοκρατικές κοινωνίες. Κοινό ονομάζομε όλα εκείνα τα μέλη μιας κοινωνίας που, έχοντας συνείδηση ότι ανήκουν στην κοινωνία αυτή θεωρούν τα προβλήματά τους κοινά προβλήματα, ενδιαφέρονται να πληροφορούνται για τα αίτια των κοινών προβλημάτων, διαμορφώνουν γνώμες σχετικά με τις λύσεις που χρειάζονται, συζητούν τα υπέρ και τα κατά των προτεινόμενων λύσεων, συμφωνούν ή διαφωνούν ελεύθερα, παραδέχονται, τέλος, ότι η λύση που πρέπει να δοθεί είναι η λύση που προτιμούν οι πολλοί — η πλειοψηφία. Το κοινό διαφέρει πολύ από το πλήθος. Το πλήθος, όπως είπαμε, είναι συγκέντρωση ανθρώπων στο ίδιο μέρος και την ίδια ώρα. Το κοινό δεν είναι «συγκέντρωση». Δεν προϋποθέτει επαφές «πρόσωπο με πρόσωπο», αν και διαμορφώνονται στενοί κύκλοι στό σπίτι, στη λέσχη, στο καφενείο κ.τ.λ., που συζητούν, που εκφράζουν γνώμες πάνω σε θέματα, όπως η πολιτική, η μόρδα, η συμπεριφορά των νέων, η συμπεριφορά κάποιου ηγέτη, «ζητήματα της ημέρας».

Πώς σχηματίζεται ένα καλλιέργημένο κοινό; Η καλλιέργεια του κοινού συμβαδίζει γενικά με την κοινωνική ανάπτυξη. Ειδικότερα, αν ένα κοινό είναι λιγότερο ή περισσότερο φωτισμένο, αυτό εξαρτάται από το βαθμό που η πολιτεία σέβεται τα βασικά δικαιώματα του ατόμου. Από την παιδεία. Από τα μέσα πληροφορήσεως — την εφημερίδα, το περιοδικό, τα άλλα έντυπα, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Δηλαδή έχει αποδειχθεί ότι, όσο πιο πλατιά και αντικειμενικά πληροφορημένοι είναι οι πολίτες (το κοινό), τόσο πιο σωστές είναι οι κρίσεις των πολλών (της πλειοψηφίας) γύρω από τα προβλήματα που απασχολούν μια δυναμική κοινωνία (προβλήματα εθνικά, οικονομικά, πολιτικά, πολιτιστικά) και όσο πιο σωστή είναι η κρίση τους, τόσο πιο αποφασιστικά και πιο ευεργετικά επιδρούν στις σκέψεις των κυβερνώντων ή των ηγετών στους διαφόρους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Γελιέται τόσο εύκολα το κοινό από τη δημαγωγία, από την προπαγάνδα και γενικά, από κηρύγματα και από πράξεις που δεν υπηρετούν το γενικό καλό, όπως συμβαίνει με τα πλήθη, με τις μάζες στις καθυστερημένες κοινωνίες: 'Όχι. Το κοινό είναι, όπως είπαμε, ένας καλός «δέκτης» των όσων συμβαίνουν γύρω του, ένας καλός «κριτής» και ένας αποφασιστικός «συντελεστής» για την εξεύρεση και την εφαρμογή των καλύτερων δυνατών λύσεων. Με άλλα λόγια, η φωτισμένη κοινή γνώμη είναι στις ελεύθερες, ανοικτές, δημοκρατικές κοινωνίες πολυσήμαντος παράγοντας για πρόσδο. Αυτός ακριβώς ο λόγος επιβάλλει στην πολιτεία το ηθικό, το πολιτικό και το νομικό χρέος να διαφωτίζει την κοινή γνώμη και να τη σέβεται. Ο ίδιος λόγος επιβάλλει επίσης στα «μέσα ενημερώσεως» να δίνουν στο κοινό απόλυτα ακριβείς πληροφορίες γύρω από τα θέματα που το απασχολούν και που ελκύουν το ενδιαφέρον του και, να φροντίζουν, όταν διατυπώνουν «κρίσεις», να το κάνουν με τη μεγαλύτερη δυνατή αντικειμενικότητα.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να παρατηρήσομε ότι οι κρίσεις π.χ. της εφημερίδας, των σχολιαστών των άλλων μέσων ενημερώσεως δεν μπορεί και δεν συμφέρει να είναι σε κάθε περίπτωση ομοιόμορφες. Πρέπει να δίνονται στο κοινό όλες οι απόψεις, αρκεί οι απόψεις αυτές να μη σκοπεύουν στην αλλοίωση των γεγονότων να μην είναι, δηλαδή προπαγάνδα. Έχει παρατηρηθεί ότι, όταν η κοινή γνώμη είναι καλά πληροφορημένη γύρω από τα πράγματα και τα γεγονότα που την ενδιαφέρουν, και όταν έχει όλες τις απόψεις των διαφόρων ηγετών καθώς και τις παικίλες απόψεις των σχολιαστών των μέσων ενημερώσεως, τότε οδηγείται στις πιο ορθές απόψεις και «κρίνει» και «αποφασίζει» ανάλογα.

9.3.1 Σφυγμέτρηση της κοινής γνώμης.

Η σημασία που έχει η κοινή γνώμη για την επιτυχία ή την αποτυχία των κοινωνικών ή πολιτικών μέτρων που παίρνει η πολιτεία ή, επίσης, για τη λήψη αποφάσεων σχετικά π.χ. με τις απαιτήσεις της αγοράς, με τις προτιμήσεις των πελατών, με τη μόδα, οδήγησε τους ειδικούς να τη «μετρούν», να παίρνουν το «σφυγμό» της, να τη σφυγμομετρούν. Συχνά διαβάζομε στις εφημερίδες ότι, σύμφωνα με τις σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης, το τάδε πολιτικό κόμμα θα χάσει, θα συγκεντρώσει μόνο είκοσι πέντε τοις εκατόν των ψήφων κ.ά.

Είναι ακριβείς οι προβλέψεις αυτές; Με ποια βάση και με ποιες μεθόδους τις κάνουμε; Πώς φθάνομε στα «προγνωστικά»; Πριν απαντήσομε συνοπτικά στα ερωτήματα αυτά, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι μετρήσεις της κοινής γνώμης και οι προβλέψεις σχετικά με τις προτιμήσεις της γύρω από αυτό ή εκείνο το πολιτικό, το οικονομικό, το πολιτιστικό θέμα κ.ά. δεν έχουν καμιά σχέση με τη μαντεία, με εκείνους που «προβλέπουν» τάχα το μέλλον, ρίχνοντας τα χαρτιά, βλέποντας την παλάμη, παρατηρώντας τα αστέρια... Στην περίπτωση της σφυγμομετρήσεως της κοινής γνώμης και των σχετικών προβλέψεων, πρόκειται για κάτι πολύ πιο κοντά στην επιστήμη και στην επιστημονική μέθοδο. Ακόμα και στην περίπτωση αυτή, δεν μπορούμε, φυσικά, να μετρούμε και να προβλέπουμε με απόλυτη ακρίβεια. Γιατί; Ας μη ξεχνάμε ότι η κοινή γνώμη αλλάζει, συχνά μάλιστα απότομα και ριζικά.

Για τη μέτρηση της κοινής γνώμης χρησιμοποιούνται διάφορες μέθοδοι. Μια μέθοδος είναι π.χ. η παρακολούθηση της κυκλοφορίας των εφημερίδων. Πόσες

αντικυβερνητικές, πόσες κυβερνητικές κ.λ.π. εφημερίδες που λιούνται; Άλλη μέθοδος είναι η μέτρηση των ατόμων που παρακολουθούν τις πολιτικές συγκεντρώσεις των πολιτικών κομμάτων. Όλα αυτά αποτελούν αλάνθαστες αποδείξεις; Όχι. Πρόκειται μάλλον για ενδείξεις.

Η μέθοδος σφυγμομετρήσεως της κοινής γνώμης που φαίνεται περισσότερο ασφαλής — πού μας οδηγεί σε ακριβέστερα προγνωστικά — είναι η μέθοδος της **δειγματοληψίας**. Ας εξηγήσουμε τη μέθοδο αυτή: Υποθέτουμε ότι ανακατεύομε δυο χιλιάδες άσπρα φασόλια με πεντακόσια μαύρα. Ποια είναι η αναλογία στο «μήγα» αυτό; Τέσσερα φασόλια άσπρα και ένα μαύρο. Ανακατεύομε τις δυο χιλιάδες πεντακόσια φασόλια. Έπειτα παίρνομε, στην τύχη, μια χούφτα φασόλια — ένα δείγμα. Τι αναλογία βρίσκομε; Συνήθως, την ίδια αναλογία, δηλαδή τέσσερα προς ένα. Αυτό είναι κάτι το πολύ πιθανό. Μπορούμε να εφαρμόσουμε την ίδια μέθοδο και στη σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης; Μπορούμε. Παίρνομε λοιπόν δείγματα της γνώμης αυτής. Πλησιάζομε π.χ. χίλιους ψηφοφόρους στην τύχη, και τους ρωτάμε, πρώτα, ποιο κόμμα ψήφισαν στις προηγούμενες εκλογές και, δεύτερο, ποιο κόμμα σκοπεύουν να ψηφίσουν στις επόμενες εκλογές. Παίρνομε τις απαντήσεις και τις ταξινομούμε. Έτσι, βλέπομε: Πόσοι είχαν ψηφίσει καθένα από τα κόμματα. Πόσοι δεν ψήφισαν καθόλου (αποχή). Πόσοι άλλαζαν γνώμη και θα ψηφίσουν άλλο κόμμα κ.ο.κ. Έπειτα, σύμφωνα με το παράδειγμα των φασολιών, χρησιμοποιούμε το αποτέλεσμα που μας έδωσε το δείγμα — οι χίλιοι ψηφοφόροι — ως ένα δείκτη, σχετικά ασφαλή, για το τι συμβαίνει με όλους τους ψηφοφόρους. Για να προβλέψουμε ότι τόσο ποσοστό των ψηφοφόρων θα ψηφίσουν το κάθε κόμμα, τόσο ποσοστό θα απόσχουν από τις εκλογές κ.λ.π.

Κάτι ανάλογο κάνουν και εκείνοι που θέλουν να δουν ποια τύχη θα έχει στην αγορά ένας καινούργιος τύπος αυτοκινήτου. Πόσοι προτιμούν μονόδρομους στην πόλη και πόσοι όχι. Πόσοι θέλουν τη γυναίκα «νοικοκυρά» μόνο και πόσοι της αναγνωρίζουν ίσα δικαιώματα κ.ο.κ. Μπορούμε να αναφέρομε ένα πλήθος περιπτώσεων, στις οποίες μπορεί να εφαρμοσθεί, με κάποια ακρίβεια, η μέθοδος αυτή. Φυσικά, πρέπει να έχομε στο νου μας δυο πολύ σημαντικά δεδομένα: Όσο πιο μεγάλο είναι το «δείγμα», τόσο ακριβέστερες είναι οι προβλέψεις — τα προγνωστικά. Τώρα που έχομε στη διάθεσή μας μια προχωρημένη τεχνολογία (τηλέφωνο, ηλεκτρονικούς υπολογιστές κ.ά.), μπορούμε να πλαταίνουμε το «δείγμα», να συγκεντρώνουμε, δηλαδή, απαντήσεις από όλο και περισσότερα άτομα, να ταξινομούμε καλύτερα τις απαντήσεις αυτές, να τις αναλύουμε μεθοδικότερα και να καταλήγομε, έτσι, σε ασφαλέστερα συμπέρασμα.

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε και κάτι άλλο: Επειδή όλες οι βιομηχανικά αναπτυγμένες κοινωνίες, δημοκρατικές και ολοκληρωτικές, αναγνωρίζουν τη μεγάλη σημασία της κοινής γνώμης, προσπαθούν να την «κερδίζουν», με κάθε τρόπο. Έτσι δημιουργούνται κίνδυνοι μιας εντατικής προπαγάνδας, που παίρνει τη θέση της σωστής, της αντικειμενικής πληροφορήσεως. Πιο συγκεκριμένα, αντί π.χ. οι ηγέτες να παρουσιάζουν στο κοινό τα γεγονότα όπως ακριβώς είναι, τα αλλοιώνουν, με στόχο να το αποτρέπουν από το να σχηματίσει ακριβή γνώμη και να ασκήσει με βάση τη γνώμη αυτή, πιέσεις στους κυβερνώντες, για αλλαγή πολιτικής κ.ο.κ. Επαναλαμβάνουμε ότι οι κίνδυνοι αυτού του είδους είναι όλοι και μεγαλύτεροι, διότι εκείνοι που χρησιμοποιούν και ελέγχουν τα μέσα μαζί-

κης επικοινωνίας, όχι με δημοκρατικές διαδικασίες, είναι σε θέση να «διαμορφώνουν» την κοινή γνώμη σύμφωνα με τους δικούς τους στόχους και τα δικά τους συμφέροντα. Ας μη ξεχνάμε ότι το ραδιόφωνο και η τηλεόραση π.χ. φέρνουν κοντά τους, την ίδια στιγμή, χιλιάδες, εκατομμύρια ακροατές και θεατές. Επίσης, ας θυμόμαστε πάντοτε ότι η σύγχρονη τεχνολογία μπορεί να προξενήσει και καλό και κακό και ότι, το μέγιστο καλό το προξενεί σε κοινωνίες δημοκρατικές — στις κοινωνίες στις οποίες η πολιτεία (κράτος, κυβέρνηση) συγκροτείται και λειτουργεί με τη συμμετοχή, με τη συνειδητή συνεργασία, αλλά κάι τον έλεγχο όλων των πολιτών.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την ανάπτυξη των Θεμάτων του βιβλίου αυτού ξεπηδούν ορισμένες κεντρικές αρχές και αντιλήψεις, πρώτα, σχετικά με το έργο της κοινωνιολογίας και, δεύτερο, σχετικά με τη σημασία του έργου αυτού για τους σπουδαστές της. Από τις αρχές και τις αντιλήψεις αυτές, υπογραμμίζομε τις ακόλουθες:

— **Κοινωνιολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει όλα τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα.**

— **Για την κοινωνιολογία, τα κοινωνικά φαινόμενα και προβλήματα έχουν τη ρίζα τους στη βιολογία του ανθρώπου, κυρίως δύμας στην ίδια την κοινωνική ζωή, δηλαδή, στους τρόπους και τα μέσα που χρησιμοποιεί μια κοινωνία, σε κάθε στάδιο της αναπτύξεώς της, για να επιζήσει και να αναπτυχθεί.**

— **Ο άνθρωπος, αν και βιολογικά είναι «άτομο», γεννιέται, μεγαλώνει, στοχάζεται και ενεργεί ως «μέλος» κοινωνικών ομάδων. Η ατομική συμπεριφορά, καθορίζεται και από τις βιολογικές καταβολές, κυρίως δύμας από την κοινωνία, από τον πολιτισμό γύρω του. Φυσικά, η κοινωνικοποίησή του δεν είναι μια μηχανιστική και ανεύθυνη διαδικασία. Είναι ένας συνειδητός και υπεύθυνος «διάλογος» ανάμεσα στο άτομο και στην ομάδα.**

— **Ο πολιτισμός κάθε κοινωνίας είναι σε τελευταία ανάλυση, ένα μέρος του πανανθρώπινου πολιτισμού. Για τη δημιουργία του πολιτισμού αυτού και για τον καθημερινό εμπλούτισμό του έχουν προσφέρει και προσφέρουν όλες οι κοινωνίες, όλλες περισσότερο και όλλες λιγότερο. Πάντως, κάθε κοινωνία πρέπει, παρά τις πιεστικές ανάγκες για επικοινωνία και συνεργασία με όλες τις άλλες κοινωνίες, να διατηρεί τη δική της ταυτότητα, τη δική της εθνική φυσιογνωμία. Μόνο έτσι μπορεί να επιζήσει, να αναπτυχθεί, να αξιοποιήσει την ιστορία και τις παραδόσεις της, να γίνει χρήσιμο και ισότιμο μέλος της κοινότητας, των γειτονικών κοινωνιών και, γενικά, της διεθνούς κοινωνίας.**

— **Κάθε κοινωνία ρυθμίζει τη ζωή της με τη βοήθεια μερικών βασικών θεσμών. Ανάμεσα σ' αυτούς, οι πιο αποφασιστικοί θεωρούνται η οικογένεια, η παιδεία και η πολιτεία.**

— **Ο θεσμός της πολιτείας γίνεται σήμερα ένας όλο και πιο σημαντικός παράγοντας για την τύχη της κοινωνίας, γιατί ο αριθμός των πολιτών πληθαίνει, οι σχέσεις ανάμεσά τους γίνονται όλο και πιο πολύπλοκες, οι ανάγκες, για συνεργασία σε διεθνή κλίμακα είναι πιο δύμεσες και πιο πιεστικές, οι ευκαιρίες για μια γενική πρόσδοτης της ανθρωπότητας είναι όλο και περισσότερες και οι κίνδυνοι, τέλος, για καταστροφικούς πολέμους δεν έχουν ολότελα περιορισθεί.**

— **Η καλύτερη μορφή πολιτείας είναι η δημοκρατική πολιτεία. Εκείνη, δηλαδή, στην οποία η διακυβέρνηση και η άσκηση της εξουσίας γίνεται σύμφωνα με τη θέληση των πολιτών και με τη συμμετοχή τους, καθώς και σύμφωνα με τις ποικίλες ανάγκες του κοινωνικού συνόλου.**

— **Η μελέτη της κοινωνιολογίας μας βοηθά να κατανοήσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα, να γνωρίσουμε το κοινωνικό περιβάλλον μας και να προσαρμοσθούμε δημιουργικά στο περιβάλλον αυτό. Να αναπτύξουμε συνειδητά και μεθοδικά όλες εκείνες τις πνευματικές ικανότητες και τις δεξιότητες που μας βοηθούν να στήνουμε ένα «δημιουργικό διάλογο» με τους όλους γύρω μας στο σπίτι, στο σχολείο, στη γειτονιά, στην κοινότητα, στον τόπο της εργασίας μας κ.α. Να «δίνομε» και να «παίρνομε». Να μετέχουμε σε κάθε προσπάθεια που αποσκοπεί στο καλό όλης της ομάδας, όλης της κοινωνίας, ξεκινώντας από το δεδομένο ότι το ατομικό μας καλό τελεί σε οργανική σχέση με το γενικό καλό.**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Γενικά για την επιστήμη

1.1	Επιστήμη	1
1.1.1	Η επιστήμη της κοινωνιολογίας	1
1.1.2	Επιστήμη	1
1.1.3	Επιστήμονες	1
1.2	Επιστημονικά πεδία	2
1.2.1	Φυσικές επιστήμες	3
1.2.2	Βιοεπιστήμες	4
1.2.3	Κοινωνικές επιστήμες	4
1.2.4	Ανθρωπιστικές σπουδές	5
1.3	Μέθοδος επιστημονικής έρευνας	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Εισαγωγή στην κοινωνιολογία

2.1	Η επιστήμη της κοινωνιολογίας	9
2.1.1	Σκοπός	9
2.1.2	Διάκριση της κοινωνιολογίας	9
2.1.3	Η σημασία της σπουδής της κοινωνιολογίας	11
2.2	Οι σχέσεις της κοινωνιολογίας με τις άλλες επιστήμες	12
2.3	Κλάδοι της κοινωνιολογίας	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ιστορία της κοινωνιολογίας

3.1	«Προϊστορία» της κοινωνιολογίας	18
3.1.1	Πανάρχαιοι χρόνοι	18
3.1.2	Κλασσική Ελλάδα	18
3.1.3	Ρωμαϊκοί χρόνοι	21
3.1.4	Χριστιανικός κόσμος	22
3.1.5	Μουσουλμανικός κόσμος	23
3.1.6	Νεώτεροι χρόνοι	24
3.1.7	Κοινωνική Φυσική	26
3.2	Οι κοινωνιολόγοι του αιώνα μας	27
3.3	Άλλοι μεγάλοι κοινωνικοί στοχαστές	30
3.4	Η επιστήμη της κοινωνιολογίας σήμερα	31
3.4.1	Γενικές τάσεις	31
3.4.2	Βασικές έννοιες	31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η εξέλιξη των κοινωνιών

4.1 Τύποι κοινωνιών	34
4.1.1 Οι πρώτες κοινωνικές ομάδες	34
4.1.2 Νομαδικές και κυνηγετικές κοινωνίες	35
4.1.3 Κοινωνίες φυλών	36
4.1.4 Κηπευτικές κοινωνίες	38
4.1.5 Πρώτες αγροτικές κοινωνίες	40
4.1.6 Μεγάλες αγροτικές κοινωνίες	42
4.1.7 Μικτοί και άλλοι τύποι κοινωνιών	43
4.2 Γενικές παρατηρήσεις	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οι βιομηχανικές κοινωνίες

5.1 Η βιομηχανική επανάσταση	47
5.2 Βιομηχανική κοινωνία	49
5.2.1 Βασικά χαρακτηριστικά	49
5.2.2 Η πόλη	50
5.2.3 Η βιομηχανική πόλη	52
5.2.4 Προάστια	54
5.2.5 Μητροπολιτική περιοχή	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Κοινωνική αλλαγή, κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός σχεδιασμός

6.1 Κοινωνική αλλαγή	58
6.1.1 Κύριοι παράγοντες	58
6.2 Κοινωνική οργάνωση	62
6.2.1 Κοινωνικές ομάδες	62
6.2.2 Γενικές απόψεις	66
6.3 Κοινωνικός σχεδιασμός	67
6.3.1 Κοινωνικές αλλαγές και εκσυγχρονισμός	67
6.3.2 Κοινωνικός σχεδιασμός	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Βασικοί κοινωνικοί θεσμοί

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	70
7.1 Ο κοινωνικός θεσμός «οικογένεια»	71
7.1.1 Βασικές έννοιες	71
7.1.2 Τύποι οικογένειας	72
7.1.3 Γενικές παρατηρήσεις	74
7.2 Ο θεσμός της οικονομίας	75
7.2.1 Η έννοια «οικονομία»	75
7.2.2 Οικονομία και εργασία	76
7.2.3 Οικονομία και τεχνολογία	76
7.2.4 Οικονομία και πολιτισμός	77
7.2.5 Οικονομία και αξίες ζωής	79
7.2.6 Τύποι οικονομίας	80
7.3 Ο κοινωνικός θεσμός «Πολιτεία»	82

7.3.1 Η «προϊστορία» του θεσμού	82
7.3.2 Το κράτος – πολιτεία των νεωτέρων χρόνων	82
7.3.3 Τύποι πολιτειών	84
7.4 Η δημοκρατία	86
7.4.1 Το ιδανικό της δημοκρατίας	86
7.4.2 Τα δημοκρατικά καθεστώτα	86
7.4.3 Η ιστορία της δημοκρατίας και η Ελλάδα	87
7.4.4 Κατοπινοί χρόνοι και δημοκρατία	90
7.4.5 Ο εικοστός αιώνας και η δημοκρατία	93
7.5 Ηνωμένα Έθνη και δημοκρατία	94
7.5.1 Τά Ηνωμένα Έθνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα	95

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Προσωπικότητα και πολιτισμός

8.1 Προσωπικότητα	98
8.1.1 Παράγοντες της προσωπικότητας	98
8.1.2 «Κοινωνικοποίηση του ατόμου	99
8.1.3 Η έννοια της προσωπικότητας	101
8.2 Το πρόβλημα του πολιτισμού	102
8.2.1 Η έννοια του πολιτισμού	102
8.2.2 Άλλαγές του πολιτισμού	105
8.2.3 Κύρια χαρακτηριστικά του πολιτισμού	106
8.2.4 Πολιτισμός και διεθνής κοινωνία	109

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Συλλογικές εκμηλώσεις

9.1 Συλλογική συμπεριφορά	111
9.1.1 Η έννοια της συλλογικής συμπεριφοράς	111
9.2 Το «πλήθος»	112
9.3 Το «κοινό» και η «κοινή γνώμη»	113
9.3.1 Σφυργυμομέτρηση της κοινής γνώμης	114
Επίλογος	116